

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

EBU'L HUSEYN İBN FÂRİS VE
ES-SÂHİBÎ KİTABI

Salih Zeki KEŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Tacettin UZUN

KONYA – 2010

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

EBU'L HUSEYN İBN FÂRİS VE
ES-SÂHİBÎ KİTABI

Salih Zeki KEŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Tacettin UZUN

KONYA – 2010

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	iii
Tez Kabul Formu	iv
Önsöz	v
Özet	vii
Summary	viii
Kısaltmalar	ix
GİRİŞ	1
İBN FÂRİS'İN YAŞADIĞI ABBÂSÎLER DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ	1
1. ABBÂSÎLER DÖNEMİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	1
1.1. Abbâsîler Döneminin Siyasî Karakteri	1
1.2. Deylemîler	5
1.3. Büveyhîler	6
1.4. Abbâsîlerin Büveyhîlerle Münasebetleri	7
1.5. İdârî Teşkilât	7
1.6. Askerî Teşkilât	10
1.7. Adlî Teşkilât	11
1.8. İlmî ve Kültürel Hayat	13
1.9. Sosyal ve Ekonomik Hayat	14
2. ABBÂSÎLER DÖNEMİNDE ARAP DİLİ VE EDEBİYATIYLA İLGİLİ FAALİYETLER	17
DİL BİLİM	17
2.1. Basra Ekolü	20
2.2. Kûfe Ekolü	24
2.3. Bağdat Ekolü	27

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN FÂRİS'İN HAYATI VE ESERLERİ

1. İBN FÂRİS'İN HAYATI	33
1.1. Adı ve Lâkabı	33
1.2. Ailesi ve Doğum Yeri	35
1.3. Tahsili ve Seyahatleri	37
1.4. Mîzâcî ve Ahlâkî	41
1.5. Dînî Mezhebi	42
1.6. Şiiri	44
1.7. Vefatı	49
1.8. İlmî Kişiliği	50
2. İBN FÂRİS'İN ESERLERİ	55
2.1. Dil ve Edebiyata Dair Eserleri	55
2.1.1. Dile Dair Eserleri	55
2.1.2. Edebiyata Dair Eserleri	56
2.2. Nahiv ve Fıkhu'l-Luğa'ya Dair Eserleri	58
2.3. Fıkha Dair Eserleri	61
2.4. Tefsire Dair Eserleri	61
2.5. Siyere Dair Eserleri	62

İKİNCİ BÖLÜM

İBN FÂRİS'İN “ES-SÂHİBÎ” ADLI KİTABI

“ES-SÂHİBÎ” ADLI KİTABA GENEL BİR BAKIŞ	63
1. Kitabın Üslûbu, Kitapta Ele Alınan Konular ve Çalışmamızda Takip Ettiğimiz Yöntem	65
2. “ <i>es-Sâhibî</i> ”nin Arap Dili ve Edebiyatı Yönünden Değeri	105
SONUÇ	107
BİBLİYOGRAFYA	109
Özgeçmiş	113

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin

Adı Soyadı Salih Zeki KEŞ

Numarası 084244072001

Ana Bilim / Bilim Dalı Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı

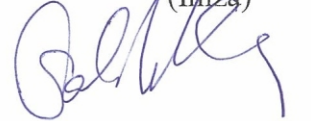
Programı Tezli Yüksek Lisans X Doktora

Tezin Adı EBU'L HUSEYN İBN FÂRİS VE ES-SÂHİBÎ KİTABI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası

(İmza)

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin

Adı Soyadı Salih Zeki KEŞ
Numarası 084244072001
Ana Bilim / Bilim Dalı Temel İslâm Bilimleri / Arap Dili ve Belâğatı
Programı Tezli Yüksek Lisans Doktora
Tez Danışmanı Prof. Dr. Tacettin UZUN
Tezin Adı Ebu'l-Huseyn İbn Faris ve es-Sahibi Kitabı

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Ebu'l-Huseyn İbn Faris ve es-Sahibi Kitabı başlıklı bu çalışma 04.11.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Prof. Dr. Tacettin UZUN

Danışman

Doç. Dr. Muhammet TASA

Üye

Doç. Dr. Seyit BAHÇIVAN

Üye

ÖNSÖZ

İnsanların dilek ve arzularını, maksat ve gayelerini, düşüncelerini ifade ettikleri seslerden meydana gelmiş bir konuşma düzeni şeklinde tanımlanan dilin, toplumların hayatında çok büyük bir önemi vardır. Dil, insanlık tarihiyle başlayan ve sonuna kadar devam edecek bir olgudur. Günümüzde dil konusunda çok şey yazılmış söylenmiş ve bu sahadaki araştırmalar halen de devam etmektedir. Dil, insanoğlunun hayatında birçok nesneyle ilişkisini sürdürerek var olagelmıştır. Dil-din, dil-gelenek, dil-tarih ve dil-medeniyet v.s. gibi ilişkiler dilin önemi hakkında bize bazı hatırlatmalarda bulunmaktadır. İnsanlık tarihinin en eski ve uzun ömürlü dillerinden birisi de Arapça'dır. Arapça'nın da diğer diller gibi konularının incelendiği bilim dalları mevcuttur.

Çalışmamızda, Arap dil bilimi alanında önemli gelişmelerin kaydedildiği, h.4/m.10. y.y.'da yaşayan ve Arap dili grameri öncülerinden sayılan, Kûfe ekolüne mensup, büyük filologlardan Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris'in Arap dili ile ilgili etütlerini ele aldığı "*es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Mesâilihâ ve Suneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*" adlı eserini tanıtmaya ve görüşlerini aktarmaya çalıştık. Bunu yaparken Ömer Faruk et-Tabbâ'ın tahkikini yaptığı, Maarif Yayınevi'nin (Beyrut/Lübnan) 1414/1993 tarihinde yayımladığı, 1.baskıyı esas aldık.

İbn Fâris'in günümüze kadar ulaşmış olan "*es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Mesâilihâ ve Suneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*" adlı bu eseri, Arap dili ve edebiyatı/belağatı sahasında oldukça büyük önemi haizdir. Söz konusu eser, yalnız Arap dili ve belağatı açısından değil İslami ilimlerden fıkıh, tefsir, hadis vs. alanları açısından da önemlidir.

Arap diline dair orijinal görüşleri bulunan İbn Fâris'in, bu sahada araştırma yapanların başvurmadan geri duramayacağı derecede önemli olan eşsiz eseri *es-Sâhibî*, ele aldığı konuların çeşitliliği itibariyle de dikkat çekmektedir. *es-Sâhibî*'nin, Arap dilinin tek bir alanında değil, fıkhu'l-luğa, nahiv, sarf ve belâğat gibi birden çok alanında konuyu ele alıyor olması, dikkatimizi celbetmiş ve bizi üzerinde çalışmaya sevketmiştir.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde İbn Fâris'in yaşadığı dönem olan Abbâsîler hakkında detaylı bilgi verilmiş, bu dönemde Arap dili ve edebiyatıyla ilgili faaliyetler ve oluşan dil ekolleri üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde ise hayatı ve eserleri anlatılmış, ikinci bölümde ise İbn Fâris'in söz konusu kitabı tanıtılmış, kitabın üslûbu ve ele aldığı konular incelenmiş ve kitabın Arap Dili ve Edebiyatı yönünden konumu değerlendirilmiştir.

Çalışmam esnasında değerli tavsiyeleri ve rehberliğinden ötürü, danışman hocam sayın Prof. Dr. Tacettin UZUN'a, yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Muhammet TASA'ya ve Doç. Dr. Seyit BAHCIVAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Salih Zeki KEŞ

KONYA - 2010

Öğrencinin	Adı Soyadı	Salih Zeki KEŞ
	Numarası	084244072001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belağatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans X ☐ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Tacettin UZUN
Tezin Adı	EBU'L HUSEYN İBN FÂRİS VE ES-SÂHİBÎ KİTABI	

ÖZET

EBU'L HUSEYN İBN FÂRİS VE ES-SÂHİBÎ KİTABI

Araştırmanın konusunu, hicri IV, miladi X. y.y.'da yaşamış ve günümüze, Arap Dili ve Edebiyatı alanında çok değerli eserler bırakmış olan İbn Fâris'in (ö. h.395/m.1004) "es-Sâhibî" adlı eseri teşkil etmektedir.

İbn Fâris, dilin doğuşu, gelişimi, Arapçanın dünya dilleri arasındaki konumu v.b. konularda farklı görüşlere sahip bir şahsiyettir.

Araştırmada, İbn Fâris'in, "es-Sâhibî" adlı eserinin, alanla ilgilenenlere tanıtılması amaçlanmıştır.

Kitabın tanıtımında; müellifin, eserindeki konuları ele alışı ve görüşlerini bir kaynağa dayandırmasında izlediği yöntemler, uygulamalar ortaya konmuştur.

"es-Sâhibî"nin incelenmesi sonrasında, İbn Fâris'in, sadece tahsilli insanların yararlanabileceği, seviyesi yüksek, anlaşılması zor olan bir yönetime sahip olmaması nedeniyle, eserden geniş çaplı bir kitlenin yararlanabileceği görülmüştür.

Araştırma sonunda ulaşılan bir başka sonuç da; "es-Sâhibî"de, Arap Dili'nin alanlarından yalnız birisi üzerinde değil, fıkhu'l-luğa, sarf, nahiv ve belağat gibi, birden çok alan üzerinde, kısa, özlü, ancak yararlı bilgilerin okuyucuya sunulduğunun tespit edilmesidir.

Student's	Name Surname	Salih Zeki KEŞ
	Number	084244072001
	Department	Basic İslamic Sciences / Arabic Language and Balaġat
	Programme	Post Graduate X ☐ Doctorage ☐
	Thesis Consultant	Prof. Dr. Tacettin UZUN
Thesis Name	EBU'L HUSEYN İBN FÂRİS AND ES-SÂHİBÎ BOOK	

SUMMARY

EBU'L HUSEYN İBN FÂRİS AND ES-SÂHİBÎ BOOK

The subject of the study is “es-Sâhibî” which is written by İbn Fâris (d.hijri.395/gregorian1004) who lived in Hijri IV, Gregorian X. Centuries and has precious works on Arabic Language and Literature.

İbn Fâris has distinctive ideas on the birth and development of Arabic and its place in World languages.

The aim of study is to introduce İbn Fâris' “es-Sâhibî” to the ones who are interested in the subject.

In the introduction of the book, I showed the author's approach type to the subjects in the work and the methods he uses while he is basing his ideas upon sources.

After the survey on “es-Sâhibî”, it's seen that a large scale of people can utilize from the work since the work is not written in such a complicated way that it can only be understood by high intellectuals.

Another result of the research is that, “es-Sâhibî” not only focuses on only one aspect of Arabic Language but it also gives short,concise and useful knowledge on many subjects like fikhu'l-luġa, sarf, nahiv and balagat.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluh
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Edb.	: Edebiyat
Fak.	: Fakültesi
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
hk.	: Hakkında
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İst.	: İstanbul
m.	: Miladi
Mhk.	: Muhakkik
ö.	: Ölümlü
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme eden
tsz.	: Tarihsiz
v.b.	: Ve benzeri, Ve benzerleri
v.d.	: Ve diğlerleri
v.s.	: Ve saire
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

İBN FÂRİS'İN YAŞADIĞI ABBÂSÎLER DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

İbn Fâris, hicri IV., miladi X. asırda yaşamıştır. Bu dönemde Abbâsî Halifeliği hüküm sürmektedir. İbn Fâris'in yaşadığı zaman dilimi ise 132-656/750-1258 yılları arasında hüküm süren bu hilafetin III. asrına tekabül etmektedir.¹

İbn Fâris'in hayatına geçmeden önce, yaşadığı dönem olan Abbâsî hilafetinin siyâsî, idarî, askerî, adlî teşkilatlarından, dönemin ilmî ve kültürel, sosyal ve ekonomik hayatından kısaca, dil ve edebiyat faaliyetlerinden de - konumuz gereği- uzunca bahsetmemizin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1. ABBÂSÎLER DÖNEMİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Abbâsîler, Hz. Peygamber (a.s.)'in amcası Abbas'ın soyundan gelen ve 132- 656/750-1258 yılları arasında hüküm süren hanedanın adıdır.

Kurucuları, Ebu'l-Abbâs es-Seffâh diye bilinen Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs b. Abdilmuttalib'dir.² İsmi Hz. Muhammed (a.s.)'in amcası Abbas b. Abdülmutalib b. Haşim'den alan bu hanedana ilk atalarına nispetle “Hâşimîler/Hâşimoğulları” da denilmektedir.³

1.1. Abbâsîler Döneminin Siyâsî Karakteri

İslam dünyasında Emevîler'in yerine Abbâsîlerin yönetimi ele geçirmesiyle idari, siyasi ve ilmi sahalarda çok büyük değişiklikler olmuş, Abbâsîlerin

¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetu'l-Me'ârif, 1.bsk., Beyrut, 1966, X/38; Nuri Ünlü, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul, 1984, s.121

² İbn Kesîr, a.g.e., X/39

³ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1988, s.31; Mustafa Fayda v.d.(Komisyon), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986, III/15

iktidara geldikleri 750 yılı, İslam tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir. Abbâsîlerin iktidara gelmesi, Emevi idaresinden memnun olmayan grupların lider kadrolarının temsil ettiği ve öncülüğünü yaptığı yoğun bir propaganda ve teşkilatlanmış büyük bir kitlenin faaliyeti neticesinde mümkün olmuştur. Emevî halifelerinin bir asır kadar devam eden idarelerinde benimsedikleri siyasî görüşler ve yaptıkları uygulamalar, geniş bir sahaya yayılmış bulunan İslam toplumu içinde çeşitli memnuniyet duymayan unsurların ortaya çıkmasına ve sonunda Emevî hanedanının yıkılmasına yol açmıştır.⁴

Hz. Muhammed (a.s.)'in kurduğu İslam Devleti'nin aslî unsurunu Araplar meydana getiriyordu ve devletin kurulduğu Arabistan'da pek az gayrimüslim yaşıyordu. Raşit halifeler devrinde yapılan fetihlerle Mısır, Suriye, Irak ve İran ülke topraklarına katıldı. Emevîler devrinde de devam eden bu fetihler sayesinde devletin sınırları Endülüs'ten Orta Asya içlerine kadar uzanmıştır. Arap fatihler, fethettikleri ülkelerin sakinlerine cizye ödemek şartıyla eski dinlerine bağlı kalma hakkını tanıdıkları gibi, İslamiyet'i kabul edenlere de kendileriyle eşit haklar tanıyorlardı. İslam'ın bizzat kendi bünyesinde bulunan bu düşüncenin raşit halifeler döneminde uygulandığı görülmektedir. Ancak Emevî halifeleri, İslam'ın öngördüğü devlet reisliği yerine, Arap asil sınıfına dayanan hükümdarlığı getirdiler. Böylece cihanşümûl İslam devleti yavaş yavaş etnik unsura dayalı bir devlet halini aldı. Emevîler zamanında giderek imtiyazlı bir sosyal sınıf durumuna gelen Araplar arazi vergisinden muaftılar ve ordugâh şehirlerini meydana getirmek için yalnız onlar silâh altına alınmıyorlardı. Dîvâna kaydedilen askerlerin büyük bir kısmı Araplardan meydana geliyor her türlü tazminat ile fethedilen bölgelerden gelen ganimet ve para dışında ayrıca aylık ve yıllık alıyorlardı. Fethedilen yerlerde İslamiyet'i kabul eden Arap olmayan unsurlara (mevâlî) gelince; bunlar idarî, iktisadî ve sosyal bakımdan ikinci sınıf

⁴ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.31

vatandaş muamelesi görüyorlardı. Teoride eşit haklara sahiptiler ama uygulamada hiç de böyle değildi. Emevî halifelerinin mevâlîye karşı takip ettikleri bu siyaset Halife Ömer b. Abdülaziz tarafından terkedildi ise de onun ölümüyle tekrar eski haline dönüldü.⁵

Emevî hanedanının zayıflaması ve ülke çapında yaygın olan memnuniyetsizlikten faydalanan Abbâsîler kısa zamanda Emevîlere karşı başlatılan harekete yön verir hale geldiler.⁶ Abbâsî propagandası ve yeraltı faaliyetlerinin merkezi Kûfe olup 718 yılında bu faaliyetleri yürüten bir teşkilat kurulmuştur. 28 Kasım 749'da, Abbâsîler hâkimiyetlerini ilan etmişler ve Ebu'l-Abbas'a biat etmişlerdir.⁷

Abbâsîler hilafeti ele geçirdiklerinde, genellikle Emevîlerin temsil ettiği “mülk-devlet” yerine, dine dayalı devlet şeklinde gerçek halifelik fikir ve idealini temsil eden kimseler olarak karşılandılar.

Abbâsîler, hilafet merkezi olarak Suriye yerine Irak'ı tercih ettiler. Kısa bir müddet sonra merkez Enbar'a nakledildi, ikinci Abbâsî halifesi ve birçok bakımdan hanedanın kurucusu olan Ebû Cafer el- Mansur, Dicle kıyısında, Sâsânî imparatorluğunun eski başşehri olan yere, yeni bir şehir kurdu. Resmi adı Medînetusselâm olmasına rağmen burası Diyâr-ı Bağdat olarak tanınmıştır.⁸

Abbâsîler devrinde siyasî, iktisadi ve dini sebeplere dayanan isyanlara sık rastlanmaktadır.752'de Suriye'de Emevî hanedanının haklarına sahip çıkmak isteyen bir isyan olmuş ancak, isyan çabuk bastırılmıştır.⁹

Abbâsîler devrinde fetih amaçlı savaflara pek az rastlanmaktadır. Yeni hanedan zaten çok genişlemiş olan sınırları daha da genişletmek yerine içinde refahı sağlama yoluna gitmiş ve bunda da oldukça başarılı olmuştur. Abbâsîler devrinde Bizans'a karşı düzenlenen seferlerin en büyüğü Mu'tasım tarafından

⁵ Aynı yer

⁶ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.32

⁷ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.34

⁸ Aynı yer

⁹ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.35

yapılmıştır. 838 yılında büyük bir ordu ile Anadolu'ya giren Mu'tasım, Ankara üzerinden yürüyüp bugünkü Afyon yakınlarında bulunan ve Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biri olan Ammuriyye'yi muhasara ederek zaptetti. Diğer yandan IX. yüzyılın ortalarından itibaren Abbâsî hilafetinin zayıflaması, Suriye ve el Cezire 'de yeni devletlerin ortaya çıkması üzerine, mücadeleler bu devletlerle Bizans arasında cereyan etmeye başlamıştır. Bilhassa Hamdanilerden Seyfu'd-Devle'nin gazaları büyük bir önem taşımaktadır.¹⁰

Diğer taraftan Moğollar Cengiz Han idaresinde Çin'e karşı yaptıkları başarılı akınlardan sonra 1218 yılından itibaren batıya yönelerek İslam dünyasını istila etmeye başladılar. Harzemşahlar Devleti'nin ortadan kaldırılmasından sonra İran ve Irak'ta Moğolların karşısında duracak kuvvet kalmamıştı.

Moğollar Semerkant, Buhara, Taşkent, Harzem, Belh gibi şehirleri yerle bir ederek batıya doğru ilerliyorlardı. Cengiz Han'dan sonra onun torunu Hülâgû, İran'da son mukavemetleri kırarak 1258 yılının Ocak ayında Bağdat önlerine geldi ve şehri kuşattı. Bağdat Moğollara dayanacak güçte değildi. Barış girişimlerinden sonuç alınmayınca son Abbâsî halifesi Musta'sım devlet erkânı ile birlikte teslim olmak mecburiyetinde kaldı. Hülâgû teslim olanların hepsini idam ettirdi. Beş asırdan beri İslam dünyasının başkenti durumunda olan Bağdat tahrip edildi. Camiler ahır haline getirildi, kütüphaneler tahrip edilip kitaplar yakıldı. Bu tarihten itibaren İslam medeniyeti duraklamaya ve gerilemeye başlamıştır.

750-1258 yılları arasında hüküm süren Abbâsîler, İslam tarihinde Osmanlılardan sonra en uzun ömürlü hanedandır. İslam medeniyeti en parlak devrini bu hanedan zamanında yaşamıştır.¹¹ Abbâsîler uzun müddet siyasî sahada hâkimiyeti ellerinde tutmuşlardır ve bir iki fâsıla hariç son günlerine kadar İslam dünyasının manevi liderliğini de sürdürmüşlerdir. Abbâsî hilafetinin

¹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.36

¹¹ Ahmed Hasen ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004, s.153

İslam tarihinde olduğu kadar dünya tarihinde de büyük bir yeri vardır.¹² Abbâsîlerin, hilâfetleri boyunca ilişki içerisinde oldukları bazı hanedanlar vardı. Bu hanedanlarla olan ilişkileri kendilerini çoğu zaman sıkıntıya sokmuş hatta siyasî nüfuzlarını dahi tehdit eder hale gelmişti. Bu hanedanlardan birisi de Deylemî asıllı Büveyhîler idi. Abbâsîler'in, Büveyhîler'le olan ilişkisine geçmeden önce Deylemîler ve Büveyhîler hakkında kısaca bilgi verelim.

1.2. Deylemîler

İran'ın kuzeyinde Gîlan eyaletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar Denizi'yle Kazvin arasındaki dağlık bölgenin ve bu bölgede yaşayan kavmin adıdır.¹³

Deylem'in sınırlarını tam olarak tespit etmek oldukça güçtür. Zira bu sınırlar Deylem halkının bu bölgeye sonradan ilhak ettikleri topraklar zaman zaman değişmiştir. Mesela, Büveyhîler'in zirvede olduğu IV./X. yüzyılda Deylem ismi, Hazar Denizi'nin güneyindeki bütün eyaletleri içine almaktaydı. Etnik menşeleri kesin olarak tespit edilemeyen Deylemlilerin adlarına yazılı kaynaklarda ilk defa M.Ö.II. yüzyılda rastlanır. Muhtemelen çok eski tarihlerden beri İran'da yaşayan fakat İranlı (Fârisi) olmayan bir kavme mensupturlar. Deylemliler'in Dabbe b. Ud adlı Arap kabilesinden olduklarına dair rivayetler de vardır. Buna göre Dabbe'nin oğlu Bâsil İran'a gitmiş orada İranlı bir kadınla evlenmiş ve doğan çocuklarına Deylem adını vermişlerdir. Ancak bu rivayet fazla kabul görmemiştir. İran kaynaklarında Deylem adı ilk defa Sâsânî hanedanının kurucusu Erdeşir'in (225-240) hayatından bahsedilirken geçer.¹⁴

Deylemîlerin kurduğu en güçlü hanedan Büveyhîler'dir. Büveyhîler 932–1062 yılları arasında İran ve Irakta hüküm sürdüler ve 334/945'te Bağdat'ı zaptederek halifelerin hâkimiyetine son verdiler.¹⁵

¹² Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.37

¹³ Tahsin Yazıcı, "Deylem", *DİA*, IX, İstanbul, 1994, s.263

¹⁴ Tahsin Yazıcı, a.g.m., s.264

¹⁵ Tahsin Yazıcı, a.g.m., s.265

1.3. Būveyhîler

320-454/932-1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren, Ebû Şuca Būveyh tarafından kurulan, Deylem asıllı bir hanedandır.¹⁶ Hanedan, adını Sâsânî hükümdarı Behram-ı Gur'un soyundan olduğu rivayet edilen Buveyh b. Fena (Penâh) Hüsrev'den alır. Deylemîler önceleri Mecusi ve putperest bir kavimken IV./X. yüzyılın başında Ali evladından Hasan el-Utruş'un gayretiyle Müslüman oldular ve Şîliği benimsediler. Daha sonra Abbâsî halifeliği dâhil Müslüman devletlerin ordularında büyük ölçüde yer aldılar. Ayrıca kendi bölgelerinde küçük beylikler kurdukları gibi güneye doğru inerek İran ve Irak'ta vuku bulan siyasî olaylarda da önemli rol oynamaya başladılar.¹⁷

Būveyhîler Fars eyaletini ellerinde bulundururken, Cibal bölgesine de sahip olmuşlar, daha sonra Kirman ve Huzistan'ı ele geçirmişlerdir. Böylece İran'ın batı ve güneyindeki en önemli bölgeler Būveyhîlerin eline geçmiş oldu.¹⁸

Būveyhîler kuruluşundan yıkılışına kadar sosyal, ırkî ve dînî bağlarla birbirine bağlı askeri bir güç idiler. Hanedan, varlığını tamamen askerî kudretine borçluydu. Būveyhî emirleri de ordunun başkumandanı idiler. Būveyhîler sünî halka karşı meşruluklarını ispat etmekte güçlük çektiler. Bu meseleyi halletmek için İran asıllı bürokratlardan faydalanma yoluna gittiler. En güçlü oldukları dönemde devletin sınırları doğuda Rey, İsfahan ve Şiraz'dan batıda aşağı Fırat Çölü'ne kadar uzanıyordu. Ayrıca Uman da devletin bir parçasıydı. Yine kuzeyinde Irak ticareti için çok önemli olan Basra körfezi Būveyhîlerin kontrolü altındaydı. Diyarbekir bölgesinde hüküm süren Mervânîler de Būveyhîlere bağlı idiler. Hatta bir ara Adududdevle, Taberistan ve Cürcan'ı da işgal ederek hâkimiyet sahalarını Hazar denizine kadar genişletmiştir. Çok geniş bir alanda hüküm sürmelerine rağmen mahallî bir hanedan olarak kaldılar, ticareti geliştiremediler. Bunun sonucu olarak iktisadi açıdan zayıf kaldılar. Muhtelif

¹⁶ Erdoğan Merçil, "Būveyhîler", *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s.496; Nuri Ünlü, *a.g.e.*, s.144

¹⁷ Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, s.496

¹⁸ Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, s.497

yerlerdeki isyanları ve hanedan mensupları arasındaki mücadeleyi önleyememeleri sebebiyle toprakları 1029'da Gazneliler, 1055'te Büyük Selçuklular, 1062'de de Şebankare Emirliği ve Kirmani Selçukluları tarafından zaptedildi.

1.4. Abbâsîlerin Büveyhîlerle Münasebetleri

Abbâsî hilâfetini yıpratıcı hareketlerden birisi de Büveyhîlerle aralarında geçenler olmuştur. 945 yılında Büveyhîler'in Bağdat'ı işgal etmeleri kötü bir gelişmedir. İranlı ve Şîî bir hanedan olan Büveyhîler IX. yüzyılın ortalarına doğru Fas, Huzistan, Kirman ve Cibâl bölgelerinde hâkimiyet kurmuşlardır.¹⁹ Abbâsî halifesi Müstekfî, Büveyhîler'den Muizzu'd-Devle Ahmed'e emirül-ümeralık payesi vermek zorunda kaldı. Böylece Abbâsî hilafeti, şîî bir hanedanın baskısı altına girmiş oluyordu. Büveyhîlerin Bağdat'a hâkim oldukları bir asırdan fazla zaman içinde halifeler onların kuklaları durumuna dönmüşler, bütün siyasî ve askeri otoritelerini kaybetmişlerdir. Buna karşılık Büveyhîler, merkezi hükümetin meşruiyet kaynağı ve dini liderleri olarak başlangıçta Abbâsî halifelerini desteklediler. Ancak istediklerini halife yaptılar, istemediklerini de hiçbir zorlukla karşılaşmadan bertaraf edebiliyorlardı. Artık Bağdat İslam dünyasının bir merkezi olmaktan çıkmıştır. XI. yüzyılın ortalarında Büveyhîler güçlerini kaybettiler. Bu dönemde Arslan el-Besâsîrî Bağdat'a hâkim olarak hutbeyi Fatimi halifesi adına okutmaya başladı.²⁰

1.5. İdârî Teşkilât

Emevîler devrindeki gelişmelerin ardından Abbâsîler devrinde halife mutlak bir hükümdar, halifelik de verasete dayalı bir hükümdarlık şeklinde devam etti. Velihtlık müessesesi de pratikte halifeliği Abbâsî ailesinin elinde

¹⁹ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.35

²⁰ Erdoğan Merçil, a.g.m., s.498

tutabilmek gayesiyle muhafaza edildi. Halifenin kudret ve kuvvetinin kaynağı ilahi bir temele dayanıyordu. Abbâsî halifeleri artık "Halîfet-u Rasûlillah" yerine "Halîfetullâh" ve "Zıllullâh fi'l Arz" unvanlarını taşımaya başlamışlardı.²¹ Nitekim bu durum halife Mansur'un şu sözünde de görülmektedir: "Ben, ancak Allah'ın yeryüzündeki sultanıyım."

Bu anlayış, otoritelerini İslâm toplumundan alan Hulefayı Râşidîn devrindeki hilafet anlayışına zıttır. Hz. Ebû Bekir(r.a)'in halife seçildikten sonra söylemiş olduğu: "Eğer sizi iyi idare edecek olursam bana yardımcı olunuz, kötülük yapacak olursam beni doğrultunuz." sözü ve Ömer b. Abdulaziz'in şu ifadeleri bu farkı göstermektedir: "Sizin herhangi birinizden daha hayırlı değilim; ancak içinizde omuzlarında en ağır yük olan benim."²²

Abbâsîler dönemini önceki dönemlerden ayıran bir durum da şuydu; Hulefayı Râşidîn ve Emevî halifelerine adlarıyla hitab edilir ve huzurlarına rahatlıkla girilirken, Abbâsî halifeleri bir saray hiyerarşisinin teşrifatı ve debdebesiyle halktan ayrılmışlardı. Halife nazari olarak şeriatın bütün hükümlerine uymak mecburiyetinde olmakla birlikte uygulamada hiç de böyle değildi. Hilafet düzenli askerî kuvvetlere dayanıyor ve iktidarını ücretli bürokrasi ile yürütüyordu.²³ Abbâsîlerle birlikte devlet teşkilatında bazı yeni müesseseler ortaya çıkmıştır. Bunların başında Sâsâniler'den alınan bir müessese olarak vezâret gelmektedir. Vezir, halifenin vekili ve idari teşkilatın başı idi. Halifeden sonra gelen en önemli icra organı olması dolayısıyla geniş yetkilere sahipti. Zaman zaman "Mezalim Mahkemeleri" ne başkanlık eder, savaşlara karar verir, hazineden gerekli gördüğü harcamaları yapar, valileri tayin ve azledebilirdi.²⁴

Merkezi idare, vezirlerin başkanlığında birçok divan, yani vezirlerden meydana geliyordu. Devletin çeşitli malî işlerine bakan Divânü'l-harâc, Divânu

²¹ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.38

²² H. İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, tsz., III/67,68

²³ Hakkı Dursun Yıldız, aynı yer

²⁴ Hakkı Dursun Yıldız, aynı yer

beyt-i'l-mâl, para basma işlerini yürüten Divânü dâri'd-darb, askeri işlere bakan Divânü'l-ceyş (Divânü'l-cünd), resmi yazışmaları yürüten Divânü'r-resâil, Divânü't-tevki', Divânü'l-hâtem, posta ve gizli istihbarat hizmetlerini yürüten Divânü'l-berîd, idari haksızlıkların ve adlî hataların görüşüldüğü Divânü'l-mezâlim bu divanların en önemlileridir.

Başkent ve diğer büyük şehirlerde asayiş, şurta teşkilatı tarafından sağlanırdı. Her şehirde emniyet ve huzuru sağlamakla görevli bir askeri birlik bulunur ve bu birlik sahibü'ş-şurta'ya vekâlet eden bir kumandanın emrinde çalışırdı. Sâhibü'ş-şurtalar valiler tarafından tayin ve azledilirdi.

Merkez teşkilatındaki diğer bir önemli memuriyet de hâciblikdir. Hâciblik halifeyi suikastlara karşı korumak ve halkın önemli işlerle uğraşan halifeyi meşgul etmelerini önlemek için kurulmuştu. Bundan dolayı halifelere, halkın kendileriyle görüşmesi için belli vakitler ayrılmış ve salonlar tahsis edilmiştir.

Abbâsîler zamanında nazari olarak iki çeşit valilik vardı: İmaret-i âmme (istikfâ, umumi valilik) ve imaret-i hâssa (hususî valilik). Bölge valiliği, Abbâsî devletinin en önemli makamlarından biriydi. Bununla birlikte valilerin otoritesi şahsi kabiliyet ve başarısı, halifenin güçlü ve zayıf oluşu ve nihayet kendisinin başşehirden uzaklığıyla yakından ilgili bulunduğundan, valinin "umumi" veya "hususî" olarak ayrılması tamamen nazariyatta kalmıştır. Abbâsîlerin ilk devirlerinde başlıca eyaletler şunlardı: İfrîkiyye, Mısır, Suriye ve Filistin, Hicaz ve Yemâme, Basra, Sevad (Irak), el-Cezire, Azerbaycan, Irâk-ı Acem (Cibâl), Hûzistan, Fars, Kirman, Mukran, Sicistan (Sistan), Kûhistan, Kumis, Taberistan, Cürcân, Horasan, Hârizm, Fergana, Şâş (Taşkent), Suğd (Buhara, Semerkant).²⁵

²⁵ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.39

1.6. Askerî Teşkilât

Abbâsîlerin ilk dönemlerinde ordu, değişik milletlerden karışık oluşmuştu. Arap, fârisî ve diğer milletlerden askerler vardı. Ancak ordu komutanlarının büyük bir kısmı Arap idi.²⁶

İdarî, malî ve kazaî işleri Dîvânü'l-ceyş tarafından yürütülen Abbâsî ordusunun esasını, murtazıka (ücretli) denilen nizamî ve daimî statüdeki muvazzaf erler teşkil etmekteydi.²⁷ Bunlar yaptıkları askerî hizmet karşılığında devlet bütçesinden maaş alırlar ve her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanırdı. Bunların yanında, cihad davetine uyarak kendi istekleriyle orduya katılan, zekât ve ganimetten pay alan ikinci bir grup daha vardı ki bunlara mutatavvıa (gönüllü) denilirdi ve kendilerine hazineden herhangi bir ücret veya maaş ödenmezdi. Bu gönüllü kıtalar arasında bedeviler olduğu gibi köy, kasaba ve şehir halkı da vardı.

Abbâsî ordusu şu beş gruptan oluşuyordu:²⁸

1. Başkentte bulunan ve doğrudan halifeye bağlı olarak görev yapan muhafız birliği (hâresu'l-halîfe).
2. Büyük devlet adamlarının emrinde görev yapan birlikler.
3. Vilâyetlerde bulunan kuvvetler.
4. Avâsım ve suğur adı verilen sınır garnizonlarındaki birlikler.
5. Yardımcı kuvvetler.

Abbâsî ordusunda görev alan muharip sınıflar da şunlardı: Müşât ve reccâle (kılıç-kalkan ve mızrakla donatılmış piyade birlikleri), fursân (miğferli ve zırhlı olup mızrak ve savaş baltaları taşıyan süvari birlikleri), rumât (okçular), neffâtûn (neft ateşi atmakla görevli birlikler), mühendisler (kuşatma silahlarının yapımı ve onarımıyla ilgili teknik elemanlar), istihkâm (marangoz ve duvarcı gibi çeşitli zanaat erbabından oluşan) birlikleri.

²⁶ Yûsuf el-'Uş, *Tarîhu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1990, s.44

²⁷ Hakkı Dursun Yıldız, aynı yer

²⁸ Hakkı Dursun Yıldız, aynı yer

Ordu savaş sırasında beşli tertibi (el-hamîs) esas alırdı. Kalbû'l-ceyş (merkezde başkumandanın emrinde görev yapan birlikler), meymene (sağ kanat), meysere (sol kanat), talîa (mukaddeme de denilen zırhlı ve miğferli süvarilerden oluşan nc birliği), sâka (artçılar). Savaşlarda kullanılan başlıca silâh, araç ve gereçler de kılıç, ok, yay, hançer, mızrak, topuz, balta, kalkan, zırh, miğfer, dikenli tel, merdiven, mancınık, arrâde ve debbâbeden ibaretti.

Ordudaki rütbelere gelince, özellikle Türk birliklerinin hilafet ordusunun saflarına katılmasından sonra bazı değişiklikler olmuş ve Türklerdeki onlu sistem esas alınmıştır. Buna göre arîf 10 askere, halif 50 askere, nakîb 100 askere, kâid 1000 askere, emîr 10.000 askere kumanda ediyordu. Başlangıçta sırasıyla Araplar, İranlılar, Türkler, Zencîler ve Berberîler'den teşekkül eden ordunun etnik yapısında zamanla büyük değişiklikler oldu. Araplar idari kadrolarla birlikte ordudaki etkinliklerini de kaybedince, Halife Me'mun devrinden itibaren üstünlük yavaş yavaş Türklerin eline geçmeye başladı ve bu durum Büveyhîler'in Bağdat'ı işgallerine kadar devam etti.²⁹

Abbâsîler kara kuvvetlerine olduğu kadar deniz kuvvetlerine ve denizciliğe de büyük önem vermişlerdir. Muhtelif Şehirlerde kurdukları tersanelerde Bizans gemilerinden daha büyük gemiler inşa etmişlerdir. Her gemide bir subay bulunur ve askerin eğitimiyle yakından ilgilenirdi. Devlet deniz savaşları için lüzumlu her türlü araç, gereç ve mühimmatı temin ederdi. Donanma kumandalarına emîr'l-ma' (veya emîr'l-bahr) denilirdi. Bu kelime Batı dillerine admiral-amiral Şeklinde geçmiştir.

1.7. Adlî Teşkilât

Adliye teşkilâtı mahkeme, mezâlim mahkemeleri ve hisbe teşkilâtından müteşekkildi.³⁰

²⁹ Hakkı Dursun Yıldız, aynı yer

³⁰ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.40

Adliye Teşkilâtı: Abbâsî halifeleri yargı yetkilerini fakihler arasından seçilen kadılar vasıtasıyla icra ederlerdi. Başlangıçta eyaletlerdeki kadılar vali tarafından tayin ediliyordu. Ancak daha sonra halifeler merkezde ve eyaletlerde kendi adlarına görev yapacak kadıları bizzat tayin etmeye başladılar. Harûnü'r-Reşid devrinden itibaren ise kâdılkudâtlık (başkadılık) müessesesi ihdas edildi. Bu göreve ilk olarak İmam Ebû Yûsuf getirildi ve 795 yılına kadar bu görevde kaldı.³¹ İmam Ebû Yûsuf başkadılık görevine getirildikten sonra, kadılar başşehirde oturan kadılkudât tarafından tayin edilmeye başlandı. İlk dönemlerde her vilayette bir kadı bulunuyordu. Zaman zaman halifelerin kadıları kendi istekleri doğrultusunda hüküm vermeye zorlamaları sebebiyle bazı fakihler kadılık görevini kabul etmemişlerdir. Nitekim İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, halife Mansur'un kadılık teklifini reddetmişti. Kadının başlıca vazifeleri davalara bakmak, yetimleri, mecnunları ve henüz ergenlik çağına ulaşmamış çocukları koruyup gözetmek, bunlara veli ve vasi tayin etmek, vakıflarla ilgilenmek ve şer'î kanunları ihlal edenleri cezalandırmaktan ibaretti.³²

Mezâlim Mahkemeleri: Mevkî ve nüfuz sahibi kişilerin zulüm ve haksızlıklarına mâni olmak gayesiyle kurulmuş bir müessesedir. Kadıların bakmaktan âciz kaldıkları bu davalara sâhibü'l-mezâlim veya kâdı'l-mezâlim denilen görevliler bakar, halife veya vali adına hüküm verirlerdi. Bunların çok geniş yetkileri vardı. Zaman zaman halife ve valiler de mezâlim mahkemelerinde başkanlık ederlerdi. Bu mahkemelerdeki duruşmalarda muhafızlar, kadılar, fakihler, kâtipler ve şahitlerden oluşan beş grup görevlinin mutlaka hazır bulunması gerekirdi.³³

Hisbe Teşkilâtı: Muhtesibin başkanlığında faaliyet gösteren bu teşkilâtın esas görevi iyiliği yaymak ve kötülükten vazgeçirmek (emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker) idi. Bu temel prensibe bağlı olarak toplumda sosyal huzuru sağlamaya yönelik pek çok işle meşgul olan muhtesib, genel ahlâk, asayiş ve

³¹ Clément Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, Çev. Cemal Sezgin, Tisa Matbaacılık, Ankara, tsz., s.234

³² Hakkı Dursun Yıldız, aynı yer

³³ Hakkı Dursun Yıldız, aynı yer

bazen de süratle sonuçlandırılması gereken davalarla ilgilenirdi. Zaman zaman kuvvet kullanarak meseleleri hallederdi.³⁴

1.8. İlmî ve Kültürel Hayat

Mescid ve camilerin İslâm eğitim ve öğretim tarihinde önemli bir yeri vardır. Camiler hem bir ibadethane, hem de birer eğitim ve öğretim müessesesi olarak kullanılmıştır. Zengin kitap koleksiyonlarına sahip olan camiler bu önemli fonksiyonlarını Abbâsiler'in ilk devirlerinde de devam ettirmişlerdir. Yüksek öğretim alanında ilk meşhur müessese, Halife Me'mûn (813/833) tarafından Bağdat' ta kurulan Beytulhikme'dir.³⁵ Cündişapur Akademisi örnek alınarak kurulan bu müessese bir tercüme merkezi olarak faaliyette bulunmasının yanı sıra bir akademi ve halka açık kütüphane olarak da hizmet veriyordu. Hizanetu'l-Hikme ve Hizanetu'l-Kutub denilen kütüphaneler de birer eğitim müessesesi olarak kabul edilebilir. Fakat gerçek manada ilk yüksek öğretim müessesesi hiç şüphesiz, meşhur Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk' ün Bağdat'ta kurduğu (1065–1067) Nizamiye Medresesi'dir.³⁶ Bu medrese İslam tarihinde ilk çekirdek üniversite olarak kurulmuştur. Nizamiye medreselerinde öğrencilerin iâşe (yeme içme) ve ibâte (barınma) ihtiyaçları ücretsiz karşılanırdı. Bağdat Nizamiye Medresesi Avrupa'da kurulan ilk üniversitelere de örnek olmuştur. Nizâmü'l-Mulk' ün gayretleriyle kurulan bu ilk medreseyi diğerleri takip etmiş ve VI./XII. yüzyılda Bağdat'taki medrese sayısı otuza varmıştır.

Abbâsîler devrinin ilk zamanları, İslam kültür ve medeniyetine damgasını vuran çok önemli bir çağdır. İslam dünyasında çeşitli müesseseler ve ilimler bu devirde şekillenmiş, zamanla gelişerek modern Avrupa medeniyetinin doğmasında etkili olmuştur. İslam dünyasında filolojik, dînî, sosyal ve tabii ilimler sahasındaki ilk çalışmaların bir kısmı Emevîler devrinde başlamış

³⁴ Hakkı Dursun Yıldız, aynı yer

³⁵ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Mektebetu'n-Nahda'l-Misriyye, 7.bsk., Kahire, 1964, II/65; Clément Huart, a.g.e., s.274

³⁶ Hakkı Dursun Yıldız, aynı yer

olmakla birlikte, bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınarak müstakil birer ilim dalı haline gelmesi Abbâsîler devrinde olmuştur.³⁷ Bu çalışmalarda, Süryaniceden Arapçaya çevrilmiş önemli bir toplam tutan Yunan eserlerinin rolü de göz ardı edilemez.³⁸

1.9. Sosyal ve Ekonomik Hayat

Abbâsîler'de İslam toplumu genel olarak havâs ve avâm denilen iki tabakadan oluşuyor, halifenin yakınları, vezirler, emirler, kadılar, âlim ve edipler, kâtipler birinci tabakaya mensuptu.³⁹ Esnaf ve sanatkârlar, çiftçiler, askerler, köleler ve diğer gruplar da ikinci sınıfı teşkil ediyordu. Çok geniş bir alana yayılmış olan Abbâsî halifeliğinin sınırları içinde başta Araplar, İranlılar ve Türkler olmak üzere muhtelif kavimler ve çeşitli mezheplere mensup insanlar yaşamaktaydı. Zaman zaman etnik unsurlar arasında da kavga ve mücadeleler eksik olmazdı. Bu olaylar sırasında pek çok kişi öldürülür, dükkânlar yağmalanır, evler yakılıp yıkılırdı.

Savaş esirlerinden meydana gelen köleler, toplumun önemli bir bölümünü teşkil ederdi. Kölelerin çoğu Salav, Rum ve Zenci idi. Mısır, Kuzey Afrika ve Kuzey Arabistan köle ticaretinin en önemli pazarlarıydı. Sosyal sınıflardan biri de Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan zimmîlerdi. Bunlar devletin himayesinde geniş bir din hürriyetiyle rahat bir şekilde yaşıyor ve ibadetlerini yapabiliyorlardı.

Refahın artmasına paralel olarak lüks ve konfor da artmış, muhteşem köşk ve saraylarda eğlence, musiki meclisleri tertip edilmeye başlamıştı.⁴⁰

Halife, vezir ve diğer devlet adamları saray ve köşklere, halk ise tek katlı evlerde yaşıyordu. Kerpiç, tuğla, kireç ve alçı kullanılarak yapılan evlerin tavanı hurma lifleri ve ağaç dallarıyla örtülüydü. Zenginlerin evleri harem-selamlık ve

³⁷ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.41

³⁸ Clément Huart, aynı yer

³⁹ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.46

⁴⁰ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.47

hizmetçi odalarından oluşuyordu. Bu evler genellikle bir bahçe içinde yapılır, duvar ve tavanlar mozaikler ve renkli resimlerle süslenirdi. Halifelerin sarayları ise geniş köşklere, kubbelere, revaklara ve asma bahçelere sahipti. Dini bayramlara büyük önem verilirdi. Halifeler her iki bayramda da bayram namazlarını kıldırır ve yapılan törenlere katılırdı. Halifeler cuma ve bayram namazlarıyla diğer merasimlere hilafet alayı ile giderlerdi. Halife bu alaylarda siyah bir kürk alırdı. Başına uzun bir külah geçirir, elinde de Peygamberin kılıcını taşırdı. Abbâsîler'in iktidara gelmesiyle meydana gelen değişiklikleri İslam devletinin iktisadî hayatında da görmek mümkündür.⁴¹ Abbâsîler, iktisadi hayatın her alanında üretimin ve buna bağlı olarak refahın arttırılması hususunda büyük gayret saffettiler. İktisadi hayatın temelini ziraat teşkil ediyordu. Devlet gelirlerinin büyük bir kısmı tarıma bağlı olduğu için ilk Abbâsî halifeleri, ülkenin muhtelif yerlerinde, sulama ve kanal işlerinde uzman kişileri çalıştırdılar. Mu'tasım, Samerra için Çin'den çok sayıda su işleri mühendisi getirtti. Merv'de de sadece sulama işleriyle görevli bir divan (divanü'l-ma) vardı ve emrinde binlerce kişi çalışmaktaydı.⁴²

Demir ve çelik sanayii de oldukça ileriye vardı. Musul'da demir zincirler, bıçaklar, kamalar, Harran'da ise laboratuvar ve rasathaneler için araç gereçler yapılmaktaydı. Demircilikte Bağdat ve Basra öndeydi. Iraklı marangozlar halifelerin saraylarını süsleyen nâdide kutular, sandıklar, divan ve sandalye yapımında şöhret kazanmışlardı. Dokuma sanayiinde perdecilik önemli bir yer tutmaktaydı. Musul bu endüstri kolunun merkeziydi.

Devletin başlıca gelirleri zekât, haraç, cizye, öşür, fey, ganimetler ve vergilerden ibaretti. Elde edilen gelirler askeri ihtiyaçlara, yol, köprü ve sulama işlerine, halife, vezir ve diğer devlet adamlarının maaşlarına sarfedilirdi. Devlet gelirlerinin büyük meblağlara ulaşmış olması, aynı zamanda halkın yüksek bir

⁴¹ Hakkı Dursun Yıldız, aynı yer

⁴² Hakkı Dursun Yıldız, aynı yer

refah seviyesine eriştiğini de göstermektedir. Halifeler devlet hazinesini korumak ve bütçeyi denkleştirmek için büyük itina gösterirlerdi.⁴³

⁴³ Hakkı Dursun Yıldız, a.g.m., s.48

2. ABBÂSÎLER DÖNEMİNDE ARAP DİLİ VE EDEBİYATIYLA İLGİLİ FAALİYETLER

Abbâsîler devri, Arap Dili ve Edebiyatı alanlarındaki çalışmalar bakımından çok verimli geçmiştir. Önceleri Kur'an-ı Kerim ve hadisin inceliklerini anlamak gayesiyle başlayan filolojik edebî araştırmalar, zamanla müstakil birer ilim dalı halini almış, çeşitli dilciler Arap kabileleri arasında dolaşarak Arap edebiyatına esas teşkil edecek malzemeyi toplayıp tespit etmeye başlamışlardı. Bu çalışmaları ve sonuçlarını şiir, kompozisyon ve hikâye türü, sözlük araştırmaları, dil (nahiv), edipler, antoloji yazarları ve tabakat kitapları ile ilgili çalışmalar şeklinde ele almak mümkündür.

Söz konusu çalışmalardan konumuzla ilgili olanları, dil bilim başlığı altında tahlil edeceğiz;

DİL BİLİM

İslam'da dil bilim, sürekli, teolojinin vazgeçilmez yardımcı bilimi ve Kur'an metninin doğru okunması yanı sıra okunan şeyin anlaşılması ve yorumlanması için zorunlu bir araç olarak değerlendirilmiştir. Geniş bir alana sahip olan bu araç, Arap Dilinin kurallarını ortaya koyma görevini üstlenmiştir ve iki bölümde ele alınmıştır:

- 1) Ilmu'n-Nahv (gramer bilgisi); Bu da kendi içinde çekim (es-sarf) ve söz dizimi (en-nahv) olmak üzere ikiye ayrılmıştır.
- 2) Ilmu'l-Luğa (dil bilim); Bu da kelimelerin çeşitli kaynaklardan toplanması ve doğru kullanımlarının verilmesidir.⁴⁴

⁴⁴ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er, İmaj Yayınları, 1.bsk., Ankara, 1993, s.72

Arap dil biliminin başlangıcı, İslamiyet'in ilk dönemine kadar geriye götürülebilir. Kur'an'ın doğru okunması, gramatik fenomenlerle ilgili incelemelerin doğrudan hayata geçirilmesi için ileri derecede önemli ve vazgeçilmez bir gereksinimdi. Pek çok insanın Kur'an'ı yanlış bir telaffuzla okuduğu fark edilmez olmuş, halka bir tür rehber kitap temininin zorunluluğu ortaya çıkmıştır. İslamiyet'in sözlü olarak sadece Araplar arasında yayılmayıp ortaya çıkışının ilk on yılından itibaren milyonlarca Arap olmayan kimse (acem) tarafından da benimsenmesi dolayısıyla bütün bunlar daha acil hale gelmiştir.⁴⁵

Araplarda gramer ilk olarak Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 48/668-9) tarafından meydana getirildi. Kendisi de Basralı olan bu zat, Basra'da Süryaniceyi öğrendikten sonra cümle kuruluşlarını inceleyerek Arapça grameri meydana getirdi.⁴⁶ İnsanlar, ed-Duelî'nin hem kendisinden hem de öğrencilerinden gramer bilgisi edinmişlerdir.⁴⁷

Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 48/ 668-9)'nin gramer konularını ilk kez ele alması, halife Hz.Ali'nin emriyle olmuştur. ed-Duelî, Irak'ta Kur'an'ın 9. (Tevbe) sûresinin 3. ayeti olan

وَأَذَانَ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ.

(Hacc-ı ekber (en büyük hac) gününde Allah ve Resulünden insanlara bir bildiridir: Allah ve Resulü müşriklerden uzaktır. Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Ve eğer yüz çevirirseniz bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. (Ey Muhammed)! Kâfirlere elem verici bir azabı müjdele!)

وَرَسُولُهُ kelimesinin tehlike doğuracak şekilde yanlış olarak

“*Rasulehu*” veya وَرَسُولُهُ “*Rasulihî*” diye okunduğunu duyunca ürkmüş ve Vali

⁴⁵ Ignace Goldziher, a.g.e., s.73

⁴⁶ Namık Kemal, *Büyük İslâm Tarihi*, Hürriyet Yayınları, 1.bsk., İstanbul, 1975, s.452

⁴⁷ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1968, s.17

Ziyad'ın, çekimin ilk unsurlarını, üç harekenin (a.i.u.) doğru kullanmamanın kısaca anlatılması şeklindeki emrini hemen yerine getirmiştir. Bir başka rivayete göre Ebû'l-Esved bu işe, kızıyla arasında geçen bir konuşmanın neticesinde girmiştir. Kızının kendisine: “مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ؟” demesi üzerine, ona; “الكواكب” (Yıldızlar) diye cevap vermiştir. Bu sefer kızı, ona sadece gökyüzünün güzelliğine olan hayranlığını ifade etmek istediğini açıklayınca, o da kızına, o zaman “مَا أَحْسَنَ السَّمَاءِ!” (Gökyüzü ne kadar da güzel!) demesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁸

Sebeup ne olursa olsun ed-Duelî, gramerin en gerekli öğelerinin özetlenmesinin aciliyeti konusunda duyarlı hale gelmiştir. Emevîler döneminde yaşamış biri olarak o, Abbâsîler döneminde layık olduğu yere gelen bir araştırma dalının öncüsü olmuştur.

Arap grameri üzerine yapılan çalışmalar, daha sonra, Irak'ın her biri, fetihten hemen sonra kurulmuş olan iki kentinde aynı zamanda devam ettirilmiştir. Bu kentlerden biri, Dicle ve Fırat nehirlerinin kesiştikleri noktada, nehir ağzından 60 mil uzakta, Şattu'l-Arab'ın sağ yakasında kurulmuş olan Basra'dır: Bu kent, Halife Ömer'in bir komutanı olan Utbe b. Gazvân tarafından, 15/636-7'de Irak'ın İran Körfezine doğru olan güney kısmını fethettikten sonra kurulmuştur. Diğer kent ise, Basra'nın kuzeyinde, Dicle'nin sağ yakasında, eski Ctesiphon (Medâin)'un yakınında bulunan Kûfe'dir. Bu kent, yine Halife Ömer'in bir komutanı olan Sa'd tarafından 17/638'de kurulmuş ve daha sonra Ali zamanında halifenin ikametgâhı haline gelmiştir. Bu iki kent, farklı gelişim yolları izlemiştir: Kûfe, ilk önce devlet yönetiminde önemli rol oynamış, ancak halifelerin ikametgâhının Bağdat'a taşınmasıyla birlikte, ihtişamını tamamen kaybetmiş ve gitgide önemsiz bir kasabaya dönüşmüştü; buna mukabil Basra, İran Körfezinde yer alışından dolayı, dünya trafiğinin merkezlerinden biri haline geldi ve ticari önemini günümüze kadar korudu. Başlangıçta askeri amaçla

⁴⁸ Ignace Goldziher, a.g.e., s.73

kurulmuş olan kamplar, devlet memurlarının ve aydın kimselerin akın etmesiyle kısa sürede hilafetin kültürel, özellikle de bilimsel merkezleri haline gelmiş ve 2.Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansur tarafından Bağdat'ın yeni başkent yapıldığı 145 / 762- 3'e kadar bu şeklini korumuştur.⁴⁹

Diğer çalışmaların yanı sıra gramer çalışmaları da bu iki kentte gelişmeye başlamıştır. Arap Dilinin kuralları bu iki kentte birbirinden farklı, hatta sık sık birbiriyle çelişen bakış açılarıyla ortaya konmuştur. Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki görüş ayrılıkları daha sonra Bağdat'ta Nizamiye Medresesi hocalarından Ebû'l-Berekât Abdurrahman el-Enbârî (ö. 577/1181-2) tarafından bir araya getirilmiş ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Genelde Kûfeliler eskiye bağlı ve bedevî kullanımların taraftarıyken Basralılar daha mantıklı ve daha eleştirel düşünme yanlısıydı. Daha sonra Bağdat, bu iki ekol arasında uzlaştırıcı olmuş ve eklektisizmi (seçmecilik) temsil etmiştir.

2.1. Basra Ekolü

ed-Duelî Kûfe'de doğmuş, ancak en verimli yıllarını Basra'da geçirmiş, dil bilim çalışmalarını orada başlatmıştır. Ancak bu alandaki eser yazımına II./VIII. yüzyıla kadar başlanamamıştır.⁵⁰ Ebû Amr b. el-Ala' ve el-Asma'i'nin folkloristik etkinlikleri Basra ekolünden çıkmıştır. Bununla birlikte bu ekolün önde gelen kişisi, el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 170/786-7)'dir.⁵¹ Onun tam manasıyla gramatikal çalışması daha ziyade büyük öğrencisi Sîbeveyh üzerindeki etkisinden bilinmektedir. el-Halil, ününü, çığır açan iki keşfine borçludur. Birincisi, eski Arap şiirine çalışırken, bu şiirlerin ahenk bakımından düzenliliğini ve farklı vezin türlerini keşfetmiş ve böylece daha önce hiç bilinmeyen bir disiplin olan aruzun (Ilmu'l-aruz) öncüsü olmuştur. Anlatıldığına göre o, ardı ardına gelen hecelerde bir ahenk birliğinin varlığını bir defasında tesadüfen bakırcı dükkânının önünden geçerken çekicin vuruluşlarını

⁴⁹ Ignace Goldziher, a.g.e., s.73,74

⁵⁰ Ignace Goldziher, a.g.e., s.74

⁵¹ Şevki Dayf, a.g.e., s.30

seyrettiğinde farketmişti. İkincisi, kelimeleri alfabetik sıraya göre değil de benzer seslerine göre verdiği bir Arapça sözlük meydana getiren ilk kişidir. Dolayısıyla bu sözlükte, başta gırtlaktan çıkan bütün harfler grubu, daha sonra da sırayla damaktan çıkan, ıslık sesi veren, dilden çıkan, dudaktan çıkan ve yarı sesli harfler diye organik benzeşmelerine göre gruplandırılan harfler verilir. el-Halil'in eseri ayn harfiyle başladığı için, bu ilk Arapça sözlüğün adı, “*Kitabu'l-Ayn*” olmuştur.

Henüz başlangıç aşamasındaki gramer çalışmalarının Basra'daki diğer seçkin öğrencileri şunlardı: İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/728-9), Ebû'l-Hattab el-Ahfeş (ö. 177/793-4) ve Yunus b.Habîb (ö. 98/100). Bunların çalışmaları, daha çok Sîbeveyh veya daha doğrusu Sîbûye(Farsçada "elma kokulu" anlamında) diye ünlü olan, Arap gramerinin babası Ebû Bişr Amr b. Osman (ö. 180/792-3)'ın eserinden bilinmektedir.⁵² Sîbeveyh sözcüğü ile ilgili çeşitli açıklamalar da vardır. İranlı olan Sîbeveyh yukarıda adı geçen üç bilim adamıyla çalışmak amacıyla 32 yaşında iken ülkesini terk edip Basra'ya gitmiş, ancak Kûfe ekolünden el-Kisâî ile ilmî tartışmada bulunmuş, bu tartışmalar sonucu öfkelenerek ülkesine geri dönmüş ve kısa bir süre sonra da ölmüştür. “*el-Kitâb*” adlı gramer kitabıyla adını ölümsüzleştirmiştir. el-Muberrred bu kitabı övmüş ve: “Sîbeveyh'in “*el-Kitâb*”ı gibi bir kitap yazılmamıştır.” demiştir.⁵³ Bu eser, 571 bölümde, seleflerinin eserlerine sürekli göndermeler yaparak, Arapça sarf ve nahvin bütün ayrıntılarını konu edinir. Bu eser Arapça gramer kurallarının toplu özetidir ve daha sonraki gelişim için bir başlangıç noktası teşkil eden temel bir eserdir. Gerçek şudur ki, Arap olmamasına rağmen Sîbeveyh Araplar tarafından kendi ana dillerinin kurallarını sistemleştiren ilk kişi olarak açıkça kabullenilmiş ve daha sonraki eserlerde, bu alanda en büyük otorite olarak sürekli kendisine müracaat edilmiştir.⁵⁴ Bu eserin en büyük yararı kendi görüşlerini destekleyecek metin kanıtı (şevâhid) olarak kısmen Kur'an'dan, kısmen de eski Arap şiirinden

⁵² Ignace Goldziher, a.g.e., s.74; Mustafa Fayda v.d.(Komisyon), a.g.e., III/410

⁵³ Şevki Dayf, a.g.e., s.60

⁵⁴ Ignace Goldziher, Aynı yer

1050 adet alıntı yapmak suretiyle dilbilgisinin tartışmalı ve problemlı noktalarını sistemli bir şekilde açıklamış olmasıdır. Onun gramer kitabı doğal olarak daha sonraki kuşaklar tarafından sık sık yorumlanmıştır. Bu yorumların en önemlisi yine İran asıllı bir kişi olan Hasen es-Seyrafi (ö. 368/978-9)'nin “*Şerh*”idir.

Basra ekolünün dil bilimcileri gramerin sadece karmaşık problemleriyle uğraşmamışlardır; Arapça'nın zengin kelime hazinesini araştırmak da onlar için aynı derecede önemli ve ilginçti. Bu tür araştırmalar onların eski Arap şiirini derleme çalışmalarıyla bağlantılı olarak başlamıştır. Eski Arap şiirinin doğru yorumlanabilmesi için dil bilimciler cahiliyye dönemine ait linguistik kullanımları muhafaza eden çöldeki göçebe bedevîlere dönmüşlerdir. Dil bilimciler görüşüp yanıtlarını kayda geçirebilmek için ya bizzat çöldeki bedevî kabilelere ziyaretler yapmışlar ya da onları kente yanlarına çağırılmışlardır. Çöl sakinleriyle temas kurabilmek için diğer fırsatları da hiç ihmal etmemişlerdir. Ebû Amr b. el-‘Âlâ gibi önemli halk bilimcilerin yanısıra diğer bilim adamları zengin linguistik malzemelerini aynı yolla toplamışlar ve bu malzemeyle Arapça sözlük yazımının temelini atmışlardır.⁵⁵

Başlangıçta dil bilimciler bozulmamış bedeviler arasında kullanılan sözcük ve deyimleri toplamaktan ve bunları konularına göre üstünkörü gruplamaktan öteye gitmemişlerdi. “*Kitâbu'l-Vuhûş*”, “*Kitâbu'l-Hayl*”, “*Kitâbu'ş-Şât*”, “*Kitâb-u Huluki'l-İnsan*” gibi adlar taşıyan bu tür koleksiyonlar sadece adlarının içerdiği konularda çölde kullanılan, en ince detayına kadar, bütün linguistik malzemeyi ihtiva etmekle kalmıyor, düzenli olarak bu malzemeyle ilişkin çok miktarda metin kanıtıyla da güçlendiriliyordu. Pek çok derleyicinin bir hobisi de az kullanılan (garîb) sözcükleri toplamaktı.⁵⁶

Sözlük yazımıyla ilgili bu çalışmaların ikinci aşaması, konulara göre derlenmiş bu tür malzemenin sistematik büyük sözlükler haline getirilmesiydi. Bu tür çalışmalar başladıktan kısa bir süre sonra daha büyük amaçlara

⁵⁵ Ignace Goldziher, a.g.e., s.76

⁵⁶ Aynı yer

yönelmişti. Bu durum Sicistanlı Ebû Hâtim'in öğrencisi olan Basra ekolünün önemli bir üyesi Bağdatlı Ebû Bekr Muhammed b. Dureyd (ö. 321/933)'in edebî eserinde de açıkça görülmektedir. Bir şair olarak sivrilmekle birlikte, aslında o bir sözlük yazarıydı. "Eyer ve gem, bulutlar ve yağmur" v.s. gibi konuya dayalı tabirleri gruplara ayırmaktan başka "*Cemhere fi'l-Luğa*" adlı büyük bir sözlük derlemiştir. Ancak bu eseri çok kullanışlı "*Kitâbu'l-İştikâk*"ı kadar büyük bir şöhret yapmamıştır. "*Kitâbu'l-İştikâk*" yalnızca bir derlemeden ibaret değildir. Çünkü yazar eski Arap kabile adlarıyla ilgili olarak bu adların kökeni üzerine rivayet edilen tarihi alıntılarını kaydetmiş ve bu adların aslını etimolojik yönden de incelemiştir. Tasnifi, Arap kabilelerinin soylarındaki dallanmalara dayandığından bu eser, sadece Arapça'nın eski kullanımıyla ilgili çok önemli bir kaynak olmakla kalmayıp aynı zamanda Arap toplumunun soyu üzerine ortaya konmuş en güvenilir ve en ayrıntılı kılavuzdur. Etimoloji Ebû Ali el-Fârisî'nin bir öğrencisi olan Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî (ö. 392/1001-2) tarafından daha sistemli hale getirilmiştir. İbn Cinni kelimeleri köklerinden türetmek demek olan "küçük etimoloji" (el-İştikâku'l-Asğar) ile kök sırasına bakılmaksızın aynı sesiz harflerden müteşekkil bütün bileşimlerin bir temel anlamdan türetilmesi olan "büyük etimoloji" (el-İştikâku'l-Ekber) arasında bir ayırım yapmıştır. İbn Cinnî, etimoloji üzerine yazdığı eserlerin yanı sıra çekim (tasrif) alanında da en büyük otorite idi. Onun kuramları, "*Kitâb-u Sırrî's-Sınâ'a ve Esrâri'l-Belâğa*" ile "*Kitâbu'l-Hasâis fi 'Ilmi Usûli'l-Arabiyye*" adlı iki büyük kitabında açıklanmıştır.

Basra ekolünün ansiklopedik çalışmalar yapan en önemli temsilcilerinden biri Ebu'l-Abbas el-Mubberred (ö. 285/898)'dir. Bağımsız düşünüyordu ve Sîbeveyh'in otoriteliğine bile tamamen katılmıyordu; hatta bir eserinde hiç çekinmeden büyük hocanın bazı görüşlerini reddetmiştir. Ününü "*el-Kitâbu'l-Kâmil*" adlı eseriyle yapmıştır. Bu kitap adıyla bağdaşır niteliktedir. Sadece Arap Dili alanında değil aynı zamanda şiir, eski tarih alanları yanı sıra Arapların gelenekleri ve göreneklere konusunda da ilgili her tür bilgiyi bünyesinde

toplayan gerçek bir hazinedir. Tarihi malzemesi özellikle Haricîler hareketi ve bu hareketin liderleriyle ilgili önemli bilgileri de içermek suretiyle Abbâsî döneminin başlangıcına kadar Emevî döneminin tümünü kapsamaktadır, el-Muberrred'in eseri sistemli bir eser değildir. Söze herhangi bir gramer konusundan veya şiir alıntısından başlayarak aklına gelen ve mümkün olan en geniş çağrışımlarla sadece kendi ünlü hocalarını değil aynı zamanda temas halinde olduğu çöl sakinlerini de sık sık referans olarak göstererek sürekli güvenilir kaynaklardan alınan en önemli ve en güvenilir kaynakları bir araya getirmiştir. Bu nedenle onun eseri edebiyata bir geçişi temsil etmekte ve edebiyatın başyapıtları arasında sayılabilmektedir.⁵⁷

2.2. Kûfe Ekolü

Basra ekolüne paralel olarak Kûfe'de de benzer türde bir edebî etkinlik vardı. Ancak Kûfe ekolü üyelerinin filolojik görüşleri, Basralı rakiplerinin görüşlerinden daha yüksek seviyedeydi. Basralılar katı genel kurallar ortaya koymuş ve bireysel üslup özelliklerini önerilebilecek örnekler olarak değil de göz ardı edilebilecek istisnalar olarak değerlendirmişlerken, Kûfe ekolü, bazı şairlerde görülen bu bireysel özelliklerin de benimsenebilecek kıyaslar olduğunu kabul etmişlerdir. İki ekol arasındaki fark, genel olarak, klasik filolojide kıyas taraftarı olanlarla istisna taraftarı olanlar arasındaki farka benzemektedir.⁵⁸

Kûfeli dilcilerin büyük bir bölümü, çalışmalarına Basralı hocalarla birlikte başlamışlar, ancak çok geçmeden Kûfe'ye dönmüş ve çoğu kez Basralı hocaların fikirleriyle çelişen kendi görüşlerini bağımsız bir şekilde açıklamışlardır. Daha sonra bunların pek çoğu hocalık yapmak üzere Bağdat'a gitmiş ve içlerinden seçkinleri bilimlerin hamisi durumunda olan halifelerin saraylarına girebilmeyi de başarmıştır.⁵⁹

⁵⁷ Ignace Goldziher, a.g.e., s.77

⁵⁸ Aynı yer

⁵⁹ Ignace Goldziher, a.g.e., s.78

Kûfeli dil bilginlerinin en dikkate değeri, İnan asıllı Ali İbn Hamza el-Kisâ'î (ö. 189/804-5)'dir. İlk önce Basra'da el-Halîl b. Ahmed (ö. 170/786-7)'le çalışmış, daha sonra Kûfe ekolünün kurucusu er-Ru'âsî (ö. 197/812) ile birlikte Kûfe'de çalışmalarını sürdürmüştür. Ancak bilgilerinin büyük bir bölümünü, hac münasebetiyle gittiğinde birkaç yıl aralarında araştırma yaptığı çöl bedevîlerinden almıştır. Böylece de ilk elden bir hayli bilgi toplamıştır. Daha sonra Bağdat'ta bilimlerin büyük hamisi halife Harunu'r-Reşîd'in, iki oğlu el-Emin ve el-Me'mun'un eğitiminde kendini görevlendirmesiyle çok seçkin bir konuma gelmiştir. Bu iki oğul daha sonra halife olmuşlar, büyük saygılarının ve sevgilerinin bir göstergesi olarak onu hediyelere boğmuşlardır. Bilim alanında Sîbeveyh ile rekabet etmiş ve bu durum Sîbeveyh'in Bağdat'ı terk etmesine neden olmuştur. Halife, Sîbeveyh yerine ölümüne dek el-Kisâ'î'yi tercih etmiştir. el-Kisâ'î, Horasan'da yaptığı bir gezide halifeye eşlik etmiş, yolda hasta düşmüş ve Rey'de ölmüştür. Aynı gezide halifeye eşlik etmiş olan Harunu'r-Reşîd'in büyük hukukçusu Muhammed İbn el-Hasan eş-Şeybânî de hemen hemen aynı zamanda orada öldüğü için, halife başkente döndükten sonra, “دَفَنْتُ الْفِقْهَ وَ الْعَرَبِيَّةَ بِالرَّيِّ” (Hem fıkıhı hem de Arapça'yı Rey'de gömdüm) demiştir. Onun eserlerinden sadece “*Risale fî Lahni'l-Âmme*” adlı eseri günümüze kadar gelebilmiştir. Tartışmasız otoriteliği onun kıraatinin kabul edilen yedi kıraatten biri olduğu gerçeğinden açıkça anlaşılmaktadır.⁶⁰

Çok sayıdaki öğrencileri ve takipçileri arasında yine İnan asıllı olan Ebû Zekerıyyâ Ziyad el-Ferrâ (ö. 207/822-3), daha çok sivrilmiştir. O da Kûfe'den ayrılarak Bağdat'a gitmiş orada halife Me'mun'un dikkatlerini üzerinde toplayarak halifenin çocuklarına özel hoca olarak görevlendirilmiştir. Bu da ona “*el-Hudûd*” adlı büyük gramer eserini meydana getirmesine olanak veren rahat bir yaşam sağlamıştır. Kur'an tefsiri “*Me'âni'l-Kur'ân*” üzerine ilgi çekici dersler

⁶⁰ Aynı yer

de vermiş, Bağdatlıların büyük bir bölümü bu dersleri düzenli olarak takip etmiştir. Hac için Mekke'ye gittiği sırada ölmüştür.⁶¹

el-Ferrâ'nın öğrencisi Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Es-Sikkât (ö. 243/857-8), sözlük yazımında Kûfe ekolünün başta gelen temsilcisidir. Çöl bedevîleri ile yakın temas halindeydi ve eserlerinde çöl bedevîlerinden aldığı bilgilere ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Uzun bir süre normal bir ilkokul öğretmenliği yaptıktan sonra Bağdat'a gitmiş ve orada el-Mütevekkil tarafından iki oğlunun eğitiminde görevlendirilmiştir. Ancak, daha sonra halifenin bir sorusuna verdiği yanıtta, ateşli bir Şia yanlısı olduğu için, halifenin oğullarına karşı, onları aşağılayıcı bir tarzda halife Ali'nin hizmetkârı Kanber'i tercih etmesi yüzünden halifenin gazabına uğramış ve acımasızca idam edilmiştir. Gramer ve sözlük yazımı alanında ortaya koyduğu iki eseri, önemini sürekli muhafaza etmiştir. Bunlar, gramer yönünden doğru ifade üzerine yazdığı “*Islahu'l-Mantık*” ve Arapça eski kelimelerin konularına göre tasnif edildiği “*Kitabu'l-Elfâz*” adlı eserleridir. Bu ikinci eseri, hem kendisinin hem de kendisinden öncekilerin koleksiyonlarını, klasik şiirden sürekli ve geniş çapta alıntılar yapmak suretiyle ayrıntılı bir biçimde ele alması dolayısıyla, özellikle önemlidir. Seleflerinin sözlük yazımı alanında ortaya koydukları ayrıntılı derlemelerini pratikte gereksiz hale getiren, daha doğrusu bu eserleri geride bırakan neden de, onun, eserinde böyle bir yöntem izlemiş olmasıdır.⁶²

el-Muberred'in Kûfeli mukabili Ebu'l-Abbâs Yahyâ Sa'leb (ö. 291/903-4)'dir. Onun en iyi eseri, anlam yönünden kapalı bir dizi kelime ve deyimlerin doğru, yani klasik kullanımını (el-Luġatu'l-Fushâ) gösterdiği “*Kitabu'l-Fasîh*” adlı eseridir.⁶³ Çok sayıdaki öğrencileri arasında en ünlü olanı, Ebû Bekr b. el-Enbârî (ö. 328/939-40)'dir. Oldukça başarılı bir dil bilgini olan babası Muhammed el-Enbârî, onun çalışmalarını yönlendiren kimsedir. İbnu'l-Enbârî'nin özel merakı, eski şiirdi ve onun bu alandaki güçlü ezberi

⁶¹ Aynı yer

⁶² Ignace Goldziher, a.g.e., s.79

⁶³ Aynı yer

efsaneleşmiştir. Tümü de Kur'ân'ın çeşitli parçalarının anlamlarını açıklayabilecek türden olan 300.000 beyit ezberlediği rivayet edilmektedir. Hocası Sa'leb gibi o da eski şairlerin divanlarını derleme taraftarıydı. Bu yüzden, Züheyr'in, en-Nâbiğa'nın ve el-A'şa'nın divanlarını, güvenilir rivayetlere dayanarak düzeltmiş; el-Mu'allakât koleksiyonunda yer alan kasidelere yorumlar eklemiş; el-Mufaddaliyyat koleksiyonu üzerine de bir yorum yazmıştır. En ünlü ve en çok kullanılan eseri olan “*Kitabu'l-Ezdâd*” adlı eseri, hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır. Koleksiyonunu, sözcüklerin lehçelerdeki kullanımına özel ilgi göstermek suretiyle, metin kanıtı olarak Kur'an'dan ve eski şiirden büyük çapta alıntı yaparak meydana getirmiştir.⁶⁴

2.3. Bağdat Ekolü

IV./X. yüzyıldan itibaren Basra ve Kûfe'nin bilim alanındaki merkezî debdebesi, bazı sebeplerden dolayı kademe kademe kaybolmuştur. Bu yüzyıldan evvel, saltanatın veya halifenin sarayının ve maiyetinin bulunduğu ve halifenin bilimin hamiliğini yaptığı yer olan Bağdat, Irak'ın her iki küçük eyalet kentinden bilim adamlarını, daha parlak meslek imkânlarıyla zaten cezbetmekteydi. Bununla birlikte aynı dönemde bilimlere olan ilgi hilafetin uzak eyaletlerinde bile artmaktaydı. Özellikle hilafetin merkezî gücü azalıp Abbâsîlerin tebaası olarak bölge valileri, hemen hemen bağımsız bir güç kullandıkları ve saraylarında prensçe gösterişler sergiledikleri zaman, bu valiler, cömertlikleri sayesinde çevrelerinde zamanın bilim ve edebiyat yıldızlarını bir araya getirmek suretiyle İslâm uygarlığının yeni merkezlerini kurmuşlardır.⁶⁵

Dil çalışmaları, Abbâsîler döneminin ikinci yarısında daha geniş bir temel üzerinde gelişmiştir:

Birincisi; dil çalışmaları, Irak'ta ortaya çıktığı yerel sınırlar dâhilinde kalmayıp hilafetin çeşitli uzak kesimlerine de yayılmıştır.

⁶⁴ Ignace Goldziher, a.g.e., s.80

⁶⁵ Aynı yer

İkincisi; Basra ile Kûfe ekolleri arasındaki çekişme, zamanla şiddetini kaybederek tamamen ortadan kalkmıştır. Çünkü daha sonraki dilciler, iki karşıt ekolün görüşleri arasında seçim yapmadan, fakat bu görüşlerin birine ya da her ikisine birden yer vermek suretiyle, kapsamlı çalışmalar meydana getirmişlerdir.

Üçüncüsü; IV./X. yüzyıldan itibaren dil çalışmaları, öncekine nazaran literatürün diğer dallarıyla daha çok iç içe girmiştir. Burada diğer bilim dallarında faaliyet gösteren bazı önemli dil bilginlerine işaret etmekle ve sadece asıl sahası filoloji olan birkaç seçkin bilim adamını saymakla yetineceğiz;

Ebû Abdillâh b. Hâleveyh (ö. 370/980-1), İran'ın Hemedan kentindedir. Bağdat'ta İbn Dureyd'in ve İbnü'l-Enbârî'nin öğrencisi olmuş, dil bilimi ve hadis alanında aynı derecede başarı elde etmiş; hadis dalında Medine'de bir müddet hocalık yapmıştır. Hayatının son yıllarını, Halep'te bilimin hâmişisi olan Hamdânî prensinin sarayında geçirmiştir. En dikkate değer eseri, "*Kitâb-u Leyse*"dir. Bununla birlikte, grameri konu alan çok sayıda eser ve Kur'ân üzerine de bir yorum yazmıştır.⁶⁶

Buveyhî veziri İsmâ'îl b. 'Abbâd (ö. 385/995), babası gibi bir bilim adamı olarak sivrilmıştır. İranlı Buveyhîler ailesi, 320/932'den 448/1056-7'ye değin, Abbâsî halifelerinin ikametgâhı olan Bağdat'taki siyasî gücü "emîru'l-umerâ" (baş prens) unvanıyla kullanmış; İran'ın büyük bir bölümüne tamamıyla bağımsız bir hanedan gibi hükmetmiştir. Bunlar sürekli Mu'izzu'd-devle, Adudu'd-devle, İzzu'd-devle, Fâhru'd-devle, Seyfu'd-devle gibi, "devle" (devlet, saltanat) kelimesinin bileşiminden oluşan lâkaplarıyla bilinirler. Onların yönetimi sırasında bilimler ve edebiyat, özellikle Rey'deki İran sarayında gelişmiştir. Ancak Bağdat'ta da eğitim müesseseleri kurulmuştur. Onların himayesi altında ünlü bilim adamları ve şairler yaşamıştır. Bunlardan birisi ilk vezir ve ardarda birkaç Buveyhî prensinin yakın dostu olan, bu nedenle de genellikle es-Sâhib b. Abbâd diye bilinen İsmâ'îl b. 'Abbâd'dır. Buveyhîler sarayının, manevi yaşamın büyük destekçisi haline gelmesi, aslında onun

⁶⁶ Ignace Goldziher, a.g.e., s.81

faaliyetleri sayesinde olmuştur. Bizzat kendisi zamanın en kültürlü kimselerinden biri olarak bilinir. Anlatıldığına göre, ne zaman bir resmî geziye çıksa, genellikle yolda ihtiyaç duyacağı tüm kitapları taşımak için 30 deve gerekirdi, bununla birlikte el-Isfehânî'nin "*Kitâbu'l-Eğânî*"sini edindiği zaman, artık gezici kütüphane olarak tek bu eserle yetinmiştir. Daha mükemmel şartlar vadiyle Horasan hükümdarı çağdaşı Sâmânî Prensi II. Nûh'un hizmetine girmesi için kendisine teklif geldiğinde, bu teklifi geri çevirme sebepleri arasında, sadece kütüphanesini taşımak için 400 deveye ihtiyaç duyduğunu belirten bir gerekçe de vardı. Hem bir devlet adamı, hem de bir bilim adamı olarak sahip olduğu yetenekler dolayısıyla, Büveyhîler döneminin en parlak simasıdır. Çok sayıdaki teolojik, filolojik ve politik eserlerinin yanı sıra, "*el-Muhî*" adlı 7 ciltten oluşan büyük bir sözlük derlemiştir; bu ad, daha sonraları sözlüklere, Arapça, zenginliği ve derinliği bakımından yeryüzünü çevreleyen okyanusla mukayese edildiği için, sık sık ad olarak verilmiştir.⁶⁷

İbn Abbâd'ın adı, hocası, -araştırmamıza konu olan "*es-Sâhibî*" kitabının da müellifi olan- Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris (ö. 395/1004) tarafından yaşatılmıştır. İbn Fâris de, Buveyhî sarayının gözde bir bilim adamıydı. Hemedan'da hocalık yaparken, Buveyhî Prensi Fahru'd-Devle, Rey sarayında oğlunun hocalığını yapması için kendisini davet etmiş ve İbn Fâris bu sarayda çok sayıdaki öğrencisi arasında İbn Abbâd'a da hocalık yapmıştır. Eserlerinin en önemlileri, "*Mucmelu'l- Luğa*", "*Mu'cem-u Mekâyisi'l- Luğa*" ve çalışmamızın konusu olan "*es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luğa*"dır. Üçüncü eseri, sade bir anlatımla Arapçanın kendine has özelliklerini açıklar. Bu eser, İbn Fâris tarafından kendi öğrencisi olan es-Sâhib b. Abbâd'a ithaf edildiği için, "*es-Sâhibî*" adıyla da bilinir -ki çalışmamızın konusunu teşkil eden eserdir.-

Bununla birlikte, günümüze kadar hem doğu'daki hem de batı'daki Arap dil bilimcilerinin hep yanında taşıdıkları büyük bir sözlük, dil alanındaki bütün çalışmaların yerini almıştır. Bu sözlüğün yazarı olan Ebû Nasr İsmâ'îl el-Cevherî

⁶⁷ Aynı yer

(ö. 393/1002-3), Türkistan'ın Fârâb kentinde doğmuştur. Bu kent, Arap edebiyatının iki bilim adamını daha yetiştirmişti: Bunlar, ünlü filozof Ebû Nasr el-Fârâbî ve el-Cevherî'nin dayısı ve meşhur dil çalışması "*Dîvânul-Edeb*"in yazarı olan filolog Ebû İbrahim el-Fârâbî (ö. 350/961-2)'dir. el-Cevherî, Irak'ta ünlü hocalardan ders aldıktan sonra Hicaz'a uzun bir gezi yapmış, çöl bedevîleri arasında yaşamış, daha sonra hoca ve bilim alanında yazan bir yazar olarak Nisabur'a yerleşmiştir. Başyapıtı, daha çok "*es-Sihâh*" diye bilinen "*Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*" 'dir. Bu büyük sözlükte el-Cevherî, arı Arapça'yı, kendi deneyim ve koleksiyonlarının yanı sıra, seleflerinin öncü çalışmalarındaki eleştirilerinden yararlanarak bir sisteme bağlamıştır. "*es-Sihâh*", kelimelerin ilk kök harfine göre değil de son kök harfine göre alfabetik olarak düzenlenmiş; her bir grupta sözcükler, baştaki kök harflerinin alfabetik sırasına göre yeniden tasnif edilmiştir. Böylece "ب" harfi bölümünde sözcükler şu şekilde sıralanır: أب, أدب, أرب, v.s. Daha sonraları diğer büyük sözlükler tarafından da benimsenen bu yöntem, kâfiye oluşturacak sözcükleri arayan kimseler için bir el kitabı ortaya koymaya çalışır. Yazar, bir evin damından düşüp öldüğünde sözlüğünü ancak "د" harfine kadar getirebilmişti. Malzemesi yazar tarafından toplanmış olan eserin geri kalanı, öğrencisi İbrâhîm el-Varrâk tarafından tamamlanmıştır. O zamandan beri bu eser, Arapça'nın en klasik sözlüğü olmuştur. Bu eser o denli sıkça düzeltmeye, yoruma, genişletmeye ve eklemeye tabi tutulmuştur ki, bununla ilgili olarak geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Cevherî'den sonra gerek doğuda gerekse batı İslâm dünyasında lügatların tertibinde onun uyguladığı bu sistem yaygın hale gelmiştir.⁶⁸ Bu eserin en önemli büyütülmüş hali, Mısırlı bilim adamı Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr (ö. 711/1311-2) tarafından, diğer sözlüklerin malzemeleri de kullanılarak yazılan 20 ciltlik "*Lisânu'l-Arab*" dır.⁶⁹

⁶⁸ H. İbrahim Hasan a.g.e., VI/165

⁶⁹ Ignace Goldziher, a.g.e., s.82

Gramer alanında Doğu İslam Dünyasının bir başka önemli kişisi, Orta Asya'nın Hârezm kentinin Zemahşer köyünden olan Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî (ö. 538/1143-4)'dir. Hadis alanındaki çalışmaları yanı sıra, sözlük çalışmaları özellikle meşhurdur. “*Mukaddimetu'l-Edeb*” adlı Arapça-Farsça bir sözlük, çok süslü ifadeleri bir araya getiren “*Esâsu'l-Belâğa*” adlı bir sözlük çalışması, hadis metinlerinde geçen kelimelerin anlamlarını çok iyi yorumlayan “*el-Fâik*” adlı bir kitap yazmıştır. Onun başyapıtı, yaygın bir şekilde kullanılan ve çok iyi bir çalışma olan “*el-Mufassal*” adlı bir gramer kitabıdır. Bu kitap, sistemli ve özet niteliğinde olmakla birlikte, Arap gramer kurallarını ayrıntılı bir biçimde vermektedir. Bu kitabından bizzat kendisi, Farsça “*Enmûzec*” başlığı altında bir özet çıkarmıştır. “*el-Mufassal*”, özlü anlatımından dolayı, kısmen üzerinde yorum yapılması, kısmen de kısa ifadelerinin tafsilatlı olarak işlenmesi suretiyle rahatça genişletilebilir nitelikteydi. Bu yüzden, Arap gramerinin binlerce ince özelliğinin çok yönlü açıklamalarının eklenmesi suretiyle tamamlanmaya son derece uygun temel bir eserdir. Böyle bir şerh, Halepli büyük gramerci Ebu'l-Bekâ b. Ya'îş (ö. 643/1245-6) tarafından “*Şerhu'l-Mufassal*” adıyla yapılmıştır. Sonraları, daha önceki dönemlerde yazılan temel eserler, yavaş yavaş ihmal edilmeye başlamışken, hatta Sîbeveyh'in “*el-Kitâb*”ı bile sadece birkaç öğrenci tarafından okunurken ez-Zemahşerî'nin “*el-Mufassal*”ı, İbn Ya'îş'in şerhiyle birlikte onların yerini almıştı.⁷⁰

ez-Zemahşerî'yi izleyen asrın en büyük dil bilgini, kuşkusuz Cemâluddîn b. Mâlik (ö. 672/1273-4)'tir. İspanyol bir Arap aileden gelen İbn Mâlik, Şam'da doğmuş ve orada bir öğretmen olarak çalışmıştır. Onun dil bilim alanındaki sayısız eserleri arasında en çok tanınanı, “*Elfiyye*”sidir. Bu eserinde, kendi zamanında hâkim olan manzum ifade eğilimine uygun olarak, Arap gramerinin tümünü sistemli bir biçimde 1.000 recez beyit halinde özetlemiştir. Mükemmelliğinden dolayı bu eser, gramerin bir takım bölümleriyle ilgili olarak

⁷⁰ Ignace Goldziher, a.g.e., s.83

ortaya konmuş daha önceki manzum eserlerin yerini almıştır. Manzum olması dolayısıyla özet biçimindeki ifadelerinin hayli açıklamaya gereksinim duyduğu düşünülse de, özlü oluşundan dolayı "*Elfiyye*", doğuda öğretim için çok uygun bir ders kitabı olarak kullanılagelmiştir. Manzum anlatımı, günümüze değin birçok kimse tarafından taklit edilmiştir. Buna benzer bir eser de, İskenderiyeli İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1248-9)'in "*el-Kâfiye fi'n-Nahv*" adlı kitabıdır. Çoğu durumlarda nesir türü ders kitapları da, ezberi kolaylaştırmak için manzum hale getirilmiştir. Genellikle bu tür öğretici şiirler için recez vezni kullanılmıştır.⁷¹

⁷¹ Aynı yer

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN FÂRİS'İN HAYATI VE ESERLERİ

1. İBN FÂRİS'İN HAYATI

1.1. Adı ve Lâkabı

Tam adı, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed b. Habîb Ebû'l Huseyn er-Râzî'dir.⁷²

Bazı kaynaklar nesep silsilesini dedesi Zekeriyâ'ya kadar saymış, iki dedesi Muhammed ve Habîb'i zikretmiştir.

Künyesi çok nadir olarak "Ebu'l-Hasen"⁷³ diye de bilinir. Kaynakların hemen hepsi, adının Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ olduğunda ittifak ederken yalnız İbnu'l-Esîr "*el-Kâmil fi't-Târîh (I/258)*" adlı ve İbnu'l-Cevzi, "*el-Muntazam fi Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem (XIV/274)*"⁷⁴ adlı eserlerinde Ahmed b. Zekeriyâ b. Fâris şeklinde kaydederek hataya düşmüşlerdir. Çünkü İbn Fâris'in babasının adı Zekeriyâ değil Fâris'tir. Bir fakih olan babası Fâris, oğlunun ilk hocasıdır.⁷⁵ Zekeriyâ ise; İbn Fâris'in dedesidir. Yâkût el- Hamevî, İbnu'l-

⁷² Ebû Mansûr Abdulmelik es-Seâlibî en-Neysâbü'rî, *Fıkhu'l-Luğa ve Sırru'l-Arabiyye*, Thk. Ahmed Faiz, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1.bsk., 1992, s.15; Ebû Mansûr Abdulmelik es-Seâlibî en-Neysâbü'rî, *Yetîmetu'd-Dehr fi Mehâsini Ehli'l-'Asr*, Thk. Mufîd Muhammed Gumeyyha, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000, III/467; Ebu'l-Berakât Kemaluddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elîbbâ fi Tabakâti'l-Udebâ*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1998, s.278; Cemaluddîn Ebu'l – Hasen Ali b. Yusuf el-Kıftî, *İnbahu'r-Ruvât 'Alâ Enbâhi'n-Nuhât*, Daru'l Fikri'l-'Arabî, 1.bsk., Kahire, 1986, I/129 ; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Dâru'l-Fikr, 3.bsk., Kahire, 1980, IV/80; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, Beyrut, tsz. I/118; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut, 1990, XVII/65; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetu'l-Me'ârif, 1.bsk., Beyrut, 1966, XI/296-335; Abdurrahman Celâleddîn es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, Dâru'l Fikr, 2. bsk., 1979, I/352; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmusu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1989, I/193; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, İstanbul, 1955, I/68; *The Encyclopedia of İslam*, Leiden, 1971, s.764

⁷³ Ali b. Hasen b. Ali b. Ebu't-Tayyib el-Bâharzî, *Dumyetu'l-Kasr ve Ustratu Ehli'l-'Asr*, Beyrut, 1993, s.257; Fikri Zeki el-Cezzâr, *Medâhilu'l-Müellifîn ve'l-A'lâmü'l-Arab*, Riyad, 1994, III/1113

⁷⁴ Fikri Zeki el-Cezzâr, a.g.e., III/1116

⁷⁵ Cemaluddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhira fi Mulûk-i Mısr ve'l-Kâhira*, Kahire, 1963, IV/212

Esîr'le aynı görüşü paylaşan İbnu'l- Cevzî'nin tespitinin yanlış olduğunu savunur.⁷⁶

Kaynakların çoğunun “Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ” şeklindeki kayıtlarıyla birlikte, İbn Fâris'in babasının adının Fâris olduğunun en kesin delili, bizzat İbn Fâris'in bunu, kendi kitaplarında “Fâris b. Zekeriyâ” şeklinde zikretmesidir.⁷⁷

İbn Fâris, ya ikamet ettiği yerlere nisbet edilerek ya da temayüz ettiği ilmî sahaların adıyla, bazen de dînî mezhebinin adıyla lâkaplandırılmıştır. Tespit edebildiğimiz lâkapları, el- Kazvîni⁷⁸, el-Hemedânî⁷⁹, ez-Zehrâvî⁸⁰, el-Eştâcerdî⁸¹, el-Ustâz Harzî⁸², er-Râzî⁸³, el-Luğavî⁸⁴, en-Nahvî⁸⁵ ve el-Muhaddis'tir.⁸⁶

Yâkût el- Hamevî, “*Mu'cemu'l-Udebâ*”da İbn Fâris'in -memleketine nispetle- lâkaplarından birisini el-Ustâz-Harzî olarak zikrederken bir başka eserinde, Rey kentinin bir köyü olarak açıkladığı bu yeri Ustâz Huraz (أستاذ حُرْدُ) olarak kaydetmiştir.⁸⁷

⁷⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV/80

⁷⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa Mukaddimesi*, I/5; İbn Fâris bu mukaddime İbnu's Sikkî't'in “*İslâhu'l-Mantık*” kitabını, babası Fâris b. Zekeriyâ'dan okuduğunu zikreder. Ayrıca isim bu şekilde İbn Fâris'in konumuzu teşkil eden kitabı “*es-Sâhibî*”de de yer almıştır.

⁷⁸ el-Kıftî, a.g.e., I/129; es-Suyûtî, a.g.e., I/352

⁷⁹ el- Kıftî, a.g.e., I/127;

⁸⁰ Kursuf(Kursuffe) veya Ceyanataz köylerinin –ki İbn Fâris bir şiirinde Kursuf'e işaret ederek orada doğduğunu söyler– bağlı bulunduğu “Rustak Zehra” şehrine nisbet edilmiştir. Bkz. Yâkût el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV/80

⁸¹ Aslında el-Ustaz Harzî olması gerekirdi. “Ustaz Harz” Rey kentinin bir köyüdür. Okuma hatası olarak el-Eştâcerdî diye okunmuştur. Bkz. İbn Fâris, *Mucmelu'l-Luğa*, Thk. Zuheyr Abdu'l Muhsin Sultan'ın Mukaddimesi, I/11

⁸² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV/92;

⁸³ İbn Tağrîberdî, a.g.e., IV/212; el-Enbârî, a.g.e., s.278; el-Kıftî, a.g.e., I/129; ez-Ziriklî, a.g.e., I/193; “er-Râzî”, “Reyli” anlamında kural dışı bir kullanımdır. Aynı şekilde Merv kentine mensup kişilerde de “Mervezî” denmiştir.

⁸⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV/80; İbn Tağrîberdî, a.g.e., IV/212; İbn Kesîr, a.g.e., XI/335; Taceddîn Abdülbâkî b. Abdilmecid el-Yemânî, *İşâratu't-Ta'yîn fî Terâcimin'n-Nuhât ve'l-Luğaviyyîn*, Thk. Abdülmecid Diyab, Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Riyad, 1986, s.43

⁸⁵ Abbas el- Kummî, *el-Kunâ ve'l-Alkâb*, Müessesetu'l-Vefâ, Beyrut, 1983, I/372

⁸⁶ Fikri Zeki el-Cezzâr, a.g.e., III/1113

⁸⁷ Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Sâdir Yayinevi, Beyrut, tsz., I/174

1.2. Ailesi ve Doğum Yeri

Ailesi hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak asil ve kültürlü bir ailenin çocuğu olduğuna, babası Fâris b. Zekeriyâ'nın Şafii mezhebine mensup bir fakih, dilci ve edebiyatçı olduğuna ve oğlunun yetişmesinde büyük emeği geçtiğine işaret edilmiştir.⁸⁸ Ayrıca - ileride hocaları bölümünde değineceğimiz gibi- babası Fâris b. Zekeriyâ, İbn Fâris'in ilk hocası olmuş ve oğluna İbnu's-Sikkât'in "*İslâhu'l-Mantık*" adlı kitabını okutmuştur.⁸⁹

Elimizdeki kaynaklardan çoğu doğum tarihine işaret etmiyor. Yalnız İbn Ferhûn, "*ed-Dîbâcu'l-Muzheb*" adlı eserinde doğum tarihini h.306-8 ve m.918-20 olarak belirler.⁹⁰ Bunun dışında bazı kaynaklar,⁹¹ doğum tarihini h. 329, m. 941 olarak tespit ediyor. Ancak şu var ki İbn Fâris'in -vefat tarihi ve bazı kitaplarını yazma tarihleri göz önünde bulundurulduğunda- h.4./m.10. asrın ulemâsından olduğunda şüphe yoktur. Hicri 4. asrın ilk çeyreğinin sonlarında doğduğu da kayıtlar arasındadır.

İbn Fâris'in doğum yeri ve gerçek vatani konusunda ise görüş ayrılıkları vardır.⁹² Ancak bir İran şehri olduğu görüşü ağırlıklıdır.

Doğum yerinin Kazvin, yetiştiği yerin Hemedan ve Hemedan'dan ayrıldıktan sonra yerleştiği şehrin Rey olduğu söylenmiştir.⁹³

İbnu'l-İmâd el-Hanbelî "*Şezerâtu'z-Zeheb*"de İbn Fâris'in Reyli olduğunu kaydeder. el-Hanbelî'nin bu görüşünü İbn Hallikân "*Vefeyât*" ta paylaşır. Fakat Hemedan'da mukîm olduğunu da zikreder.

el-Kıftî ise şöyle der: "İbn Fâris'in doğum yeri hakkında âlimler ihtilaf etmişlerdir. Ona, "Kazvinlidir" demişlerdir. Fakat bu görüş doğru değildir. Kazvinli denilmesinin sebebi, Kazvin lehçesiyle konuşmasıdır.

⁸⁸ *The Encyclopedia of İslam*, s.764

⁸⁹ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, İbn Fâris'in hâl tercümesi, Abdüsselâm Harun, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1. bsk., Beyrut, 2001, s.4

⁹⁰ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, Mhk. Mustafa eş-Şuveymî'nin önsözü, Lübnan, 1963, s.5

⁹¹ ez-Ziriklî, a.g.e., I/193; Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-Mufessirîn*, Beyrut, 1983, I/54

⁹² Cemâluddîn Yûsuf b. Tağrîberdî, a.g.e., IV/212

⁹³ Âdil Nuveyhid, a.g.e., aynı yer

"Rustâk Zehrâ"nın "Kursuf" veya "Ceyânâtâz" diye bilinen köy(ler)ünde doğduğu söylenmiştir. Lakin İbn Fâris aslen Hemedanlıdır."⁹⁴

Bu konuda başka bir görüş ise şudur: "Aslen Hemedanlıdır. Kazvin'e gitmiş ve orada bir müddet ikamet etmiştir. Zencan ve Meyânic(Şam'da bulunan bir yer)'e de seyahat etmiş, sonra Rey'e yerleşmiştir."⁹⁵

Hayatının sonlarında Hemedan'dan taşınıp Rey'e yerleşmesinin sebebi hakkında şunlar zikredilir: "İbn Fâris, Hemedan'dan Rey'e Mecdu'd-Devle Ebû Tâlib b. Fahri'd-Devle'ye hocalık yapmak için taşınmıştır. Bu yolla para kazanmış, hocalığında üstün bir mertebeye ulaşmış ve meşhur olmuştur."⁹⁶

Yâkût ise İbn Fâris'in doğum yeri konusunda şu satırları kaydetmiştir: "Asıl memleketinin neresi olduğunda ulema ihtilaf etmiştir. "Rustâk Zehrâ"nın "Kursuf" (veya) "Ceyânâtâz" köy(ler)ünden olduğu söylenmiştir. Bu iki köyde defalarca bulundum." Söz konusu köy(ler)ün İbn Fâris'in köy(ler)ü olduğundan şüphe yoktur. Babam Muhammed b. Ahmed, İbn Fâris'in meclislerinde bulunanlardandı. O anlattı. Şöyle dedi: İbn Fâris'e birisi geldi ve memleketini sordu. İbn Fâris: "Kursuf" dedi ve şöyle bir temsilde bulundu;

بِلَادٍ بِهَا شُدَّتْ عَلَيَّ تَمَائِمِي وَأَوَّلُ أَرْضٍ مَسَّ جِلْدِي تُرَابُهُ

"(Memleketim) temime (muska)lerimin bağlandığı ve bedenimin toprağına ilk değdiği yerdir."⁹⁷

el-Hâfız es-Silefî, el-Hattâbî'nin "*Meâlimu's-Sunen*"inin mukaddimesinin şerhinde, İbn Fâris'in aslen Kazvin'li olduğunu söylemiştir.⁹⁸

İbn Fâris, ilim öğrenmek için birçok yere gittikten sonra, hayatının sonlarında yaklaşık 15-20 yıl kaldığı Rey'e taşınmadan önce Hemedan'a yerleşmiş, orada talebe okutmuş ve uzun süre kalmıştır.⁹⁹

⁹⁴ el-Kıfî, a.g.e., I/129-130

⁹⁵ el-Kıfî, a.g.e., I/130

⁹⁶ İbnü'l-Enbârî, a.g.e., s.278; es-Suyûtî, a.g.e., I/352, el-Kıfî, aynı eser ve yer

⁹⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/92-93

⁹⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/82

⁹⁹ es-Seâlibî, a.g.e., III/365; es-Seâlibî, İbn Fâris için "المقيم بهمدان" (Hemedan'da oturan) ifadesini kullanmıştır.

1.3. Tahsili ve Seyahatleri

İbn Fâris, Hicri IV. asrın yetiştirdiği en büyük, en gözde âlimlerden birisidir. İlim tahsilinde belirli bir alanda sınırlı kalmamış, birçok ilim dalında temayüz etmiştir. İlme olan aşırı düşkünlüğü onu uzak mesafelere seyahat yapmaya sevketsede de o bundan yılmamış ve sebatla yolunda devam etmiştir.

İbn Fâris'in hayatını tüm ayrıntılarıyla bilmiyoruz. Ancak, kaynakların işaret ettiği kadarıyla birçok yönünü ve özelliklerini tanıma imkânına da sahibiz.

İbn Fâris'in ilim tahsili amacıyla gittiği yerler ve bu yerlerde hangi hocalarıyla¹⁰⁰ görüşüğünü şu şekilde sıralayabiliriz.¹⁰¹

1. KAZVİN; Hocası: Ebu'l-Hasen Ali İbrahim b. Seleme b. Bahr el-Kattân el-Kazvînî (ö. h.345)
2. ESBAHAN; Hocası: Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et- Taberânî (ö. h.360)
3. ZENCAN; Hocası: Sa'leb'in ravisi Bekr Ahmed b. el- Huseyn el-Hatib
4. MEYANİC; Hocası: Ebû Abdullah Ahmed b. Tâhir b. el- Müneccim
5. BAĞDAT; Hocası: Muhammed b. Abdillâh ed-Dûrî

Bir rivayete göre hacc için Mekke'de bulunduğu bir dönemde de belli bir süre ilim tahsilinde bulunmuştur.¹⁰²

İbn Fâris bu yerlerden başka Hemedan ve Rey şehirlerinde de bulunmuş, fakat buralarda bulunuşu ilim öğrenmek değil, daha çok öğretmek maksatlı olmuştur.¹⁰³

¹⁰⁰ İleride hocaları hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

¹⁰¹ Abbas el-Kummî, a.g.e., I/372; Bkz.İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s. 235; el-Kıfî, a.g.e., 1/130; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/81

¹⁰² The Encyclopedia of İslam, s.764

¹⁰³ İbnu'l-Enbârî, a.g.e. s.278; el-Kıfî, a.g.e., 1/1320

İbn Fâris ilk ilmini babasından almış ve kitaplarında kendisinden söz etmiştir.¹⁰⁴ İbn Fâris anlatıyor: Babamın şöyle dediğini işittim: “Hacca gittim ve Huzeyl (kabilesin) den bazı insanlarla karşılaştım. Onlara kimler olduğunu sordum ve içlerinden birisi bana bir şiir okudu.”¹⁰⁵

Kazvin’deki hocası el-Kattan (ö. h.345) fıkıh, hadis, dil ve nahivde engin bilgi sahibi idi. Sa’leb, el-Mubberred ve İbn Ebi'd-Dunyâ ile görüşmüştür. İbn Fâris, ilminin çoğunu el-Kattân’dan almıştır. İbn Fâris, hocası el-Kattân’ı, meşhur üç kitabı “*es-Sâhibî*”, “*Mucmelu'l-Luğa*” ve “*Mu'cem-u Mekâyisi'l-Luğa*”da zikretmiştir.

Hocalarından el-Hatib hakkında bildiklerimizin tümü, onun, Sa'leb'in ravisi olmasıdır.¹⁰⁶ İbn Fâris el-Hatib'den ilim öğrenmek için Zencan'a gitmiştir. Zencan (İran sınırları içerisinde başkent Tahran'a 175 km. uzaklıkta), kendisinde birçok âlim yetişmiş, ilmi açısından verimli bir bölgedir.¹⁰⁷

Meyanic'deki hocası Ahmed b. Tâhir b. el-Müneccim, halifelerin ve vezirlerin meclislerinde bulunan birçok necip şahsiyet yetiştiren ve Benû Müneccim diye bilinen meşhur şairler ailesindendi. Hakkında İbn Fâris şöyle demiştir. “Ebû Abdillâh Ahmed b. Tâhir gibisini görmedim. O da kendisi gibisini görmedi.”¹⁰⁸

İbn Fâris gençliğinde hadis öğrenmek için Bağdat'a gitmiştir. Bu durumu Yâkût'un rivayetine göre, İbn Fâris’in bizzat kendisinden öğreniyoruz: "Hadis öğrenmek için Bağdat'a gittim. Yanımda yazacak kâğıtlarım olmadığı halde hadis ehlinin bulunduğu bir meclise katıldım. Orada yakışıklı bir genç gördüm ve onun tuttuğu notlardan hadis yazmak için izin istedim. Genç bana şöyle dedi:

¹⁰⁴ İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s.278,279

¹⁰⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV/85

¹⁰⁶ İbnu'l- Enbârî, a.g.e., s.278

¹⁰⁷ el-Kıftî, a.g.e., I/130

¹⁰⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, Thk. Mustafa eş-Şuveymi'nin mukaddimesi, s.6; El-Kıftî, a.g.e., I/130; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV/83

"Kim kardeşlerden izin isterse, ona izin verilmez. (Yani izin istemeden yazabilirsin, çünkü biz kardeşiz.)"¹⁰⁹

İbn Fâris Bağdat'ta kaldığı süre içerisinde birçok âlim ve fakihle münazaralarda bulundu ve içlerinde luğat ilminde yetersiz bulduklarını, dilde yanlışlık yapanları tenkid edip fakihleri devamlı Arap Dilinin inceliklerini öğrenmeye teşvik etti, onlara dil meselelerini izah etti. Bu durum onları, dili öğrenmeye, öğrendiklerini ezberlemeye sevketti. Bu bağlamda İbn Fâris şu sözü sarfetmiştir: "Kimin dildeki bilgisi az olursa, yanlış yapması, hataya düşmesi kaçınılmaz olur."¹¹⁰

Dönemin siyasî otoritesi Büveyhî devletinin hükümdarı Muizzu'd-Devle ve veziri Ebû Muhammed el-Muhellebi'nin ilim meclisleri Bağdat'ı önemli bir edebî merkez haline getirmişti.¹¹¹ İbn Arusî'nin bir müddet hizmetinde bulunduğu İbnu'l-Amîd (ö. 360/971)'in, İbn Fâris'in en önemli öğrencilerinden sayılan Büveyhî veziri es-Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995)'a¹¹² sorduğu soru karşılığında es-Sâhib'den aldığı şu cevap, Bağdat'ın konumunu açıkça sergilemektedir; "Şehirler arasında Bağdat, kullar arasında üstad gibidir."¹¹³ Şu kadar var ki o dönemde sadece Bağdat, ilmin, edebiyatın, medeniyet ve kültürün merkezi olmayıp bu alanlarda Hemedan, Rey, Nisabur, Şiraz, Buhara, Isfahan vb. yerler Bağdat'la yarışmıştır.¹¹⁴

İbn Fâris, büyük bir ilim elde ederek şöhrete kavuştuktan sonra Hemedan'a yerleşti ve orada İbnu'l-Amîd diye bilinen vezir Ebu'l-Fazl Muhammed b. el-Huseyn (ö. 360/970)'le tanıştı.¹¹⁵ Ebu'l-Fazl'ın meclislerinde bulunarak yüksek bir mertebeye ulaştı.¹¹⁶ Ebu'l-Fazl'ın vefatından sonra İbn Fâris, IV./X.yy.'in ilmî ve edebî alanında üstün bir mertebeye sahip olarak üne

¹⁰⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/89

¹¹⁰ el-Kıfî, a.g.e., I/129

¹¹¹ Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *DİA*, İstanbul, 1992, VI/499

¹¹² Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yayınları, 1.bsk., İstanbul, 1992, s.283

¹¹³ es-Seâlibî, a.g.e., 3/137

¹¹⁴ Erdoğan Merçil, aynı eser ve yer

¹¹⁵ es- Seâlibî, a.g.e., 3/137,138

¹¹⁶ es-Seâlibî, a.g.e., 3/142-157

kavuşmuş olan vezir es-Sâhib Ebu'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd (ö. 385/995)¹¹⁷ ile yakın temasta bulundu.¹¹⁸ İbn Fâris, Hemedan'dan, Rey'de oturan es-Sâhib'e "*el-Hacer*" kitabını göndermiş, es-Sâhib önce kitabı almayı kabul etmemiş, ancak inceledikten sonra İbn Fâris'in ilmî mertebesini takdir etmiş ve kitabı kabul ederek önceden hiç âdeti olmadığı halde müellifine hediye gönderilmesini istemiştir.¹¹⁹ es-Sâhib b. Abbâd, İbn Fâris'e öğrencilik yaptığı dönemlerde hocasının kıymetini şu sözleriyle takdir etmiştir: "Hocamız Ebu'l-Huseyn, kendisine güzel yazma kabiliyeti verilen ve hata yapmamasından emin olunan kişilerdendir."¹²⁰

İbn Fâris Hemedan'da meşhur olup ünü çevreye yayıldıktan sonra Rey şehrinde Ebû Talib b. Fahri'd-Devle Ali b. Ruknid-Devle el-Hasen b. Buveyh ed-Deylemî idaresindeki Buveyhoğulları sarayına hocalık yapması için çağrıldı. Akabinde Rey'e taşınarak "*es-Sâhibî*" ve "*Temâm-u Fasîhi'l-Kelâm*" vb. bazı eserlerini te'lif ettiği "el-Muhammediyye" denilen bölgeye yerleşti. Bundan sonra hayatının sonuna kadar Rey'de kalan İbn Fâris burada istediği ilmî ortamı elde etti ve birçok öğrenci yetiştirdi.¹²¹ Yetiştirdiği öğrencilerden meşhur olanları; "*Makâmât*" sahibi Bedû'z-Zemân el-Hemedânî (ö. h.395), Ebû Tâlip b. Fahri'd-Devle el-Buveyhî ve yukarıda zikrettiğimiz es-Sâhib Ebu'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd (ö. 385/995)'dır.

Yaptığı seyahatler sonucu aldığı tahsille birçok ilim ve kültürü birarada topladı özellikle Kur'an ve Hadis ilimlerinde olmak üzere büyük bir dil âlimi oldu. Ünü, çevrede hızla yayıldı. Birçok insan onun ilminden istifade etmek için uzak yerlerden kendisine geldiler.

¹¹⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, İbn Fâris'in hâl tercümesi, Abdusselâm Harun, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1.bsk., Beyrut, 2001, s.4; İbn Fâris, *es-Sâhibî fî Fikhi'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Mesailihâ ve Suneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*, Thk. Ömer Faruk et-Tabba', s.33

¹¹⁸ es- Seâlibî, a.g.e., 3/169,170

¹¹⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/87; el-Kıftî, a.g.e., I/128; Abbas el Kummî, a.g.e., I/372

¹²⁰ İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s.279; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/83

¹²¹ el- Kıftî, a.g.e., I/130; Yâkût el- Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/81; İbnu'l- Enbârî, a.g.e., s. 278

İbn Fâris çeşitli ilim dallarında o kadar derinleşmişti ki hatta Yunan felsefesini dahi iyi bilen biriydi.¹²² Bu durumunu, kendisinin şu sözleri ortaya koyuyor: "Biz, filozoflar olarak adlandırılanlar (Yunanlılar)ın şiirlerini okuduk ve pek önemsiz, güzellikten uzak ve doğru dürüst bir vezni dahi olmayan şeyler olduklarını gördük."¹²³ İbn Fâris, kendi ilmî konumu gereği Yunanlıların şiirlerini okumuş olsa bile genel anlamda felsefeye karşıydı. Hatta felsefeyi, - kesin olmamakla birlikte- akideyi bozacak kadar tehlikeli buluyordu.¹²⁴

İbn Fâris'in hayatında şaşılacak bir durum söz konusudur ki kendisi Arap olmadığı gibi, Arap olmayan ve halkı muarrab (araplaşmış) da olmayan bölgelerde yaşamış, fakat Arap Dilinde yüksek bir mertebeye ulaşmış ve Arapların şiirinin bir benzeri bulunmadığını savunmuştur.¹²⁵

1.4. Mîzâcî ve Ahlâkî

İbn Fâris müttakî, mütevâzî, çalışkan, cömert, şakacı, hüsn-ü zan sahibi, yumuşak huylu, çabuk kızmayan, hocalarına karşı saygılı ve haddini bilen bir âlimdi.

İbn Fâris'in çok çalışkan ve gayretli birisi olduğuna dair şöyle bir rivayete rastlanmıştır: "İbn Fâris, Cuma gecesi bir kitap telif eder ve Cuma günü satardı. Parasıyla da namazdan önce tasaddukta bulunurdu."¹²⁶

İbn Fâris çok üstün bir ahlak sahibiydi. Elinde hiçbir şey bırakmayacak kadar cömertti. Belki de elbisesi ya da evinin eşyası istense bunları da verecekti.¹²⁷

Kendisinin "el-Gadban" lakabıyla tanınan Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed er-Râzî isminde bir dostu vardı. İbn Fâris'in hizmetinde bulunur,

¹²² Mustafa Kılıçlı, a.g.e., s.284

¹²³ İbn Fâris, a.g.e., s.76,77

¹²⁴ *The Encyclopedia of Islam*, s.764

¹²⁵ İbn Fâris, aynı eser ve yer

¹²⁶ el-Yemânî, a.g.e., s.43

¹²⁷ el-Kıfû, a.g.e., 1/130, İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s.279

bazı işlerini görürverirdi. Aynı zamanda İbn Fâris'ten ilim de öğrenirdi. Gadban, bu lakabı nasıl aldığını şöyle anlatıyor: "İbn Fâris'in yanına ne zaman girsem evden bazı eşyaların eksilmiş olduğunu görüyor ve bundan dolayı hoşnutsuzluğumu bildiriyor, suratımı asişordum. O ise bana gülüyordu. Bu alışkanlığından hiç vazgeçmiyor, beni rahatlatmaya çalışıyor ve "Durumun nasıl Gadban?" diye şaka yapıyordu. İşte bundan sonra "Gadban" lakabım oldu ve bu lakabla tanınır oldum"¹²⁸ İbn Fâris, vezir İbnu'l-Amîd ile yakın dostluk kurduğundan ve bu dostluğunu üst seviyede tuttuğundan dolayı vezir es-Sâhib b. Abbâd ile araları açıldıysa da, İbn Fâris Hemedan'dan Rey'e es-Sâhib'e "*el-Hacer*" kitabını gönderdikten sonra araları düzeldi ve iyi bir ilişki kurdular.¹²⁹

Hocalarından ya da diğer ulemadan ilmi konularda hataya düşenleri gayet yumuşak bir dille ve uygun bir üslûpla uyarıp düzeltirdi. Hocalarının ilmi seviyelerini, ilimdeki derinliklerini teslim ederdi.

Bizzat kendi öğrencileri, hocalarının seciyesini övmüş ve hakkında bilgi veren terâcim kitapları da üstün ahlâk ve edebine işarete bulunmuşlardır.

1.5. Dînî Mezhebi

İbn Fâris, Şafii bir fakihti. Hayatının sonlarında Şafii mezhebinden ayrılıp Maliki mezhebine intisab etti. Bunun sebebi kendisine sorulunca, nükteli bir ifadeyle cevapladı; "Sözü bütün insanlar tarafından makul ve makbul olan bu imama (İmam Mâlik'e) -ya da bu beldeye (Rey'e) karşı gönlüme bir hamiyet duygusu yerleşti. Rey'de oturan bir kişi nasıl olur da bu imamın mezhebinde olmaz? Şafii'nin mezhebinden Malik'in mezhebine Rey'in faziletini tamamlamak için intisab ettim. Çünkü şu anda Rey bütünüyle mezhebi ihtilafların çokça olduğu bir yerdir."¹³⁰

¹²⁸ İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s.279

¹²⁹ el-Kıfî, a.g.e., 1/128; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/87

¹³⁰ İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s.279

İbn Fâris'in Şîî mi yoksa Sünni mi olduğu ise, oldukça tartışmalı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Seher Eşveb, "*Meâlimu'l- Ulemâ*"da İbn Fâris'in Şîî olduğunu kaydeder.¹³¹

İbn Fâris'in Şîî olduğunu ya da en azından Şia'ya meyilli olduğunu düşünerek yukarıdaki rivayetlerin dışında onun Şîî bölgelerde yaşadığı, Şîî devletin hükümdarlarının yanında onların çocuklarını yetiştirmek için bulunduğunu ve es-Sâhib b. Abbâd gibi Şia taassubu güden şahsiyetlerle görüştüğünü delil olarak ileri sürerler. Ayrıca İbn Fâris'in Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'e olan sevgi ve övgüleri de bu meyanda delil olarak savunulmuştur.

İbn Fâris şunları kaydediyor; "Rasulullah (s.a.v.)'ın seçkin sahabesi; Ali ve iki oğlu, Hamza, Cafer, Ebû Bekr, Ömer, Ebû Zer, Mikdad, Selman, Huzeyfe, İbn Mes'ud, Ammar b. Yasir ve Bilal (Allah onlardan razı olsun)'dir.

Görüldüğü gibi İbn Fâris, Hz Peygamber (s.a.v.)'in seçkin sahabilerini sayarken Hz. Ali ve iki oğlu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'den önce zikretmektedir. Ama Şîîlerin yaptığı gibi halifelerden Hz. Ali dışındakilere ta'n da etmemektedir.

İbn Fâris, "*Mucmelu'l-Luğa*" kitabında Hz. Hüseyin'e ithâfen meâlen şu şiiri söylemiştir;

"Kıyamında ve öncesinde Hüseyin'i de an! Keremi ve şiddet anında kıvraklığıyla Hasan'ı da!"

İbn Fâris'in Hz. Ali'ye ve ehline övgüde bulunmasının kendisinin Şîî olduğunu ortaya koyacak kadar kuvvetli bir delil olmadığını düşünüyoruz.

Hz. Ali'nin sevilmesi ve kendisine övgüde bulunulması başka şey, Şîî olmak başka şeydir. Ehl-i beyti Hz. Peygamber (a.s.)'in ortaya koyduğu ölçüde sevmek her Müslüman için gerekli bir inançtır.

Konunun giriş kısmında zikrettiğimiz İbn Fâris'in Şîî olduğuna işaret eden rivayetlerle birlikte onun Ehl-i sünnet ulemasından olduğuna işaret eden

¹³¹ Abbas el- Kummî, a.g.e., I/374

rivayetler de mevcuttur. el-Kıftî, onun hadis ehlinin yolunda Ehl-i sünnetin imamlarından olduğunu kaydetmiştir.¹³² Ancak şu kadar var ki iki görüş sahiplerinin de ortaya koydukları iddialar tartışma götürür cinstendir.

Burada şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır ki; İbn Fâris'in, eserlerinde, Şîîlerin meşhur inançlarından olan "Mehdî el-Muntazar", "İmâmiyye" ve "Ğulat derecesinde ehl-i beyt sevgisi", "Sahabe hakkında ta'n" v.b. konuları hiç ele almayı da göz önünde bulundurduğunda, onun Şîî olmadığı şeklindedir. Haddi zatında İbn Fâris, benimsediği mezhep hususunda taassub gösterecek bir inanç ve tabiata sahip değildir. Bu durumu Rey'e taşındıktan sonra fıkhıta Mâlikî mezhebine intisabında açıkça görüyoruz. Şafîî mezhebini reddettiğinden, zayıf bulduğundan değil sadece imam Malik'e ya da Rey şehrine karşı kalbinde hissettiği yakınlık ve sevgiden ötürü Mâlikî mezhebine intisab ettiğini söylediğini yukarıda izah etmiştik.

1.6. Şiiri

İbn Fâris Arap şiirini çok iyi bilen ve kendisi de şiir söyleyen bir şairdi. Şiirlerini kitaplarında istişhad olarak da kullanıyordu. İyi bir şiir eleştirmeniydi. Bu sebeple başka ediplerin şiirdeki ve ilimdeki yetersizlikleri konusunda onları tenkit ediyor, bu tenkitlerini de bazen şiirle yapıyordu.

Nahivcilerin delillerindeki zaafı hususunda, onları şöyle tenkit etmiştir:

مَرَّتْ بِنَا هَيْفَاءُ مَجْدُولَةٌ (مَقْدُودَةٌ) تُرْكِيَّةٌ تُعْزِي (تُنْمِي) لِتُرْكِيٍّ
تُرْنُو بِطَرْفٍ فَاتِنٍ فَاتِرٍ أَضْعَفُ مِنْ حُجَّةٍ نَحْوِيٍّ

"Zayıf, soluk, saçlarını örmüş bir Türk kızı önümüzden geçti,

Nahivcinin kullandığı delilden daha zayıf, soluk, etkileyici bakışıyla"¹³³

¹³² el-Kıftî, a.g.e., 1/130

¹³³ Ebû Mansûr Abdülmelik es-Seâlibî en-Neysâbü'rî, *Yetîmetu'd-Dehr fi Mehâsini Ehlil-'Asr*, III/469; İbn Tağrîberdî, a.g.e., IV/213; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, İbn Fâris'in hâl tercümesi, Abdusselâm Harun, s.6

Görüldüğü gibi nahivcilerin zayıf hüccetlerini zayıf bir kızın alımlı bakışlarına benzeterek, onları tenkit etti.

Aşağıdaki şiirinde Hemedan'a karşı olumsuz hislerini, yoksulluğunu ve borçlu oluşunu anlatıyor:

سَقَى هَمْدَانَ الْعَيْثُ لَسْتُ بِقَائِلٍ سِوَى ذَا وَفِي أَحْشَائِي نَارٌ تَضْرَمُ
وَمَا لِي لَا أَصْفِي الدُّعَاءَ لِبَلَدَةٍ أَفَدْتُ بِهَا نَسِيَانَ مَا كُنْتُ أَعْلَمُ
نَسِيتُ الَّذِي أَحْسَنَتْهُ غَيْرَ أَنِّي مَدِينٌ وَمَا فِي جَوْفِ بَيْتِي دِرْهَمُ

“Hemedan’ı yağmur suladı ancak içimi yakan ateş varken bunun dışında bir şey söyleyecek değilim,

Bildiklerimi unutmamı sağlayan bir yere niçin canıgönülden dua etmeyeyim!

İyi yaptığım işleri/becerileri de unuttum, ne var ki ben bomboş evimde bir dirhemi bile olmayan bir borçluyum.”¹³⁴

Şiirden anlaşılan o ki, İbn Fâris’in bu şiiri söylediği dönemde ihtiyaçlarının çoğunu karşılayamadığı zor bir geçimi varmış.

Edebî güzelliklerle dolu, sade bir anlatımı olan şu şiirinde ise, kalbinin sıkıntılarla dolu olduğunu, ama bir gün bu sıkıntılardan kurtulacağını ümit ettiğini, kedisiyle arkadaşlık yaptığını, defterle dost olduğunu ve bu dostuyla, kandil altında buluştuğunu (geceleri yazdığını) anlıyoruz:

¹³⁴ el-Kıfî, a.g.e., 1/128; es-Seâlibî, *Yetîmetu'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-'Asr*, III/469

وَقَالُوا كَيْفَ أَنْتَ فَقُلْتُ خَيْرٌ
 نُقِضَى حَاجَةٌ وَتَفُوتُ حَاجٌ
 إِذَا ازْدَحَمَتْ هُمُومُ الصَّدْرِ قُلْنَا
 عَسَى يَوْمًا يَكُونُ لَهَا انْفِرَاجٌ
 نَدِيمِي هَرَّتِي وَسُرُورُ قَلْبِي
 دَفَاتِرِي لِي وَمَعْشُوقِي السَّرَاجُ

“Nasılsın?” dediler. Dedim ki iyiyim. Bir ihtiyaç gider, bir diğeri gelir
 Kalbin hüznüleri arttığında deriz ki, bu sıkıntılar bir gün kaybolur
 Dostum kedim, kalbimin neşesi de defterlerim ve âşık olduğumsa
 kandildir.”¹³⁵

İbn Fâris, şiirlerinde, yaşadığı dönemdeki içtimâî hayata dair bazı
 işaretlerde bulunur. Geçmiş dönemlerle yaşadığı dönem arasındaki farkları
 ortaya koyar. Önceki dönemlerde, insanların akıllarına ve ilimlerine önem
 verilirken, yaşadığı dönemde paralarına ve mallarına önem verilir olmuştur.
 Para, hayatta tek ölçü olmuş, parası olmayan, zelil ve hakir olma durumuna
 düşmüştür. Aşağıdaki şiiri bu durumu hikâyeye etmektedir:

قَدْ قَالَ فِيمَا مَضَى حَكِيمٌ
 مَا الْمَرْءُ إِلَّا بِأَصْغَرِيهِ
 فَقُلْتُ قَوْلَ امْرِئٍ لَبِيبٍ
 مَا الْمَرْءُ إِلَّا بِدِرْهَمِيهِ
 مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ دِرْهَمَاهُ
 لَمْ تَلْتَفِتْ عَرْسُهُ إِلَيْهِ
 وَكَانَ مِنْ ذَلِكَ حَقِيرًا
 تَبُولُ سِنُورُهُ عَلَيْهِ

“Bilge birisi geçmişte demiş ki; insan ancak iki küçüğü (dili ve kalbi) ile
 insandır,

Ben de akıllı bir kişinin sözü olarak dedim ki; kişi, ancak iki dirhemi ile

¹³⁵ el-Kıfû, aynı eser ve yer; İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s.279; es-Seâlibî, aynı eser ve yer

insandır,

Kimin yanında iki dirhemi olmazsa, ona hanımı bile dönüp bakmaz,
Zilletinden hakir düşer, kedisi bile üzerine işer.”¹³⁶

Aynı şekilde bir başka şiirinde, insanların mala düşkünlüğünün ve paranın insanlar yanında nasıl değer bulduğunun tenkidi vardır:

وَإِنِّي كُنْتُ فِي حَاجَةٍ مُرْسِيلاً وَأَنْتَ بِهَا كَلِيفٌ مُعْرَمٌ
فَأَرْسِلْ حَكِيمًا وَلَا تُوصِهِ وَذَلِكَ الْحَكِيمُ هُوَ الدَّرَاهِمُ

“Şayet bir ihtiyaç için birisine gönderirsen, başına gelecekten sorumlu olursun,
(Ona) bir bilge gönder, ancak ona akıl verme! Göndereceğin bilge yalnız dirhem olsun!”¹³⁷

Şu beyitleri de aynı konuda bazı işaretlerde bulunmaktadır:

يَا لَيْتَ لِي أَلْفَ دِينَارٍ مُوَجَّهَةٍ وَأَنْ حَظِّي مِنْهَا فَلَسُ إِفْلَاسٍ (حَظُّ فَلَاسٍ)
قَالُوا فَمَا لَكَ مِنْهَا قُلْتُ يَخْدُمُنِي لَهَا وَ مِنْ أَجْلِهَا الْحَمَمَى مِنَ النَّاسِ

“Keşke bana gelen bin dinar olsa, ondan nasibim yalnız kuruşlardır ya,
Onları ne yapacaksın diye sordular bana, dedim ki; onların hatırına, bana,
insanların ahmakları hizmet eder.”¹³⁸

¹³⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/93,94

¹³⁷ es-Seâlibî, *Yetîmetu'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-'Asr*, III/470

¹³⁸ es-Seâlibî, *Yetîmetu'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-'Asr*, III/469, İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, İbn Fâris'in hâl tercümesi, Abdusselâm Harun, s.7

İnsanın kendisi için takdir edilen kadere razı olmasının gerekliliği, bundan başka yolun olmadığı, işlerin Allah'a havale edilmesinin önemi hususunda ise şöyle söylüyor:

تَلَبَّسْ لِبَاسَ الرِّضَا بِالْقَضَا وَخَلِّ الْأُمُورَ لِمَنْ يَمْلِكُ
تُقَدِّرُ أَنْتَ وَجَارِي الْقَضَا ءِ مِمَّا تُقَدِّرُهُ يَضْحَكُ

“ Kadere rıza elbisesini giyin ve işleri sahibine bırak,
Sen hesap kitap yaparsın da, takdir ettiğin şeye hesap sahibi güler.”¹³⁹

İbn Fâris’in ilme ve ahlâka ne kadar önem verdiğini geçen bölümlerde görmüştük. Aşağıdaki şiiri, kendisiyle istişare etmek için gelen bir arkadaşına istihza için ilmi ve edebi öğütlediğini göstermektedir:

وَصَاحِبِ لِي أَتَانِي سَيْسَتَشِيرُ وَقَدْ أَرَادَ فِي حَبَّاتِ الْأَرْضِ مُضْطَرِبَا
قُلْتُ اطْلُبْ أَيَّ شَيْءٍ شِئْتَ وَاسْعَ وَرِدْ مِنْهُ الْمَوَارِدَ إِلَّا الْعِلْمَ وَالْأَدْبَا

“Dünyanın her tarafını dolaşmak isteyen bir dostum benimle istişare etmeye gelmiş,
Ona dedim ki; Dilediğini elde et, istediğin kadar gez, dolaş, ancak ilim ve edebe yaklaşma!”¹⁴⁰

Aşağıdaki şiiri ise teşvik bağlamında hem kendisine, hem öğrenmede yavaş davranıp tembellek yapan öğrencilerine, hem de insanların geneline hitap etmiş olabileceği fevkalâde önemli bir tenbih içeren çok güzel beyitlerdir:

¹³⁹ es-Seâlibî, *Yetîmetu'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-'Asr*, III/470

¹⁴⁰ el-Kıfû, aynı eser ve yer; es-Seâlibî, aynı eser ve yer

إِذَا كَانَ يُؤْذِيكَ حَرُّ الْمَصِيفِ وَيُسُّ الْخَرِيفِ وَبَرْدُ الشِّتَا
وَيُلْهِيكَ حُسْنَ زَمَانِ الرَّبِيعِ فَأَخْذُكَ لِلْعِلْمِ قُلُوبِي مَتَى

“Öyle ya, seni, yazın sıcağı, sonbaharın kuruluğu ve kışın soğuğu rahatsız ettiğine,

İlkbaharın güzelliği de (eğlence ve oyunla) oyaladığına göre, söyler misin bana: İلمي ne zaman alacaksın?”¹⁴¹

Şu son şiirini de vefatından iki gün önce söylediği rivayet edilmiştir.¹⁴²

يَا رَبِّ إِنَّ ذُنُوبِي قَدْ أَحْطَتْ بِهَا عِلْمًا وَبِي وَإِعْلَانِي وَإِسْرَارِي
أَنَا الْمُوَحَّدُ لَكِنِّي الْمُمْتَرُّ بِهَا فَهَبْ ذُنُوبِي لِتَوْحِيدِي وَإِقْرَارِي

“Ya Rabbi! Günahlarımı senin bilgin kuşatmıştır

Beni, günahlarımın açık ve gizli olanlarını da

Ben seni birleyen muvahhidim, fakat günahlarımı itiraf ediyorum

Günahlarımı muvahhitliğim ve itirafım hatırına bağışla!”

1.7. Vefatı

Terâcim kitaplarının çoğu İbn Fâris'in doğum tarihini kaydetmediği gibi, ölüm tarihi konusundaki rivayetlerinde de görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bu görüş ayrılıklarındaki yıl farkları da azımsanamayacak kadar büyüktür. Bu konudaki rivayetler aşağıda sıralanmıştır;

1- H.360 yılı civarında vefat ettiği söylenmiştir.¹⁴³

¹⁴¹ el-Kıftî, a.g.e., I/130; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/88; es-Seâlibî, aynı eser ve yer

¹⁴² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/80,81

¹⁴³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'* da (IV/82), Hamîdî hattıyla yazılmış olarak bu tarihe rastlandığını kaydeder.

2- İbnu'l-Esîr, (“*el-Kâmil fi't-Tarih*”, VIII/711) vefat tarihini h.369 olarak kaydetmiştir. Fakat İbnu'l-Esir, İbn Fâris'in vefat tarihiyle babasının vefat tarihini karıştırmıştır. Çünkü İbn Fâris'in babası Fâris b. Zekeriyâ'nın vefat tarihi h.369'dur.¹⁴⁴

3- İbnu'l-Cevzî, vefat tarihini, h.389 olarak zikretmiştir.¹⁴⁵

4- Bazıları h.390 tarihini, İbn Fâris'in ölüm tarihi olarak görürler.¹⁴⁶

5- Kaynakların ekseriyeti diyebileceğimiz kadarı h.395 tarihini kaydetmiştir.¹⁴⁷

Son olarak aktardığımız bu tarih (h.395/m.1004) bizim de tercih ettiğimiz görüştür.

Yâkût el-Hamevî, İbn Fâris'in h. 391 yılında yazdığını kaydettiği "*el-Fasîh*" adlı kitabını bulduğunu zikreder.¹⁴⁸ İbn Fâris'in "*el-Fasîh*" kitabını h. 391'de yazdığını söylemesi, o yılda hayatta olduğuna işarettir.

Vefat tarihinde bu kadar çok görüş ayrılığı olmakla birlikte vefat yeri hakkında hiçbir ihtilaf yoktur.

Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ h.395/m.1004 yılının Safer ayında Rey şehrine bağlı Muhammediyye bölgesinde vefat etmiş ve Kâdı'l-Kudât Ebu'l-Hasen Ali b. Abdi'l-Azîz el-Cürcânî'nin kabri karşısına defnedilmiştir.¹⁴⁹

1.8. İlmî Kişiliği:

İbn Fâris, fıkıh, tefsir, siyer, dil ve edebiyat, nahiv ve fıkhu'l-luğa alanlarında çok kıymetli eserler telif etmiş bir şahsiyettir.¹⁵⁰ Fıkıh ve usulünde

¹⁴⁴ İbn Tağrîberdî, a.g.e., IV/135

¹⁴⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c.VII, s.103

¹⁴⁶ İbn Kesîr, a.g.e., XI/335

¹⁴⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/93; el-Kıfî, a.g.e., I/130; es-Suyûtî, a.g.e., I/352

¹⁴⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/82

¹⁴⁹ Yâkût, a.g.e., IV/93; el-Kıfî, a.g.e., I/130

¹⁵⁰ Yazmış olduğu eserlerin listesi için bkz. Çalışmamızın “İbn Fâris'in Eserleri” bölümü, s.59

engin bir bilgiye sahiptir. Fakat ünü daha çok nahivci ve dilci olarak yayılmıştır. Bunun sebebi de "*es-Sâhibî*", "*Mucmelu'l-Luğa*" ve "*Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*" gibi dile ait meşhur teliflerinin bulunmasıdır.

İslâm kültür mirasına çok önemli eserler bırakan bu mümtaz şahsiyetin eserlerinin tetkikinden ortaya çıkan sonuç odur ki, kendisi, sözüyle gönülleri coşturan ve beyanıyla da kalpleri etkileyen bir dilci ve edebiyatçıdır.

İbn Fâris Kur'an ve hadis ilimlerinde derinleşmiş bir müfessir ve muhaddis olarak görülür. Aynı zamanda kelamcı ve fakih olarak da değerlendirilir. Öyle ki; "Bir fıkıhçı, bir kelamcı ya da nahivci ile karşılaştığında, öğrencilerine, o kişilere bazı sorular sormalarını söyler ve onlarla bazı meseleler hakkında münazarada bulunur, sahip oldukları fıkıh, kelam, nahiv konularında onları yeterli bulursa bu defa onlarla dil hakkında bir takım meseleleri tartışır ve karşısındakilere galip gelirdi."¹⁵¹

İbn Hallikân'a göre İbn Fâris çeşitli ilim dallarında, özellikle de dilde öncüdür.¹⁵²

İbnu'l-Enbârî, İbn Fâris'in dil bilginlerinin önde gelenlerinden olduğunu söyler.¹⁵³

el-Kıftî ise şöyle der: "Şüphesiz İbn Fâris çok büyük bir edebiyatçıdır. Arap Dilinde derinleşmiştir. Hadis ehlinin yolunda ehl-i sünnetin önderlerindedir."¹⁵⁴

İbn Tağrıberdî ise şunları kaydediyor: "Edebiyatta üstün bir mevkiye sahip, fıkıhçı ve Mâliki mezhebine mensup¹⁵⁵ bir kelamcıdır. Nahivdeki yolu Kûfelilerin yoludur."¹⁵⁶

¹⁵¹ el-Kıftî, a.g.e., I/129

¹⁵² İbn Hallikân, a.g.e., I/100

¹⁵³ İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s.235

¹⁵⁴ el-Kıftî, a.g.e., I/130

¹⁵⁵ Bkz. Çalışmamızın "Dînî Mezhebi" bölümü, s.46

¹⁵⁶ İbn Tağrıberdî, a.g.e., IV/212,213

Ebu'l-Hasen el-Bâharzî, İbn Fâris'in ilmî konumuna işaret eden şu sözleri söylüyor: "Dil denilince akla *"el- Mücmel"*in sahibi Ebu'l- Huseyn b. Fâris gelir. Elimde mevcut olan bu eser, Arap Dilindeki kelimelerin anlamlarının en güzel tasnif edildiği ve bir benzerinin bulunmadığı bir eserdir."¹⁵⁷

İbn Fâris, yaşadığı dönemde bütün ilim dallarında tartışmasız surette kendisinden deliller getirilen ve özellikle de dil ehlinin öncüsü olan biriydi. Hocalık yapmada, öğreticilikte de üstün bir kabiliyeti vardı.¹⁵⁸

İbn Fâris'in birçok güzel risalesi vardır. Dille ilgili birçok meseleyi ele almıştır. Fukaha, onun eserlerine çok önem vermiştir. Makâmât sahibi el-Harîrî,¹⁵⁹ İbn Fâris'ten iktibaslarla bulunarak 100 başlıktan oluşan ve fikhî meseleleri içeren *"el-Makâmâtü't-Taybiyye"*yi yazmıştır.

İbn Fâris, ilmin kaynağı olup döneminin teklerindendi. Irak'ta İbn Lenkek, Şam'da İbn Hâleveyh, İran'da İbn 'Allâf ve Horasan'da Ebû Bekr el-Horasânî gibi, derin bilgili ulemâdan, yazar ve şairlerden deliller topluyordu. İbn Fâris'in harika kitapları, faydalı risaleleri ve güzel şiirleri vardır.¹⁶⁰

es-Suyûtî, İbn Fâris'in *"Mucmel"*i ile el- Cevherî'nin¹⁶¹ *"es-Sihah"*ını incelemiş ve karşılaştırmıştır.¹⁶² İbn Fâris'in vezir İbnu'l-'Amîd ve vezir es-Sâhib b. 'Abbâd'ın yanlarındaki konumunu da unutmamak gerekir. İbn Fâris ayrıca makâme sanatının ilk ustası Bedû'z-Zemân el- Hemedânî'yi de yetiştirmiştir.

¹⁵⁷ el-Kıftî, a.g.e., I/128 ve Yâkût el Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV/80, Her ikisi de *"Dumyetu'l-Kasr"* yazarı el-Bâharzî'den naklen

¹⁵⁸ el- Kıftî, a.g.e., I/129,130; es-Seâlibî, a.g.e., III/400

¹⁵⁹ Ebû Muhammed el-Kâsım b. 'Ali el-Harîrî (ö. 515/1122) Makâmât, daha müellifi hayatta iken meşhur olmuştur. Bkz. Kenan Demirayak – M. Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Fen-Edb. Fak. Yayınları, Erzurum, 1994, s.19

¹⁶⁰ el- Kıftî, a.g.e., I/127; es- Seâlibî, a.g.e., III/365

¹⁶¹ İsmâ'il b. Hammad el-Cevherî (ö. 393/1003) Cevherî'nin bu eseri, kelimeleri son harf esasına göre tertip eden bir sözlük olup bu metolla el-Cevherî, Arap lügatçiliğinde yeni bir sistem başlatmış, *"Lisânu'l- Arab"* 'ında İbn Manzûr, *"el-Kâmûsu'l-Muhît"* 'inde, el-Fîrûzâbâdî bu sistemi uygulamıştır. Yalnızca sahih ve güvenilir kelimeleri derlemesi bakımından eser, *"es-Sihâh"* olarak adlandırılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Kenan Demirayak - Sadi Çögenli, a.g.e., s.127

¹⁶² İbn Fâris, *es-Sâhibî*, Mhk. Mustafa eş-Şuveymî'nin önsözü, s.10

İbn Fâris nahivde Kûfe Ekolü'nü benimsemiştir.¹⁶³ Önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi hocası el-Hatib, Sa'leb'in¹⁶⁴ râvisiydi. İbn Fâris, Kûfeli el-Kisâî (ö. 189/804-5), el-Ferrâ (ö. 207/22) v.b. âlimleri kitaplarında zikretmiştir. Kûfe ekolünü benimsemekle birlikte bazen Basralıların görüşlerini tercih etmiştir.

İbn Fâris'in ilmi mertebesini tespit bağlamında öğrencilerinin kendisine karşı davranışları ve bazı sözleri bize belli bir fikir verebilir. Örneğin es-Sâhib'in, İbn Fâris'e iyilikte bulunması, hocasına güzel bir telif kabiliyeti verildiğini itiraf etmesi ve Bedi'uz-Zemân el-Hemedânî'nin, hocası Hemedan'dan Rey'e taşındıktan sonra onun arkasından gitmesi gibi hususlar, öğrencilerinin kendisine karşı saygı duyduklarını işaret eden durumlardır.

İbn Fâris'in ilmi kişiliği bakımından kayda değer bir yönü de, güvenilir bir şahsiyete sahip olmasıdır. İbn Fâris, rivayet ettiği cümlelerin isnadlarını hadis ehlinin yaptığı gibi -ki kendisi de hadis ehliendir-söyleyenlerine atfederdi. Şu sözü, rivayetteki metodu ve güvenilir oluşu hakkında bize bir fikir vermektedir:

"Halil'in -ben duymadım- şöyle dediği zikredildi....."¹⁶⁵

Görüldüğü gibi rivayette titizlikle korunan bir güven var.

İbn Fâris'in, Arap Dilini övdüğünü ve Arap şiirini savunduğunu kaydetmiştik.¹⁶⁶ Onun bu durumu, o dönemdeki siyasî gelişmelerle de ilgilidir. Dil, siyasî gelişmelerden ve farklı temayüllerden fevkalade etkilenen bir olgudur. İbn Fâris'in yaşadığı dönemde karşılaşılan bir Şu'ûbiyye hareketi söz konusudur. Şu'ûbiyye, İslami fetihlerin akabinde Arapların hâkimiyetine giren bölgelerdeki Fars, Türk, Rum, Kıptî, Süryanî v.s. asıllı tebaaya bilhassa Emevîler devrinde uygulanan baskı siyasetine tepki olarak ortaya çıkan -

¹⁶³ el-Kıffî, a.g.e., I/129; Yâkût el- Hamevî, IV/80

¹⁶⁴ Ebu'l-'Abbâs Yahyâ Sa'leb (ö. 291/903-4), Sa'leb, Kûfe ekolü'nün başlıca isimleri arasındadır. En iyi ve meşhur eseri, anlam yönünden kapalı bir dizi kelime ve deyimlerin doğru kullanımını gösteren, "*Kitabu'l-Fasîh*", idir. Bkz. Ignace Goldziher, a.g.e., s.79

¹⁶⁵ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, Thk. Mustafa eş- Şuveymî mukaddimesi, s.11

¹⁶⁶ Bkz.Çalışmamızın "Tahsili ve Seyahatleri" bölümü, s.45

Abbâsîler döneminde de devam eden- ve siyasî, edebî yönleri bulunan karşı bir hareketin mensuplarına verilen isimdir. Genel anlamıyla Şu‘ûbiyye Arapların diğer kavimlerden daha üstün olduklarına inanmayan bir hareketin adıdır.¹⁶⁷

Şu‘ûbiyye hareketinin yoğun edebî saldırılarına maruz kalan Arap Dili birçok Arap Dili müdafisi tarafından savunulmuştur.¹⁶⁸ İbn Fâris de bu müdâfilerden -hem de en güçlülerinden- birisi olmuştur. Arapçaya ve Arap şiiirine toz kondurmamış ve şiddetle savunmuştur. Araştırma konumuz olan kitabı, *es-Sâhibî*, Şuûbî hücumlara karşı Arapçayı müdafaa sadedinde çok kıymetli bir eserdir.

İbn Fâris, Kur'ân'ın i'câzını her şeyin üstünde tutardı.¹⁶⁹ Nitekim şöyle demiştir: "Namazda Farsça okumak caizdir diyen bir kişinin bu sözü makbul değildir. Çünkü Farsça tercümedir, i'câz sahibi değildir. Namazda Farsça okumak caiz olsaydı, tefsir kitaplarının yahut Kur'ân'ın ma'nalarını anlatan Arap Diliyle yazılmış olan eserlerin diliyle okumak daha iyi olurdu. Lâkin bunu da hiç kimse söylememiştir."¹⁷⁰

İbn Fâris'in yüksek değere sahip ilmî konumu günümüze kadar ulaşmış ve hâlen varlığını devam ettirmektedir. Eserleri, Arapça öğrenen ve seviyesini artırarak ilimde, özellikle dilde derinleşmek isteyen hiçbir kimsenin uzak kalamayacağı en önemli kaynaklardandır ki, bu eserlerinde Arap Dilindeki sanatlardan, ulaşabildiği birçoğunu toplamıştır.¹⁷¹

¹⁶⁷ Mustafa Kılıçlı, a.g.e., s.71

¹⁶⁸ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Trc. Abdulhalim en-Neccâr, Daru'l-Maârif, 4.bsk., Kahire, tsz., s.265; Mustafa Kılıçlı, a.g.e., s.283

¹⁶⁹ Mustafa Kılıçlı, a.g.e., s.284

¹⁷⁰ İbn Fâris, *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Mesâlihâ ve Suneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*, Thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, tsz., s.47

¹⁷¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, Thk. Mustafa eş- Şuveyymî mukaddimesi, s.10

2. İBN FÂRİS'İN ESERLERİ

2.1. Dil ve Edebiyata Dair Eserleri

2.1.1. Dile Dair Eserleri

Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa: Alfabetik olarak düzenlenmiş bir lügat olup İbn Fâris'in en önemli eserlerindedir. İbn Fâris, bu sözlüğünde öncelikle kelimelerin türediği kökleri, alfabetik bir tertiple ikişerli olarak ele almakta, akabinde üçerli ve daha fazla harfli kökleri sıralamakta ve bu köklerden türeyen kelimelerin anlamlarını kaydetmektedir. Müellif, önsözde, eseri yazmadaki amacını ve yöntemini belirtmiştir.¹⁷² Abdusselâm Muhammed Hârûn (ö. 1408/1988) bu eseri tahkik ederek 1389/1969'da, Kahire'de altı cilt halinde yayımlamıştır.

el-Mucmel fi'l-Luğa: Bu eser el-Cevherî'nin *es-Sıhah'ı* gibi sadece sahih kelimelere yer veren alfabetik bir sözlüktür.¹⁷³ *el-Mucmel*, İbn Fâris'in en meşhur eseri olup üç el yazması Dârü'l-Kutubi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır.¹⁷⁴

el-Enva' 'alâ Mezhebi'l-Arab: Arapların astronomi ve meteoroloji bilgisiyle ilgili bir sözlük olup M. Forcada tarafından *Muhtasar mine'l-Enva'* adıyla yayımlanmıştır. (Barcelona, 1996)¹⁷⁵

es-Siyâb Ve'l-Huliy: Bu eserin zikredilen adının dışında, *eş-Şiyât ve'l-Huliy* isminin de olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁷⁶

Halku'l-İnsan (makale fî esmâ'i a'zâi'l-insân): İnsana ait organların adları ve sıfatlarıyla bunlara ilişkin tabirlere dair bir sözlük olan eseri Davud Çelebi

¹⁷² İbn Fâris, *Mu'cem-u Mekâyîsi'l-Luğa*, Mhk. Abdusselam Muhammed Harun'un önsözü, Daru'l-Cil, Beyrut, tsz., I/36

¹⁷³ İbn Fâris, a.g.e., Mhk. önsözü, I/21

¹⁷⁴ İbn Fâris, a.g.e., Mhk. önsözü, I/35

¹⁷⁵ Hüseyin Tural, "İbn Fâris", *DİA*, XIX/480

¹⁷⁶ İbn Fâris, a.g.e., Mhk. önsözü, I/31

(Bağdat, 1931) ve Faysal Abdulmecid Yunus Debdu (Dimaşk, 1967) neşretmiştir.¹⁷⁷

el-Hacer: Bu eser sözlük kategorisinde ele alınabilir. Çünkü taşın çeşitli isimlerinden bahsetmektedir. Bu konuda ilk eser veren kişi İbn Fâris değildir. Kendisinin de ifade ettiği gibi es-Sâhib b. ‘Abbâd da bu konuyla ilgili bir eser kaleme almıştır.¹⁷⁸

Mutehayyeru'l-Elfâz (Muhtâru'l-Elfâz): Arapça'daki yeni kelimelere (müvelledat) dair bir lügat olup Hilal Naci tarafından (Bağdat, 1390/1970) yayımlanmıştır. Ebu'l-Abbas el-Curcânî, eserin adını “*Muhtâru'l-Elfâz*” olarak zikretmektedir.¹⁷⁹

2.1.2. Edebiyata Dair Eserleri

Ebyâtu'l-İstişhâd: Şiirle ilgili küçük bir eserdir. Bu eserde Kûfe ekolüne mensup dilcilerin savunduğu gibi şiirle istişhadda bulunulabileceği konusu ele alınmıştır. Çeşitli konularda şahit/örnek olarak kullanılan beyitleri ihtiva eden bir eserdir.¹⁸⁰

Abdusselam Muhammed Harun bu eseri (Kahire, 1972) neşretmiştir.¹⁸¹

el-Hamâsetu'l-Muhdese: Hamasi konularla yani kahramanlıklarla ilgili bir şiir antolojisidir.¹⁸²

Şerhu'l-Hamâse: Bu eserin *el-Hamâsetu'l-Muhdese* adlı eserle aynı eser olduğu konusunda ihtilafa düşülmüştür. Ancak bu eserin bir nüshasının birinci cildi 272 sayfa olarak Mısır'da Yazılı Eserler Müzesi'nde koruma altında olduğu belirtilmiştir. Bu eserinde İbn Fâris, Hamâse adlı kitabındaki şiir beyitlerini birer birer şerh ederek kendi üslubuyla özet halinde sunmaktadır. Bazen dille ilgili

¹⁷⁷ Hüseyin Tural, a.g.m., XIX/480

¹⁷⁸ Mehmet Ali Kılây Araz, *Ahmed b.Fâris'in Hayatı-Eserleri ve Dil Hakkındaki Görüşleri*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Van, 2003, s.20

¹⁷⁹ Hüseyin Tural, a.g.m., XIX/480

¹⁸⁰ Aynı eser ve yer

¹⁸¹ Aynı eser ve yer

¹⁸² M.Ali Kılây Araz, a.g.e., s.22

şerhler yaparak bazen de beyitler arasında karşılaştırmalar yaparak şerh yoluna gitmiştir. Bu eser Hâdî Hasen Hammûdî tarafından (Beyrut, 1415/1995) yayımlanmıştır.¹⁸³

Hadârâ ya da *Na'tu's-Şi'r*: İbn Fâris, “*es-Sâhibî*”de bu kitabından; "Bu eser, şairlerin şiirlerinde yaptıkları hatalardan bahseder. Bunu da *Hadârâ* adlı eserimizde belirttik" şeklinde bahsetmektedir.¹⁸⁴

Dârâtul-'Arab: Adından da anlaşıldığı gibi bu eser, Arapların köşklerini konu edinmiştir. "Eski bilginlerin eserlerinde yirmiden daha az Arap köşkü zikretmelerine rağmen Ahmed b. Fâris, bu konuda yaklaşık kırk köşkü eserinde zikretmiştir."¹⁸⁵

Kitabu'l-Meâriz: Şairlerle ilim adamları tarafından her hangi bir tavır, söz veya soruya kinaye ve ta'rizle verilen karşılıklar konusunda bir risale olup Ahmed Han tarafından yayımlanmıştır. (Bağdat, 1984)¹⁸⁶

Zemmu'l-Hata' fi's-Şi'r: Şairlerin vezin ve kafiye uyma gerekçesiyle yaptıkları yanlışların eleştirildiği eser, Husameddin el-Kudsî tarafından Sâhib b. Abbâd'ın “*el-Keşf Mesâvi'i Şi'ri'l-Mutenebbî*”siyle birlikte neşredilmiştir. (Kahire, 1349/1930) Eseri Ramazan Abdu't-Tevvâb da yayımlamıştır. (*Mecelletu Ma'hedi'l-Mahtutat* içinde, Kahire, 1399/1979)

Kaynaklarda *el-Hadâra*, *Nakdu's-Şi'r*, *Na'tu's-Şi'r* adlarıyla geçen eserler *Zemmu'l-Hata' fi's-Şi'r*'in farklı isimleri olmalıdır.¹⁸⁷

Şerhu Risâleti'z-Zehrî ilâ 'Abdi'l-Melik b. Mervân: Emevî halifesi Yezid bin 'Abdi'l-Melik'in talebi üzerine Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Abdi'l-Melik b. Şihâb ez-Zuhrî et-Tâbi'nin yazdığı risaleye bir şerh olan bu eser kayıptır.¹⁸⁸

¹⁸³ Aynı eser ve yer

¹⁸⁴ İbn Fâris, a.g.e., Mhk. önsözü, I/28,29

¹⁸⁵ M.Ali Kılav Araz, a.g.e., s. 22,23

¹⁸⁶ Hüseyin Tural, a.g.m., XIX/480

¹⁸⁷ Aynı eser ve yer

¹⁸⁸ İbn Fâris, a.g.e., Mhk. önsözü, I/31

el-Yeşkuriyyât: Brockelmann kitabında bu eserin bir nüshasının Dimaşk'ta ez-Zâhiriyye kütüphanesinde olduğundan bahsetmiştir.¹⁸⁹

Kasîdetu'l-A'sâ fi'r-Rasûl: el-A'sâ'nın, Hz. Peygamberi öven kasidesinin ilgili şerhidir.

Kitabu'l-Leyl ve'n-Nehâr (Kıyasu'n-Nehâr ve Semeru'l-Leyl): Gece ile gündüzün karşılaştırılması bir atışma şeklinde anlatılmakta ve bu atışmalar ayet, hadis, şiir, atasözü v.b. sözlerle ele alınmaktadır. Eser Hâmid el-Haffâf tarafından yayımlanmıştır. (*Turâsunâ*, Kum, 1409)¹⁹⁰

el-Emâlî: Yâkût el-Hamevî, bu eseri, *Mu'cemu'l-Buldân* adlı eserinde zikretmiştir.¹⁹¹ Yâkût, İbn Fâris'in, bu eserinde: "Babam -Allah kendisine rahmet etsin- bana şöyle bir şiir söyledi." şeklinde bir sözünün bulunduğunu kaydetmiştir.¹⁹²

en-Neyruz (en-Nevruz): Neyruz kelimesinin yapısı, istikakı, anlam ve i'rabını, Arapça ve Farsça' daki "Fey'ul" veznindeki bayram adları ile, diğer kelimeleri ele alan bu risaleyi Abdusselam Muhammed Harun (*Nevâdiru'l-Mahtûtât* içinde Kahire 1373/1954) yayımlamıştır.¹⁹³

2.2. Nahiv ve Fıkhu'l-Luğa'ya Dair Eserleri

el-İtbâ' ve'l-Muzâvece: Arapçadaki pekiştirme kelimelerini derleyen alfabetik bir lügat olan bu eser; Aşîr, Beşîr gibi sözcüklerde harfler değiştirilerek lâfzen tekrar edilmiş ve yeni bir sözcük elde edilmiştir.

Eser kelimenin son harfine göre alfabetik bir düzende yazılmıştır. Bu eser iki defa basılmıştır, ilki 1906 yılında Giessen'de Rudolf Brunow tarafından, ikincisi 1947 yılında Kemal Mustafa tarafından yayımlanmıştır.¹⁹⁴

¹⁸⁹ İbn Fâris, a.g.e., Mhk. önsözü, I/37

¹⁹⁰ Hüseyin Tural, a.g.m., XIX/480

¹⁹¹ İbn Fâris, a.g.e., Mhk. önsözü, I/26

¹⁹² Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Sâdir Yayınevi, Beyrut, tsz., I/281

¹⁹³ Hüseyin Tural, a.g.m., XIX/480

¹⁹⁴ Aynı yer

Temâmu Fasîhi'l-Kelâm:

Sa'leb'in (291/904), yaygın dil hatalarının fasih kullanımlarını topladığı “*el-Fasîh*” adlı eserinin zeylidir. Yusuf Meskunî tarafından neşre hazırlanan (1903) ancak bastırılmayan eserin ilk neşrini Arthur John Arberry yapmış (London, 1951), daha sonra eseri Mustafa Cevad ve Yusuf Meskunî yayımlamıştır.¹⁹⁵

el-Cevâbât: Kur'ân ayetlerinin birbirleri arasındaki bağlar ve Kur'ân tefsiri ile ilgili bir eserdir. Kitap kayıptır.¹⁹⁶

Ğarîbu İ'râbi'l-Kur'ân: el-Enbârî ve Yâkût el-Hamevî bu eserden bahsetmişlerdir.¹⁹⁷

Futyâ Fakîhi'l-'Arab: Bilmece (elğâz) türünde az bilinen kelimelerin anlamlarının açıklandığı eser Hüseyin Ali Mahfuz tarafından (Dimaşk, 1958) yayımlanmıştır. Bu eserinde bütün fıkıhçılara Kur'ân'ı öğrenmek için gerekli çalışmalar konusunda çağrıda bulunmuştur. Nasslar ne kadar iyi bilinirse, Kur'ân'ın vermek istediği anlam daha iyi anlaşılır. Buna binâen, müellif eserinde Kur'an nassları ile çalışmayı hedeflemiş, onun yöntemi ve takip ettiği yol, kendisi ile farklı düşüncede olanları etkilemiştir. Zira birçok kimse İbn Fâris'in bir Arap fakîhi olduğunu sanmıştır.¹⁹⁸

el-Furûk: Eser son olarak, Ramazan Abdu't-Tevvâb'ın tahkiki ile 1402/1982 yılında Kahire'de basılmıştır. Müellif bu eserini “*Temâmu Fasîhi'l Kelâm*” kitabında şu şekilde zikretmiştir; “*el-Furûk*” adlı eserimi, kapsamlı bir kitap olarak kaleme aldım. Meşhur oldu.¹⁹⁹

Makâlat Kellâ ve Mâ Câe Minhâ fî Kitabi'llâh: Bu eserinde İbn Fâris Arapça “kellâ” edatının yapısı ve anlamlarıyla Kur'an'da kullanıldığı yerleri konu

¹⁹⁵ Aynı yer

¹⁹⁶ M.Ali Kılâz Araz, a.g.e., s.22,23

¹⁹⁷ İbn Fâris, a.g.e., Mhk. önsözü, I/32; Ebu'l-Berakât Kemaluddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1998, s.279; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, IV/84

¹⁹⁸ M.Ali Kılâz Araz, a.g.e., s.25

¹⁹⁹ İbn Fâris, a.g.e., Mhk. önsözü, I/33

almıştır. Kimi zaman "kellâ" olumsuz, bazı yerlerde de olumlu şekillerde kullanılmıştır. İbn Fâris "kellâ" hakkında "*es-Sâhibî*" adlı eserinde de, bağımsız bir başlık altında bilgiler vermiştir. Eser Abdülaziz el-Meymenî er-Racekufî tarafından (*Selâsu Resâil* içinde, Kahire, 1344/1925) yayımlanmıştır.²⁰⁰

el-Muzekker ve'l-Muennes: Bir mukaddime ile on bir bölümden meydana gelmektedir. Mukaddimedede müenneslik işaretleri, diğer bölümlerde çeşitli kelimelerin müenneslik ve müzekkerlikleri ele alınmıştır. Eseri Ramazan Abdu't-Tevvâb (Kahire, 1969) neşretmiştir.²⁰¹

Mukaddime fi'n-Nahv: Kaybolmuş olan bu eserde gramerle ilgili, Yunancadan Arapçaya Ahmed b. Fâris dönemine kadar geçmiş olan sözcüklerden bahsettiği sanılmaktadır.²⁰²

el-Lâmât: Arapçada lam çeşitlerine dair bir eserdir. Bu eserinde de dil ve gramerle ilgili bazı konuları ele almıştır. "*es-Sâhibî*" adlı kitabında bu eserinden söz etmektedir. Eseri Gotthelf Bergsstrasser (Leipzig, 1924) ve Şakir el-Fehham (1973) neşretmiştir.²⁰³

Emsiletu'l-Eşcâ': *el-ltbâ'* ve *l-Muzâvece* adlı eserinin devamı niteliğindedir. Çünkü bu eserinde atasözleri ve buna benzer seçkin, hikmetli sözlerden bahsetmektedir.²⁰⁴

el-İntisâr li Sa'leb: "*Keşfu'z-Zunûn*" da zikredilmiştir.²⁰⁵

es-Selâse (el-Müsellese) fi'l-Luğa: Bir harfinin değişik üç harekesine göre farklı ya da benzer anlamlara gelen kelimelere dair bir çeşit lügat olup Ramazan Abdu't-Tevvâb tarafından neşredilmiştir. (Kahire, 1970)²⁰⁶

Şerhu Muhtasarı'l-Muzenî: Sadece İbn Ferhûn, bu esere işaret etmiştir. İslam fikhından bahsettiği sanılan bu eser kayıptır.²⁰⁷

²⁰⁰ Hüseyin Tural, a.g.m., XIX/480

²⁰¹ Aynı eser ve yer

²⁰² M.Ali Kılây Araz, a.g.e., s.26

²⁰³ Hüseyin Tural, a.g.m., XIX/480

²⁰⁴ M.Ali Kılây Araz, a.g.e., s.26

²⁰⁵ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, Mhk. Mustafa eş-Şuveymî'nin önsözü, s.17

²⁰⁶ Hüseyin Tural, a.g.m., XIX/480

²⁰⁷ M.Ali Kılây Araz, a.g.e., s.27

el-Fuâd: Kaybolduğu için hangi konudan bahsettiği bilinmemektedir.²⁰⁸

Mihnetu'l-Erîb: Hangi konudan bahsettiği kaybolduğu için bilinmemektedir. Ancak sosyal problemlerle ilgili olduğu sanılmaktadır.²⁰⁹

2.3. Fıkha Dair Eserleri

Zemmu'l-Ğıybe: Hacı Halife, bu kitabın İbn Fâris'e ait olduğunu söylemektedir.²¹⁰

Mukaddime fi'l-Ferâ'iz: Yâkût el-Hamevî, “*İrşâdu'l-Erîb*” adlı eserinde bu kitaptan bahsetmiştir.²¹¹

Hilyetu'l-Fukahâ': Yâkût el-Hamevî, İbn Hallikân, es-Suyûtî (*Buğyetu'l-Vuât'ta*), Yafi'i, İbn İmad (*Şezerâtu'z-Zeheb'de*) ve Hacı Halife bu kitaptan eserlerinde bahsetmişlerdir.²¹²

Usûlü'l-Fıkh: Yâkût el-Hamevî, “*İrşâdu'l-Erîb*” adlı eserinde bu kitaptan bahsetmiştir.²¹³

2.4. Tefsire Dair Eserleri

el-Efrâd: es-Suyûtî “*el-İtkân*” adlı eserinde bu kitaptan bahsetmiştir.²¹⁴

Cami'u't-Te'vîl fi Tefsiri'l-Kur'ân: Kaynaklarda dört cilt olduğu belirtilmektedir. Ahmed b. Fâris'in Kur'ân tefsirindeki üslûbu hakkında önemli bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda dayandığı kaynakları göstermesi bakımından da önemlidir.²¹⁵

²⁰⁸ Aynı eser ve yer

²⁰⁹ Aynı eser ve yer

²¹⁰ İbn Fâris, *Mu'cem-u Mekâyisi'l-Luğa*, Mhk. Abdusselam Muhammed Harun'un önsözü, Daru'l-Cil, Beyrut, tsz., I/30

²¹¹ İbn Fâris, a.g.e., Mhk. önsözü, I/36

²¹² Aynı yer, I/28

²¹³ Aynı yer, I/26

²¹⁴ M.Ali Kılây Araz, a.g.e., s.27

²¹⁵ M.Ali Kılây Araz, a.g.e., s.28

2.5. Siyere Dair Eserleri

Tefsîru Esmâ'i'n-Nebî Aleyhi's-Salâtu ve's-Selâm: Adından da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in isimlerinin anlamını açıklayan bir kitaptır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in hayatını ve onun güzel bazı niteliklerini anlatmaktadır.²¹⁶

Ahlâku'n-Nebî: İsminden de anlaşıldığı gibi, Hz. Peygamberin ahlakından bahseden bir eserdir. Birçok kaynakta bu eserin adı zikredilmiştir. Brockelmann bu eserin el yazması bir nüshasının Kazan'da bulunduğunu belirtir.²¹⁷

*Fazlu's-Salâti 'Ale 'n-Nebiyyi Aleyhi's- Salâtu ve's-Selam*²¹⁸

Evcezu's-Siyer li Hayri'l-Beşer: Eski kaynaklarda eserin ismi hakkında ihtilafa düşülmüştür. Bu eser Peygamberimizin soyu ve hayatından bahseden sekiz sayfalık bir eserdir.²¹⁹

Yazma nüshaları “*Muhtasaru Siyeri Rasulillah*”, “*Muhtasaru fi Nesebi'n-Nebiyyi ve Mevlidihî ve Menşeihî ve Meb'asih*”, “*Ahsaru Sireti'n- Nebiyyi'l-Beşer*” gibi farklı adlarla kaydedilen eser ilk olarak Cezayir'de basılmış (1301/1883), aynı baskı Hindistan (Bombay, 1311/1893) ve Mısır'da (1947) tekrarlanmıştır. Daha sonra İzzet Husriyye (Dimaşk, tsz.), Hilal Naci (*Mecelletu'l-Mevridi'l-Irakiyye*, 1972, II/4), M. Kemaleddin İzzuddin (Beyrut, 1408/1988) ve Muhammed Mahmud Hamdan tarafından neşredilmiştir. (Kahire, 1413/1993)²²⁰

İbn Fâris'in yukarıda sayılan eserleri dışında, bu gruplardan herhangi birisinin başlığı altında zikredilemeyen bir kitabı da “*el-Irk*”tır ki, bu eserin nahiv ve fikhu'l-luğa alanında yazdığı eserlerden “*el-Furûk*” olma ihtimali uzak değildir.²²¹

²¹⁶ M.Ali Kılâz Araz, a.g.e., s.28,29

²¹⁷ M.Ali Kılâz Araz, a.g.e., s.29

²¹⁸ Hüseyin Tural, a.g.m., XIX/481

²¹⁹ M.Ali Kılâz Araz, a.g.e., s.29

²²⁰ Hüseyin Tural, a.g.m., XIX/481

²²¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, Mhk. Mustafa eş-Şuveyymî'nin önsözü, s.17

İKİNCİ BÖLÜM

İBN FÂRİS'İN “*ES-SÂHİBÎ*” ADLI KİTABI

“*ES-SÂHİBÎ*” ADLI KİTABA GENEL BİR BAKIŞ

Ahmed b. Fâris'in, ünlü bir dil bilgini olması nedeniyle, hayatı, eserleri ve dile dair görüşleri büyük bir öneme sahiptir.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden kitabı “*es-Sâhibî*”, dilin tevkîfî olduğunu, ıstılâhî olmadığını beyan eden bir babla başlar. Dil olgusunu felsefî bir üslupla ele alır ve Arapçanın diğer dillere olan üstünlüğünü savunur. Sonra konuyu detaylandırır, diller arasında mukayese yapar. Bu mukayesede Kur'an-ı Kerim'den, Arap şiirinden ve Arapların sözlerinden deliller yer alır. Müellif İbn Fâris, “*es-Sâhibî*”de, çeşitli anlamları, kullanım şekilleri, anlamdaki yalınlıkları ve farklılıkları bakımından dilin bünyesinde yer alan kelimeleri inceler. Bu kelimelerden isim soylu olanlarla edatları birbirinden ayırır. İsimlerin köklerini araştırır, isimlerden anlamı sıfatlaşanları inceler. Edatları, anlamlarıyla ve kullanım şekilleriyle oldukça geniş biçimde ele alır. Fiilleri ve binalarını da irdeler.

“*es-Sâhibî*”nin Arap Dili kütüphanesinde öğretmen-öğrenci, avam-havas herkes için büyük bir değeri olduğunda kuşku yoktur. “*es-Sâhibî*” kitabı ilk olarak günümüzden 103 yıl önce, hicri 1328 yılında Kahire'de yayımlanmıştır. “*es-Sâhibî*”nin Arap âleminde günümüze kadar değişik ülkelerde değişik tarihlerde tahkik ve tahrirleri yapılmış, kitapta geçen ayet ve hadisler tespit edilmiş, sözler ve şiirler sahiplerine nispet edilmiş, bilinmeyen/tanınmayan şairler tanıtılmış, garip olan lafız ve sözler tefsir edilmiştir.²²²

İbn Fâris, şiir ve edebiyat alanında az söz söyleyen birisidir. Şiir alanında sözü uzatmamış, sadece bazı hatıralarını, fakirlik ve diğer bazı zorluklara dair

²²² Bkz. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, Thk. Ahmed Hasen Besec, Beyrut, 1997, s.8,9

zamanın, üzerindeki baskısını ince duygularla dile getirmek istediğinde şiire yönelmiştir.

İbn Fâris, ilmi mertebesi yüksek olmasına rağmen mütevazı bir bilgindi. Bu durumunu “*es-Sâhibî*”nin mukaddimesindeki kendisine ait şu ifadelerden anlıyoruz: “Biz bu çalışmamızda bizden önceki âlimlerin -Allah onlardan razı olsun ve ecirlerini bol versin- ayrı ayrı ele aldıklarını bir araya getirdik. Eserimizde, öncekilerin detaylı olarak ele aldıklarını muhtasar, muhtasar olarak ele aldıklarını da detaylı olarak işledik. Anlaşılması zor, müşkil olanları da şerh ettik.”²²³

İbn Fâris, fıkıh, tefsir, siyer, edebiyat, dil ve nahiv gibi alanlarda birçok kitap telif etmiş ve risale yazmıştır.

İbn Fâris’in çok sayıda risalesini bir araya toplayarak “*es-Sâhibî*”yi oluşturduğu söylenebilir.²²⁴

İbn Cinni’nin “*el-Hasâis*” adlı eseri sarf, nahv, kıyas v.s. alanlarında uzmanlaşmış kişiler tarafından anlaşılabilirken İbn Fâris’in kitabı, genel Arap kültürünü yansıtmaya açısından herkese hitap etmektedir. *es-Suyûtî*, İbn Fâris’in kitabına gereken değeri vermiş ve kendi kitabı “*el-Muzhir*”in mukaddimesinde İbn Fâris’in mukaddimesinden tek tek alıntı yapmıştır ve *el-Muzhir*’de “*es-Sâhibî*”nin bablarının çoğunu nakletmiştir.

Her ne olursa olsun “*es-Sâhibî*” Arap dil bilimi zincirinin önemli halkalarından birisidir.

“*es-Sâhibî*”nin İstanbul’da, biri Beyazıt bir diğeri de Ayasofya kütüphanesinde olmak üzere iki orijinal nüshası bulunmaktadır. Beyazıt nüshası bugünkü İran sınırları içinde bulunan Rey kentinde Muhammediye’de, 382/992 yılında yazılmış olup pek çok yerinde müellifin imzasını taşımaktadır. Ayasofya

²²³ Ebu’l- Huseyn Ahmed b. Fâris, *es-Sâhibî fî Fıkhî’l-Luğatî’l-Arabiyye ve Mesâlihâ ve Sunenî’l-‘Arab fî Kelâmihâ*, Thk. Ömer Fâruk et-Tabbâ’, Mektebetu’l-Meârif, Beyrut, 1993, s.35

²²⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, Mhk. Mustafa eş-Şuveymî’nin önsözü, s.18

nüshası ise nesh hattıyla, harekesiz ve düzensiz olarak yazılmış olup pek çok hata içermektedir.²²⁵

1. Kitabın Üslûbu, Kitapta Ele Alınan Konular ve Çalışmamızda Takip Ettiğimiz Yöntem

İbn Fâris, “*es-Sâhibî*”de, dilin bünyesinde yer alan kelime, fiil, harf ve bunların kullanım alanlarını, kendi çağında ve kendinden önceki dönemlerde dil hakkında kaleme alınmış diğer eserlerle karşılaştırarak tetkik etmektedir. “*es-Sâhibî*”, bir konuda söylenmiş çok sayıda görüşü zikretmekle birlikte, sonunda deliliyle birlikte tercihte bulunmaktadır.

Yine kitabın öne çıkan yönlerinden birisi de, Kur’an-ı Kerim’den ayetlerle ve Arap şiirinden bazı iktibaslarla istişhata bulunmasıdır.

“*es-Sâhibî*”de konuların kısa biçimde izah edilmesiyle okuyucunun anlamasını kolaylaştıran ve faydalanmasını artıran bir üslup hâkimdir. Kitabın kaynaklarının kolayca ulaşılabilecek şekilde olması, insanların, tahsilli-tahsilsiz birçoğunun istifadesini sağlamaktadır.

Kitabın dikkat çeken yönlerinden birisi de; hadis-i şeriflerden çok az istişhadda bulunmasıdır.

İbn Fâris, Arap Dilinin tevkîfî olduğu görüşüne sahip olduğu için, konuyla ilgili hükümlerini oldukça hızlı verir.

Müellif, konuları daha düzenli bir metotla vermiş olsaydı, kitaptan istifade oranını artırmış olurdu.

Orijinal nüshalarında sûre/ayet ve şiir beyitleri ile şairlerinin fihristlerinin olmaması bir tenkit sebebi olmuştur.

Kitabın üzerinde çalıştığımız nüshasında, eseri tahkik eden Ömer Faruk et-Tabba’, kitabın girişinde, elde edebildiğimiz tahkiklerden Ahmed Hasen Besec ise kitabın son kısmında İbn Fâris’in, Ebû Amr Muhammed b. Said el-Kâtib’e yazdığı risaleye yer vermiştir. Bu risale, cahiliye şairleriyle çağdaş

²²⁵ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, Mhk. Mustafa eş-Şuveymî’nin önsözü, s.20

şairler arasındaki üstünlük mukayesesine dair oluşan ihtilafları içeren bir risaledir. Risalenin büyük bir kısmında es-Seâlibî, Ahmed b.Fâris'in, "Öncekiler sonrakilere söylenecek söz bırakmamışlardır, söylenecek her sözü söylemişlerdir" şeklindeki görüşüne pek çok istişatla itiraz etmektedir. Örneğin; Kazvin'de Ebû Muhammed ed-Darîr adıyla tanınan kişiyle ilgili şu ifadeler yer vermektedir: "Ebû Muhammed ed-Darîr bir yemeğe katıldı ve yanı başında obur bir adam vardı. Ebû Muhammed güzelce yemeğini yedi ve şöyle dedi:

وَ صَاحِبٌ لِي بَطْنُهُ كَالْهَآوِيَةِ،

كَأَنَّ فِي أَمْعَائِهِ مُعَاوِيَةَ

"Bir arkadaşım var ki, karnı dipsiz bucaksız
Sanki bağırsaklarında bir tilki yavrusu var."

es-Seâlibî, bu beyitle ilgili şunları söyler;

"Şu ifadedeki vecizliğe bir bak! Bağırsak (أمعاء) kelimesi, tilki yavrusu anlamındaki Muaviye (معاوية) kelimesiyle yan yana zikrediliyor."²²⁶

Bu örnekle es-Seâlibî'nin vermek istediği mesaj şudur ki;

Demek ki, sonradan gelenler de öncekiler kadar edebî söz söyleme gücüne sahiptir.

es-Seâlibî'nin itirazlarını konu alan satırlar arasında "*el-Hamâse*" adlı kitabın müellifi, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ali el-'İclî'nin de es-Seâlibî ile aynı görüşleri paylaştığını görmekteyiz.

Özet olarak belirtmek gerekirse eser, Arap Dili ile ilgili temel konuları ihtiva etmekte olup her konu kendince bir eser yazılabilecek şekilde ele alınabilir. Diyebiliriz ki İbn Fâris "*es-Sâhibî*"de her bahçeden bir çiçek, her ilimden de bir damla sunmuştur.

²²⁶ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, Thk. Ömer Fâruk et-Tabbâ', s.25; Ebû Mansûr Abdülmelik es-Seâlibî en-Neysâbüfî, *Yetîmetu'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-'Asr*, Thk. Mufîd Muhammed Gumeyyha, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000, III/465

İbn Fâris'in, üzerinde çalıştığımız eseri “*es-Sâhibî*”deki konuları ele alırken kitabın muhtevasını baştan sona başlıklar halinde verdik ve bu başlıklardan izaha değer bulduğumuz bazılarını detaylandırarak İbn Fâris'in görüşlerini aktarmaya çalıştık.

Eserde yer alan tüm başlıkları detaylandırmak ve her başlık hakkında tafsilatlı bilgi vermek çalışmanın sınırlarını aşacağı için bu yolu takip ettik.

Çalışmamız esnasında, tam adı “*es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luğati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Suneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*” olan eserin, tahkikini Ömer Fâruk et-Tabbâ'nın yaptığı ve Mektebetu'l-Meârif tarafından Beyrut'ta, 1993'te yayımlanan baskısını esas aldık.

Şimdi, maddeler halinde, kitapta ele alınan başlıkları ve konuları tanımaya çalışalım;

1.1. Kitabın Adlandırılması

İbn Fâris, eserine niçin “*es-Sâhibî*” ismini verdiğini kitabın 1. bölümünde giriş kısmında Büveyhî veziri Ebu'l-Kâsım es-Sâhib b. Abbâd'a ithaf etmesi olarak açıklar.

İbn Fâris, kitabını ona sunmuş ve kütüphanesine emanet etmiştir. Ebu'l-Kâsım es-Sâhib b. Abbâd, Büveyhî hanedanı hükümdarlarından Mueyyidu'd-Devle'nin veziridir. Bu şahıs Ebu'l-Fadl b. el Amîd adlı vezirle arkadaşlık yaptığı için “*es-Sâhib*” lakabıyla, Sâhib b. Abbâd Ebu'l-Fadl'dan ilim almıştır.²²⁷

1.2. Arap Dilinin Aslı ve Furûu

Dilin insanlık tarihinde ortaya çıkışı konusu önemli ve üzerinde çokça tartışılmış bir konudur. Bu konuyla ilgili herkes, kendi bilgisi doğrultusunda yorumlar yapmış ve bu sorulara cevap vermiştir. Ancak bu izahlar ve cevaplar farklı olduğundan üzerinde ittifak edilmiş bir görüş yoktur.

²²⁷ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.33

Dilin ortaya çıkışı ile ilgili olarak iki temel görüş bulunmaktadır. Bunlardan birisi, İbn Fâris'in temsil ettiği dilin tevkîfî olduğu yolundaki görüş, diğeri de; İbn Cinnî'nin temsil ettiği ve dilin ıstılâhî olduğu yolundaki görüştür.

İbn Fâris, Arap Dilinin aslı ve furûu ile ilgili olarak; asıl ve furûu bilmenin farkına işaret etmiş ve aynı zamanda Arapların hitaplarındaki kuşatıcılıktan bahsetmiştir.²²⁸

1.3. Arap Dili Tevkîfî mi, Istılâhî midir?

1.3.1. Arap Dilinin Tevkîfî Oluşu ve Kur'an'dan Deliller

İbn Fâris, bu konuyu, "*es-Sâhibî*"de: "Dil tevkîfî mi yoksa ıstılâhî midir?" şeklinde müstakil bir bölümde ele almıştır. Dilin tevkîfî olduğunu kaydettikten sonra buna delil olarak da " وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا " "O, Âdem'e isimlerin tümünü öğretti..."²²⁹ ayetini göstermiştir.²³⁰ Yine İbn Fâris'e göre ayette geçen isimlerden maksat insanların bildikleri ve bir kısmını kullandıkları hayvan, yer, dağ, ova, deve, eşek ve buna benzer varlıkların adlarıdır. Bunları, Allah, Hz. Âdem'e öğretmiş ve o da bunları kendisinden sonra gelenlere nakletmiştir.

İbn Fâris'in dillerin tek kaynaktan mı yoksa farklı kaynaklardan mı olduğu sorusuna yanıtı: "Dillerin tek bir kaynaktan ve günün ihtiyacına binaen yavaş yavaş türediği şeklindedir. Bunun da Peygamberler aracılığı ile olduğunu söyler."²³¹

1.3.2. Kelimelerin Tümü Tevkîfîdir

Allah, Hz. Âdem'den sonra gelen peygamberlere, zamanın ihtiyaçlarına göre bir takım kelimeler öğretmiş, bu durum Hz. Muhammed'e (a.s.) kadar

²²⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.34,35

²²⁹ Bakara, 2/31

²³⁰ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.36

²³¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.37

süregelmiş ve ondan sonra artık herhangi bir dil ortaya çıkmamıştır. Nitekim İbn Fâris, yazı, nahiv ve aruz gibi ilimlerin de insana ilham yoluyla öğretildiğini söylemiştir. Ayrıca İbn Fâris bu kanaatinden dolayı, dilde bilinenlerin dışında kıyas yoluyla yeni kelime ve kalıpların türetilmesine de karşı çıkmıştır.²³² Dolayısıyla ona göre Arap Dili bir bütün olarak tevkîfidir.

1.3.3. Dilin Tek Bir Defada Oluşmaması

İbn Fâris'e göre, Allah, Hz. Âdem'e kendi zamanındaki ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda kelime öğretmiştir. Daha sonra değişen zamanla birlikte ihtiyaçları karşılayacak şekilde her peygambere kelimeler öğretilmiş ve bu durum Hz. Muhammed (a.s)'e kadar devam etmiştir.²³³

1.4. Arap Hattı ve Arap Hattının İlk Kullanımı

Yukarıda da izah ettiğimiz gibi,²³⁴ eserde yer alan tüm başlıklar hakkında tafsilata girmek çalışmanın sınırlarını aşacağından, söz konusu başlıklarla ilgilenecek olanların bu başlıklardan ana hatlarıyla haberdar edilmesi amacımızın temelini teşkil etmiştir.

Dolayısıyla sadece bu maddede değil, bu bölümdeki diğer bütün maddelerde de aynı metod takip edilmiştir.

Eserin müellifi de başlık halinde kaydettiği bazı maddeleri muhtasar olarak zikretmiş, ayrıntıya girmeyip sözü uzatmamıştır.

İbn Fâris, “*es-Sâhibî*”de, “Arap Hattı ve Arap Hattının İlk Kullanımı” başlığı altında şunları kaydetmiştir: “Rivayet olunur ki; Arapça ve Süryaniceyi ve diğer bazı yazıları ilk önce kullanan Hz. Âdem(a.s)'dir. Hz. Âdem, çamura yazmış ve onu pişirmiştir. Daha sonra gelenler, Hz. Âdem'in yazdıklarını bulmuşlar ve onu yazmışlardır. Hz. İsmail (a.s)'de Arapçayı bulmuş ve onu

²³² İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.66,67

²³³ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.37

²³⁴ Bkz. Çalışmamızın “Kitabın Üslûbu, Kitapta Ele Alınan Konular ve Çalışmamızda Takip Ettiğimiz Yöntem” başlıklı bölümü, s.70

yazmıştır.”²³⁵ İbn Fâris, Arapça yazıyı ilk kullanan kişinin Hz. İsmail olduğu hususunda İbn Abbas’ın da bir rivayetinin olduğunu kaydeder. Ancak bu konuda farklı birçok rivayetin bulunduğu şerhini de düşer.

Bu konuda netice olarak; İbn Fâris, hattın tevkîfî olduğu görüşünü ileri sürer ve bu görüşünü; "الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ * عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ"

“Ki O, kalemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini öğretti.”²³⁶ âyeti ve

"وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ" “Kaleme ve satır satır yazdıklarına andolsun.”²³⁷âyeti ile

delillendirir.

1.5. Arapçanın, Dillerin En Üstünü ve Kapsamlısı Oluşu

İbn Fâris, Arapçanın en üstün dil olduğunu iddia etmektedir.²³⁸ Arap Dilinin diğer dillerden üstün ve zengin olduğunu şu ayetle savunmaktadır.

وَأَنَّهُ لَنَزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ * نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ * عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ * بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ

“Bu ilahi mesaj kesinlikle âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Onunla insanları uyarman için, apaçık bir Arapçayla onu senin kalbine Rûhu’l-Emîn indirdi.”²³⁹

Allah (c.c) bu âyette Arapçaya, sözü en güçlü biçimde beyan etme niteliği vermiştir.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ * عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

"Allah, insanı yarattı ve ona konuşmayı öğretti"²⁴⁰ ayetini delil gösteren

İbn Fâris, Arapçanın diğer dillere nazaran daha üstün ve zengin olduğunu tezini ileri sürmektedir. Herkesin kendi meramını kendi dilinde daha iyi

²³⁵ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.38

²³⁶ Alak, 96/4,5

²³⁷ Kalem, 68/1

²³⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.43-49

²³⁹ Şu'ara, 26/192-195

²⁴⁰ Rahman, 55/3,4

açıklayabileceği söylendiğinde İbn Fâris bunu kabul etmemiş ve sağır ve dilsiz bir kimsenin de kendi meramını el kol hareketleriyle, kendine has bir biçimde anlatmasının, beyan olamayacağını savunmuştur.²⁴¹

1.5.1. Arap Dilinin Beyan Vasfıyla Öne Çıkması

İbn Fâris Arapçanın beyan dili ve bu bağlamda en kapsamlı dil olduğunu iddia ederken, buna delil olarak da Arapçada "kılıç" isminin birçok şekilde ifade edildiğini, Farsça'da ise bunun sadece bir tek kelime ile söylendiğini belirterek bunun birçok kelimedede böyle olduğunu belirtmiştir. "Aslan" ve "at" isimlerinde de durumun bu şekilde olduğunu söylemiş, Arapçada aslanın yüz elli farklı adı bulunduğunu, bazı rivayetlerde bu ismin beş yüze kadar çıktığını söylemiştir. Yılanın ise iki yüze kadar isminin bulunduğu rivayet edilmektedir. Böylece İbn Fâris'e göre, Arapçada ifade etme gücü diğer dillere oranla daha geniş ve fazladır.²⁴²

1.5.2. Arapçanın Diğer Dillere Tercüme Edilmesinin Zorluğu

İbn Fâris, Arapçanın diğer dillere, manayı tam olarak yansıtacak biçimde tercüme edilmesinin güç olduğunu söyler. Arap Dilinde yer alan, istiâre, temsîl, kalb, takdîr ve te'hîr gibi özelliklerin diğer dillerde yer almadığını ve bu sanatları ihtiva eden cümlelerin bir başka dile çevrilmesinin zorluğuna işaret eder.

İbn Fâris, İncil'in, Süryancadan Habeşçe ve Rumcaya, Tevrat, Zebûr ve diğer kitaplarınsa orijinal dillerinden Arapçaya çevrildiğini ifade etmiştir. Çünkü Arap olmayanlar, ifade gücü itibariyle Arapların ifade gücüne ulaşamamışlardır.

İbn Fâris bunu ileri sürerken,

"وَأِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَأَنْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ "

²⁴¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.43,44

²⁴² İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.44

“(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan, sen de (onlarla yaptığın ahdi) aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez.”²⁴³ ayetini örnek göstererek bu ayetin anlamını diğer dillerde aynı mefhumu ifade edebilecek bir mananın verilemeyeceğini savunmuştur. Bu yüzden Arapçanın diğer dillere nazaran daha geniş anlamlar kapsadığını da ileri sürer. Yine bu konu ile ilgili İbn Fâris,

" فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا "

“Böylelikle mağarada yıllar yılı onların kulaklarına vurduk (derin bir uyku verdik)”²⁴⁴ âyetinin belâğatına benzer hiçbir ifadenin bir başka dilde olamayacağını ifade eder. Çünkü bu dil ve bütün dillerin yaratıcısı Allah (c.c)’tır. Verdiği örneklerden hareketle İbn Fâris, Arapça ile eşdeğer veya bu dilden daha belâğatlı ve bu dili tercüme bakımından karşılayabilecek bir başka dilin olamayacağını söyler.²⁴⁵

1.6. Arap Dilinin Bütünüyle Bilinmesi Mümkün müdür?

İbn Fâris, bu başlık altında, bazı fakihlerin; “Arap Dilini, ancak Peygamberin tam olarak bileceği” sözünü kaydeder ve fakihlerin bu sözüne katıldığını beyan eder. “Arap Dilini tüm yönleriyle bildiğini iddia eden hiç kimsenin haberi bize ulaşmamıştır.” der.²⁴⁶

1.7. Arap Dilindeki İhtilaflar

İbn Fâris, “*es-Sâhibî*”de bu başlık altında aşağıdaki hususları ele almıştır.²⁴⁷
Harekelerde ihtilaf; "نُسْتَعِين" ve "نُسْتَعِين" örneklerindeki gibi.

Hareke ve sükûnda ihtilaf; "مَعَكُمْ" ve "مَعَكُمْ" örneklerindeki gibi.

²⁴³ Enfal, 8/58

²⁴⁴ Kehf, 18/11

²⁴⁵ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.44,45

²⁴⁶ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.49

²⁴⁷ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.50-54

İbdalde ihtilaf; "أُولَئِكَ" ve "أُولَئِكَ" ve "عَنْ زَيْدًا" ve "أَنَّ زَيْدًا" örneklerindeki gibi.

Hemz ve telyinde ihtilaf; "مُسْتَهْزُونَ" ve "مُسْتَهْزُونَ" örneklerindeki gibi.

Takdim ve tehirde ihtilaf; "صَاعِقَةٌ" ve "صَاعِقَةٌ" örneklerindeki gibi.

Hazf ve isbatta ihtilaf; "اسْتَحْيَتْ" ve "اسْتَحْيَتْ" örneklerindeki gibi.

Sahih bir harfin, illetli bir harfe ibdalinde ihtilaf;

"أَيُّمَا زَيْدًا" ve "أَيُّمَا زَيْدًا" örneklerindeki gibi.

Tezkir ve te'niste ihtilaf; "هَذَا الْبَقْرُ" ve "هَذِهِ الْبَقْرُ" örneklerindeki gibi.

İdğamda ihtilaf; "مُهْتَدُونَ" ve "مُهْتَدُونَ" örneklerindeki gibi.

İ'rabda ihtilaf; "مَا زَيْدٌ قَائِمًا" ve "مَا زَيْدٌ قَائِمًا" örneklerindeki gibi.

Cem türlerinde ihtilaf; "أَسْرَى" ve "أَسْرَى" örneklerindeki gibi.

Te'nis hâ'sında durmada ihtilaf; "هَذِهِ أُمَّتٌ" ve "هَذِهِ أُمَّةٌ" örneklerindeki gibi.

Ziyadede ihtilaf; "أَنْظُرُ" ve "أَنْظُرُ" örneklerindeki gibi.

İbn Fâris, yukarıda saydığımız ihtilafları örneklendirirken bazı maddelerde Arap şiirinden istişhatta bulunmuştur.

1.8. Arapların En Fasihi

1.8.1. Kureyş ve Fesâhatı

Ahmed b. Fâris, "es-Sâhibî"de Arap Dili lehçeleri arasında en üstün lehçenin Kureyş lehçesi olduğunu belirtmiş ve bunu izah etmiştir.²⁴⁸ İbn Fâris'e göre en üstün Arap lehçesinin Kureyş lehçesi olduğunda dil bilginlerinin ittifakı vardır. Bundan dolayı onların içinden bir peygamber seçmiş ve bu kabile

²⁴⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.55

Kâbe'ye komşu olmuştur. Böylece Kureyşliler hac yapmaya gelen Müslümanlara, nasıl ibadet edeceklerini anlaşılr ve fasih bir dille anlatmışlardır. Diğer kabilelerin dillerinde bulunan كَشْكَشَ، كَسْكَسَ، عَنَّ، gibi sözcükler bu kabilenin dilinde bulunmamaktadır.²⁴⁹

1.9. Eleştirilen Lehçeler

İbn Fâris, yerilen lehçeler konusunu bağımsız bir başlık altında ele almış²⁵⁰ ve Arap Dilinde birtakım yerilen lehçelerin varlığına işaret etmiştir.

Örneğin; Temim kabilesinin “أ” harfini “ع” harfine kalb ederek okumalarının yerildiğini belirtmiştir. Yine, "سَمِعْتُ عَنْ فُلَانًا قَالَ كَذَا" cümlesindeki “ع”nin “ع” harfinin “أ”deki “أ” harfi yerine kullanıldığını belirtmiş ve bu ifadenin mezmum/yerilen bir ifade olduğunu söylemiştir.²⁵¹

Yine bir başka mezmum ifade olarak Esed kabilesinin “ك” harfini “ش” harfine kalb ederek okuduklarını belirtmiştir. Buna örnek olarak da “عَلَيْكَ”deki “ك” harfini “ش” harfine kalb ederek “عَلِيشَ” şeklinde okuduklarını kaydetmiştir.

Zemmedilen ifadelerden bir başkası da “كَشْكَشَ” ifadesidir ki, Rabi'la kavmi de, “ك” harfine “ش” veya “س” harfini ekleyerek “عَلَيْكَشَ” veya “عَلَيْكَسَ” şeklinde söylemektedir.²⁵²

İbn Fâris, Yemenlilerin “ب” ve “ف” harflerinde kalb yaparak “بور” sözcüğündeki “ب” harfini “ف”ye kalb ederek “فور” şeklinde okuduklarını belirtmektedir. Bir başka şekilde “ق”, “ك” ve “ج” harflerinde de kalb yaptıklarını örneğin “جمل” kelimesinde ki “ج” harfini “ك” harfine kalb ederek “كمل” şeklinde

²⁴⁹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.56

²⁵⁰ Aynı yer

²⁵¹ Aynı yer

²⁵² İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.56,57

okuduklarını belirtmektedir. Yine “ش”, “ج” ve “ى” harfleri arasında kalb yaptıklarını ve “غلامج” (ğulâmec) sözcüğündeki “ج” harfini “ش” harfine kalb ederek “غلامش” (ğulâmeş) şeklinde okuduklarını, bu kavimlerin lehçelerinin yerilmiş lehçeler olduğunu ifade etmektedir.²⁵³

1.10. Kur'an'ın Kendisiyle İndiği Dil ve Kendisinde Arapça Dışında Bir Şeyin Bulunmaması

İbn Fâris, Allah (c.c.)'ın kitabı Kur'an-ı Kerim'de Arap Dili dışında başka bir dile ait herhangi bir ifadenin bulunmadığı görüşünü savunur.²⁵⁴ Kur'an'ın yedi lehçe üzerine indirildiğini, çeşitli dil âlimlerinden gelen rivayetleri delil göstererek savunmaktadır. Bu yedi lehçenin beşinin Hevâzin kabilesinin acuz lehçesi ile olduğunu ve bu kabilenin de dört veya beş kola ayrıldığını, bunların Sa'd b. Bekr, Cüşem b. Bekr, Nasr b. Muâviye ve Sakîf olduklarını belirtmektedir.

İbn Fâris, Hz.Peygamberin "En fasih Arap lehçesinin kureyş lehçesi olduğunu, kendisinin de Sa'd b. Bekr kolunda büyüdüğünü" buyurduğunu söylemektedir.²⁵⁵

İbn Fâris, Kur'an'da Arap Dili dışında herhangi bir ifadenin bulunmadığını Kur'an'dan;

"بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ"

"Apaçık Arapça bir dille (indirdik)"²⁵⁶

âyetiyle delillendirmektedir. Bazı dil bilginlerinin Kur'an içinde bazı sözcüklerin Farsça, İbranice, Nabatça olduğunu iddia etmelerini, büyük konuştuklarına delil sayarak "Kim Kur'an'da Arapça dışında bir sözcüğün bulunduğunu söylerse yanlış söylemiş olur. Çünkü Allah(c.c.), Kur'an'ı, apaçık bir Arapça ile

²⁵³ Aynı yer

²⁵⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.61

²⁵⁵ Aynı yer

²⁵⁶ Şuara, 26/195

indirdiğini, Şuara suresinin 195. ayetinde açık bir şekilde beyan etmiştir.”demektedir.

Yine İbn Fâris eğer Kur'an'da Arapça dışında herhangi bir sözcük bulunsaydı o zaman her millet namaz ibadetini ifa ederken kendi dilini kullanmakta serbest olurdu diyerek bunu da hiçbir din ve dil âliminin kabul etmeyeceğini de belirtmiştir.²⁵⁷

1.11. İlim ve Fetva Ehlinin Arapçaya Olan İhtiyacı

Ahmed b. Fâris, Kur'an ve Hz.Peygamber'in (a.s.) hadisleriyle ilgisi olan her kişinin Arapçayı öğrenme zorunluluğu olduğunu ve bundan kesinlikle imtina edemeyeceğini belirtmektedir.²⁵⁸ Bu görüşünü ise, Kur'an'ın Arapça nazil olması ve Hz.Peygamber'in (a.s.) Arap soyundan gelmesine bağlamaktadır. Kur'an'daki emirleri ve Hz.Peygamber'in (a.s.) sünnetindeki hikmet ve maksatları bilmek ve anlamak isteyenler bu dili öğrenmek ve iyi bilmekle yükümlüdür. Ancak bunu öğrenirken Arapçanın tamamını bilmeyi kastetmediğini zira bunun imkânsız bir şey olup sadece Hz.Peygamber'e (a.s.) has bir durum olabileceğini söylemiştir.²⁵⁹ Ancak fakih ve muhaddis bu dilin ana unsurlarını mutlak surette bilmelidir ki, Kur'an ve Hadis'e yanlış anlamlar yüklemesin!

İbn Fâris, söylenen söz(ler)de farklı anlamların oluşmaması ve Arapçadaki inceliği kavramanın yitirilmemesi için mutlak surette dilin geneline hâkim olunması gerekliliğinin üzerinde durmuştur. Bunun da i'rabla doğrudan ilgili olduğunu ve sözü doğru söylemek veya söylenen sözü doğru anlamının i'rab bilgisine dayalı olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşünü de

“مَا أَحْسَنَ زَيْدًا” cümlesinin, soru mu yoksa şaşırma ifadesi mi olduğunu anlamının ancak i'rabı iyi bilmekle mümkün olabileceğini ifade ederek örneklendirmiştir.²⁶⁰

²⁵⁷ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.63

²⁵⁸ Aynı eser, s.64

²⁵⁹ Aynı eser, s.49

²⁶⁰ Aynı eser, s.66

İbn Fâris, dil hatasına düşmemek için i'rabın bilinmesi gerekliliği görüşünü, Hz. Peygamber'in (a.s.) şu hadisi ile de desteklemektedir;

"Kur'an'ı i'rab edin!"²⁶¹

Hadisteki "i'rab edin!" ifadesinden anladığımız odur ki; Kur'an'ı doğru okuyun, iyi anlayın ve hükmünü de doğru biçimde uygulayın!

1.12. Açıklığı ve Kapalılığı İtibarıyla Sözün Mertebeleri

1.12.1. Açık ve Kolayca Anlaşılan İbare

İbn Fâris, sözü, anlaşılabilirliği açısından açık ve kapalı olarak sınıflandırmış ve açık sözlere, aşağıda sıraladığımız şu örnekleri vermiştir;

Açık söz; "شَرَبْتُ مَاءً" (Su içtim), "لَقِيتُ زَيْدًا" (Zeyd'le görüşüm) cümlelerinde,

"حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدَمُّ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ ..."

"(Ölü eti, kan ve domuz eti size haram kılındı...)"²⁶² ayetinde,

"إِذَا اسْتَيْفَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ، فَلَا يَغْمِسُ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ حَتَّى يَغْسِلَهَا ثَلَاثًا"

(Sizden bir kimse uyandığında elini üç kez yıkamadan kaba daldırmasın!) hadis-i şerifinde ve aşağıdaki beyitlerde şairin sözünde geçtiği şekilde, her işitenin, kastedilene kolayca anladığı sözler, cümlelerdir.²⁶³

إِنْ يَحْسُدُونِي فإِنِّي غَيْرٌ لَأِئِمَّهُمْ

قَبْلِي - مِنَ النَّاسِ - أَهْلُ الْفَضْلِ قَدْ حَسَدُوا

"Şayet beni kıskanırlarsa, ben onları kınamam

Benden önce de fazilet ehli insanlara hasetçilik yapılmıştır."²⁶⁴

²⁶¹ Aynı yer

²⁶² Maide, 5/3

²⁶³ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.73

²⁶⁴ Aynı eser, s.74

İbn Fâris, yukarıdaki beyti de: “Şairin şu sözünde olduğu gibi” kaydıyla açık, kolay anlaşılır söze örnek olarak zikretmiştir.

İbn Fâris, kapalı sözü ise “lafzı yabancı olan, muhatabın anlamakta zorlanacağı bir şekilde söylenen, açıkça söylenmeyen sözdür” şeklinde tanımlar.²⁶⁵

" فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكَحْنَ... "

"Kadınlara evlenmeleri için izin vermeyiniz..."²⁶⁶ anlamındaki ayetin " فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ " kısmı, İbn Fâris'in bu konuya verdiği örneği teşkil etmektedir.²⁶⁷

İbn Fâris: “Söz, duyulan ve duyulduğunda anlaşılındır.” der ve “ قَامَ زَيْدٌ ” (Zeyd kalktı.) ve “ ذَهَبَ عَمْرٌ ” (Amr gitti.) cümlelerini örnek gösterir.²⁶⁸

İbn Fâris cümlede haberin, zorunlu, caiz ve imkânsız türlerinin olduğunu söyler.

Zorunluya; “النَّارُ مُحْرَقَةٌ” (Ateş yakıcıdır.),

Caize; “لَقِيَ زَيْدٌ عَمْرًا” (Zeyd, Amr'ı karşıladı.) ve

İmkânsıza da; “حَمَلْتُ الْجَبَلَ” (Dağı taşıdım.) örneklerini verir.²⁶⁹

İbn Fâris, haber anlamı taşıyan sözleri ise aşağıdaki örnek cümlelerle özetlemiştir;

Taacube, “مَا أَحْسَنَ زَيْدًا” (Zeyd ne hoş, ne güzeldir.),

Temenniye, “وَدِدْتُكَ عِنْدَنَا” (Yanımızda olmanı temenni ederdim.),

²⁶⁵ Aynı yer

²⁶⁶ Bakara, 2/232

²⁶⁷ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s. 74

²⁶⁸ Aynı eser, s.81

²⁶⁹ Aynı eser, s.183

İnkâra, “مَا لَهُ عَلَيَّ حَقٌّ” (Bende hiç hakkı bulunmamaktadır.),

Nefye, “لَا بَأْسَ عَلَيْكَ” (Kaygılanma, canını sıkma!),

Nehye, “لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ”

“Ona temiz olanlar dışında kimse dokunmasın!”²⁷⁰ ve

Duaya da “عَفَا اللَّهُ عَنْهُ” (Allah onu affetsin!) cümlelerini örnek olarak zikretmiştir.²⁷¹

1.13. Arapların Kendilerine Has Özellikleri

İbn Fâris, Arapların, dillerinde i’rab, şiirlerinde vezin bilgisine sahip olma ve nesep (soy) ezberleme özellikleriyle diğer milletlerden ayrıştıklarına ve bu yönleriyle temayüz ettiklerine işaret eder.²⁷²

1.14. Arapçadaki Lafızların Yeni Anlamlar Kazanmasında İslâm’ın Rolü

İbn Fâris, "الأسباب الإسلامية" başlığı altında Arapların, İslâmiyetle tanışmadan önceki dönemlerde kullandıkları bazı lafızların, İslâm’ın gelişiyle birlikte yeni ıstılâhî anlamlar kazandığını ifade etmiştir. İslam’la birlikte gelen lafızlardan bazıları olan, mü’min, müslim, kâfir, münafık, salât, zekât v.b. lafızların İslâmiyetten önce de Arap Dili’nde var olduğunu, ancak İslâm’ın yüklediği anlamlarda değil, yalnız sözlük anlamında kullanıldıklarına işaret etmiştir. İslâmiyetin gelişiyle birlikte bu tür lafızların, dildeki anlamlarıyla birlikte şeriatta da yeni, ıstılâhî anlamları oluşmuş ve insanlar bu anlamları kullanagelmişlerdir.²⁷³

²⁷⁰ Vâkıa, 56/79

²⁷¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.183,184

²⁷² Aynı eser, s.75-77

²⁷³ Aynı eser, s.77-81

1.15. Sözü'nün Hakikati

İbn Fâris, *es-Sâhibî* adlı eserinde, kelâmın/sözün hakikatini açıklamadan önce diğer dil bilginlerinin kelâm/söz hakkındaki görüşlerine yer vermiştir;

“Örneğin; “قَامَ زَيْدٌ، ذَهَبَ عَمْرُو.” (Zeyd kalktı, Amr gitti.) cümlelerinde olduğu gibi, “söz; işitilen ve anlaşılan şeydir” denilmiştir. Bir başka görüşe göre kelâm/söz; bir anlam ifade eden harflerin bir araya gelmesidir şeklinde tarif edilmiştir.”²⁷⁴

İbn Fâris, bu iki görüşün birbirine yakın ifadeler olduğunu şu şekilde açıklayarak bunların doğru olmadığını savunur: "Duyulan ve anlaşılan şeyler, bir anlam ifade eden harflerin bir araya gelmesi ile olabilir."

Sözün hakikatini bu şekilde açıklayan İbn Fâris, Kur'anı Kerim'de Allah'ın, Hz. Âdem'e isimleri öğrettiği mealindeki ayeti esas alarak, isim kavramını açıklar.

İbn Fâris, ismin neden türediği konusunda daha önce herhangi bir görüş olmadığını belirtmiştir. Bir grup dilci ismi şöyle tanımlamıştır; "Söylenildiğinde söylenen şeyin ne olduğunu açıklayan işaretlerdir."

Ahmed b. Fâris bu tarifin iki yönde ele alınabileceğini, ilk olarak; ismin, işaretler olduğunu, diğer yönden ise “السَّمَّةُ” den türediğini söylemektedir. Eğer söyleyen

kişi, bunlardan bir iz, bir işaret belirtmek istemişse bu doğru olur. Eğer ikinci, yani diğer yönüyle türemiş olduğu var sayılırsa; bu konuda ez-Zeccâc'ın şu açıklamayı yaptığını belirtmektedir; İsim, “yükselmek” anlamındaki “السُّمُو”

kökünden türemiştir. Bunun aslı “حَمَلٌ” vezninde “سِمُو”، çoğulu ise “أَسْمَاءٌ” *dür*.

“فِتْنُو” sözcüğünün çoğulunun “أَفْتَاءٌ” olması gibi. Şayet kim isim “سَمَّةٌ” den türemiştir derse, hata eder. Eğer bu şekilde olsaydı; “عِدَّةٌ”, “صِلَّةٌ”, “وَعِيدَةٌ” ve

“وَصِيلَةٌ” de olduğu gibi, bunun tasğîrinin de “وَسِيمٌ” olması gerekirdi.

²⁷⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.81

İbn Fâris, Ebû İshak el-Hadramî'nin; “kendinden önce kimsenin ismin türemesi konusunda bir açıklama yapmadığını” belirtmektedir.

Yine İbn Fâris, el-Mubberred'in, isim kelimesinin, “yükseldi” anlamındaki “سَمَا” dan türediğini söylediğini rivayet etmiştir.²⁷⁵

1.16. Kelimenin Kısımları

İbn Fâris, Arapların İslam'dan önce nahvi bildiklerini ve konuşurken dilin kaidelerini bilinçli bir şekilde kullandıklarını belirtmektedir. Ona göre nahiv, bir devirde unutulmuş ve Hz. Ali'nin (h.10/m.681) emriyle Ebu'l-Esved ed-Duelî (h.19/m.688) vasıtasıyla gün yüzüne çıkarılmıştır.²⁷⁶ Birçok dilin gramer kuralları henüz tespit edilmeden önce de o dillerde edip ve bilginler eserler vermişlerdir. Arap Dilinde de durum bundan farklı değildir. Çünkü Araplar, nahiv henüz tespit ve tedvin edilmeden önce de şiir ve hitabette eserler vermiş, az da olsa çeşitli yazışmalar yapmışlardır. İlk devirden itibaren İslâm devletinin hudutlarının genişlemesi, Arapların diğer unsurlarla karışmasına ve neticede Arapçanın kullanımında ve yapısında bir takım bozuklukların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu hatalar ilk başlarda i'rabta, daha sonra da kelimenin bünyesinde görülmeye başlamıştır. Hâlbuki Araplar, câhiliye ve İslâmî devirde i'raba riayet ediyor ve Kur'ân-ı Kerim'i de i'rabla okuyorlardı. Daha sonra i'raba karşı gösterdikleri bu hassasiyet kayboldu ve lahn (dilde i'rab hatası) çoğalmaya başladı. Bu çeşit hatalar İslâm'ın ilk devirlerinde Hz. Peygamber (a.s) zamanında tadrîcen görülmeye başlanmış, dört halife (11-40/632-660) ve Emevîler devrinde de (41-132/661-750) devam etmiştir.

Bu hatalar sadece Hz. Peygamber'in dikkatini çekmemiş, sonradan gelenlerin de üzerinde hassasiyetle durdukları bir konu olmuştur.

²⁷⁵ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.89,90; M.Ali Kılavuz Araz, a.g.e., s.40

²⁷⁶ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.37

Nitekim Hz. Ömer (r.a.) (13-23/634-644), bir gün ok atma eğitimi gören bir grubun yanından geçer ve hedefe isabet ettiremediklerini görünce onlara serzenişte bulunur. Bunun üzerine aralarından birisi, “نَحْنُ مُتَعَلِّمِينَ” (Biz öğrenen kimseleriz) şeklinde cevap verir. “مُتَعَلِّمٌ” kelimesinin çoğulunu, merfû' biçimde, “مُتَعَلِّمُونَ” şeklinde değil de, bunun yerine “مُتَعَلِّمِينَ” şeklinde mansûb veya mecrûr okur. Bunu işiten Hz. Ömer (r.a.) kızarak orada aynen şöyle der: "Allah'a yemin ederim ki, sizin dilde hata yapmanız, bana göre atışınızda hata yapmanızdan daha kötüdür."²⁷⁷

Aslında bu devirde lahn yine de azdır. Zaman geçtikçe özellikle fethedilen bölge halklarının kendi dillerine ait bir takım özellikleri, sonradan öğrendikleri Arapçada kullanmaları sebebiyle daha ciddi tahriflere, ardından lahne ve lahnin yayılmasına neden olmuşlardır. Bununla beraber sonradan çölden şehir merkezine gelen kimseler de fasih Arapçanın konuşulduğu bölgelerden uzaklaşmaları sebebiyle lahn yapmaya başlamışlardır.

Bu tarz gelişmeler daha sonraları çölde de lahnin yayılmasına ve neticede Kur'ân'ın yanlış okunmasına kadar varmıştır. Her şeyden önce Kur'ân'ı böyle yanlışlardan korumak ve Arap olmayanların da bu dili Araplar gibi okuyup anlayabilmelerini sağlayabilmek için Arapça nahiv kaidelerinin tespitinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. İşte ilk önce Kur'ân'ın doğru okunup anlaşılması gibi dînî bir gaye, esasında dillerine karşı hassas olan ve onu her türlü hata ve bozukluktan korumak gibi milli bir gayeye sahip Arapları harekete geçirmiş ve onları herkesin uyacağı bir takım kaidelerin tespit ve tedvini yolunda çalışmalara sevk etmiştir.²⁷⁸

²⁷⁷ M.Ali Kılavuz Araz, a.g.e., s.46

²⁷⁸ Aynı eser ve yer

1.16.1. İsim: Sîbeveyh, el-Kisâî, el-Ferrâ, el-Ahfeş, el-Muberred ve ez-Zeccâc'ın Tanımları

İsim hakkında İbn Fâris daha önce yapılan tarifleri ele almış ve sonra da kendi görüşünü belirtmiştir. İsim hakkında Sîbeveyh (ö. 180/802) şöyle demiştir: "İsim, "رَجُلٌ" ve "فَرَسٌ" gibi şeylerdir." Sîbeveyh burada isme bir sınır getirmemiştir. Başkaları ismin tarifini şöyle yapmışlardır: "İsim, varlığın kendisi hakkında söylenmiş bir söz, muhaddes anhtır." Bu görüş de Sîbeveyh'in görüşü ile aynıdır.²⁷⁹

el-Muberred: "Sîbeveyh'in; isim, fail olması uygun olan sözcüklerdir." dediğini işittim" demiş ve "isim, fiilin kendisi için uygun olduğu şeydir." demiştir.

İbn Fâris ise şunları söylemiştir; "كيف", "عند", "حيث" ve "أين" hakkında bu söylenenlerin doğru olmayacağı açıktır. Çünkü bunlar isim olmalarına rağmen fail olmalarına imkân yoktur. Sîbeveyh ismin fetha olduğu durumlar için örnek verirken أين ve كيف 'yi misal vermiştir.²⁸⁰

el- Kisâî şöyle demiştir: "İsim nitelenen sözcüklerdir." İbn Fâris, bu görüşe de karşı çıkarak "كيف" ve "أين" göz önünde bulundurulduğunda bunun da doğru bir ifade olmadığı görülür. Çünkü bu iki isim nitelenemezler."²⁸¹

el- Ferrâ: "İsim, tenvin, izafet ve elif lam takısı alan sözcüklerdir." demiştir. İbn Fâris, buna da karşı çıkarak bu tanımın da, كيف ve أين 'ye uyarlandığı zaman doğru bir tanım olmadığına görüleceğini söyler.

el- Ahfeş'in isim ile ilgili görüşü ise şöyledir: "Bir sözcük, fiil ve sıfatın durumuna uygun düşerse; bu, isim olarak değerlendirilir.

Örneğin; "زَيْدٌ قَامَ" (Zeyd kalktı) ve "زَيْدٌ قَائِمٌ" (Zeyd ayakta) cümlelerinde olduğu gibi. Yine bir sözcük ikil ve çoğul olabilirse; "الزيدان" (İki Zeyd) ve

²⁷⁹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.83

²⁸⁰ Aynı yer

²⁸¹ Aynı yer

“الزيدون” (Zeydler) kelimelerinde olduğu gibi... Aynı şekilde, eğer sözcük çekime uğramıyorsa; bunun isim olduğu anlaşılır.”²⁸²

İbn Fâris: "İsim kendisine nida edilen şeydir." görüşünün de yanlış olduğunu şöyle açıklar; "كيف", "أين" ve "إِذَا" kendilerine nidâ edilemeyen isimlerdir.

İbn Fâris tüm bu söylenen görüşlere karşı çıkmıştır. Ancak buna karşılık kendisine karşı çıkılmayan hiçbir görüşe rastlamamıştır. Bununla beraber bu görüşler arasından hangisinin daha doğru olduğunu Allah bilir diyerek şunları eklemiştir; “Arapların bazılarından işittiğime göre isim hakkında şöyle bir tanım yapmışlardır; "İsim, musemmâda yer alan ve ondan asla ayrılmayan sözcüktür. İsmın tanımına en yakın ifade de budur. ”²⁸³

1.16.2. Fiil: el-Kisâî, Sîbeveyh ve Diğerlerinin Tanımları ve İbn Fâris’in, el-Kisâî’nin Tanımını Tercihi

el-Kisâî, fiilin, zamana delalet eden sözcük olduğunu söylemiştir.

Sîbeveyh, fiilin, isimlerin olduğu lafızlardan alınan ve bunun üzerine bina edilen sözcükler olduğunu söyler.

İbn Fâris, Sîbeveyh 'in bu tarifine şöyle karşılık vermiştir; "Kitabında "ليس", "عسى", "نعم", "بئس" sözcüklerinin fiil olduğunu iddia ediyorsun. Oysa bunlardan hiçbirinin bir mastardan alınmadığı bilinmektedir.”²⁸⁴

Bir başka görüş de şudur: "Fiil, ikil ve çoğul olmasında engeli bulunan sözcüklerdir." İbn Fâris'in bu görüşe cevabı şöyle olmuştur. "Tüm edatlar ikil ve çoğul olmama özelliğini taşır. Nitekim bunlar fiil değildir."

Başka bir görüş ise; “Fiil, içinde "ت"yi bulundurabilen kelimedir. "قمت", "ذهبت" örneğindeki gibi.”

İbn Fâris bu görüşün de yanlış olduğunu şu şekilde açıklar;

²⁸² İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.84

²⁸³ Aynı eser, s.85

²⁸⁴ Aynı eser, s.86

"Fiil; "tâ" harfi kendisine bitişmeden önce de fiil diye adlandırılır."

"İçinde dün ve yarın anlamı bulunması uygun olan sözcükler fiildir." görüşüne sahip Basra ekolüne mensup kişilere cevap verirken İbn Fâris, onların görüşlerinin doğru olmadığını şöyle açıklar;

"Bize göre bu görüş yanlıştır. Çünkü Basralılar, ism-i fâil kipi kullanarak "أَنَا قَائِمٌ غَدًا" ve "أَنَا قَائِمٌ أَمْسٍ" şeklinde konuşurlar."

İbn Fâris, el-Kisâî'nin görüşünü esas alarak; "Fiil, خرج ve خرج gibi geçmiş ve gelecek zaman anlamları taşıyan, zamana delalet eden sözcüktür."²⁸⁵

1.16.3. Harf: Sîbeveyh ve el-Ahfeş'in Tanımları ve İbn Fâris'in Sîbeveyh'in Görüşünü Tercih Etmesi

İbn Fâris, harf konusunda da diğer dil bilginlerinin görüşlerine yer vererek bu görüşlerin doğruluğunu tartışmış ve konu hakkında kendi fikrini sunmuştur. Bir görüş eğer doğru değilse, bunun nedenlerini belirterek doğru olan ifadenin şu veya bu şekilde olabileceğini eserinde ifade etmiştir. Örneğin;

"Harf; "ثم", "سوف", "واو القسم" ve "لام الإضافة" gibi isim ve fiil olmayan, belli, kalıp bir anlam ifade etmeyen sözcüktür." Bu tarif Sîbeveyh tarafından yapılmıştır.

el-Ahfeş ise harfi tanımlarken; "Fiil, sıfat, ikil, çoğul olması uygun olmayan ve çekime uğraması caiz olmayan sözcüklerdir" demiştir. Arap dilcileri genelde bu konuda bu iki görüş dışında birçok çeşitli görüş ileri sürmüşlerdir.

İbn Fâris, bu görüşler içinde en uygun olan görüşün Sîbeveyh'in görüşü olduğunu belirtmiş ve şu cümleyi örnek vermiştir:

"زيدٌ مُنْطَلِقٌ" deriz. Sonra "هل زيد منطلق؟" dediğimizde bu cümlede yer alan "هل", ne "زيد" sınıfındadır ne de "منطلق" sınıfındadır.²⁸⁶

²⁸⁵ Aynı yer

²⁸⁶ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.87

1.17. İsimlerin Cinsleri

İbn Fâris, “*es-Sâhibî*”de “İsimlerin Cinsleri Bâbı” başlığı altında bir bölüm açmış ve bu bölümde isimlerin; muştak, mudâf, müşebbih gibi cinslerinin bulunduğunu ikişer üçer kelimeyle örneklendirmiştir.²⁸⁷

1.18. Alfabe Harfleri

İbn Fâris, Arap alfabesindeki harflerin sayısının 28 olduğunu beyan eder. Bu harflerden ح ، ظ ve ض harflerinin Araplara mahsus harfler olduğunu ifade eder.²⁸⁸ Aynı şekilde harf-i ta’rif olan ال harflerinin; الرجل ve الفرس örneklerinde olduğu gibi, isme belirlilik kazandırma özelliğinin de Arapçaya mahsus bir özellik olduğunu, başka milletlerin dillerinde buna benzer bir özelliğin bulunmadığını söyler.²⁸⁹

İbn Fâris, bu bâbda alfabe harflerini sırasıyla ele almış ve bazı harflerle ilgili muhtasar, bazılarıyla ilgili ise mufassal bilgiler vermiştir. Çalışmamızda bu harflerin tamamına değil, ancak bazılarına değindik.

1.18.1. Elif Harfi

Bu bâb “*es-Sâhibî*”de “Lâm-ı Ta’rif ve İsimlerde Bulunuşu” başlığıyla başlamış, Lâm-ı Ta’rif’in isimlerde kullanılışı bazı örneklerle izah edilmiş ve gerek isimlerde, gerek fiillerde ve gerekse edatlarda elif harfinin kullanımı yine örneklerle açıklanmıştır.²⁹⁰ Bu çerçevede elif harfinin aslî elif, vasl elifi (hemze-i vasl), kat’ elifi(hemze-i kat’) ve istifham elifi türlerine aşağıdaki örnekler verilmiştir:

Aslî elif; أتى , Kat’ hemzesi; أكرم , İstifham elifi; أخرج زيد؟

Vasl hemzesi ise; ابن ve اسم gibi isimlerde ve اضربُ gibi fiillerde bulunan eliftir.

²⁸⁷ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.77,78

²⁸⁸ Aynı eser, s.102

²⁸⁹ Aynı eser, s.103

²⁹⁰ Aynı yer

İbn Fâris, elif harfinin fiillerde bulunuşunun sekiz kadar vechinin bulunduğunu, Kur'an âyetlerinden de istişhatta bulunarak açıklamıştır.²⁹¹

1.18.2. Tâ Harfi

İbn Fâris, tâ harfinin kullanımıyla ilgili olarak, bu harfin değişik yerlerde kullanıldığını ifade eder ve bunları şöyle örneklendirir;

Tâu'l-kasem: تالله örneğinde olduğu gibi. Burada ت harfi و harfinden bedeldir.

Tâu cem'il-müennes: فائمات örneğindeki gibi.

ه ه harfinden bedel olan tâ: ليست عندنا عربيت örneğindeki gibi.

رُبُّمُ kelimelerine bitişen tâ: رَبَّتْ، رَبَّتْ örneğindeki gibi.

Tâu'l- müennes: هي تفعل، فعلت örneğindeki gibi.

Kişi tâ'sı: فعلت، فعلت، فعلت örneğindeki gibi.²⁹²

1.18.3. Fâ Harfi

Bu başlık altında İbn Fâris, fâ harfinin kullanımını, aşağıdaki gibi özetlemiştir:

el-Ahfeş, fâ'nın vav anlamında kullanıldığını söylemiş ve aşağıdaki şiir beytindeki fâ'nın bu görevde olduğunu belirtmiştir;

بِسِقْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوَمَلِ

Kutrub' da fâ'nın vav anlamında kullanılması konusunda el-Ahfeş'le aynı görüşü paylaşmış ve yukarıdaki beyitte yer alan fâ'nın, vav anlamında olmaması durumunda anlamın bozulacağını söylemiştir.

²⁹¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.104,105

²⁹² Aynı eser, s.111

El-Ahfeş, fâ'nın zâid olarak da geldiğini ileri sürmüş ve "أَحْوَكُ فَجَهْدًا." cümlesinin aslının "أَحْوَكُ جَهْدًا." olduğunu söylemiştir.

İbn Fâris, fâ'nın, şartın cevabı olarak da kullanıldığını belirtmiş ve "إِنْ تَأْتِي" cümlesini örnek olarak zikretmiştir.

1.18.4. Kâf (ك) Harfi

Kâf harfinin Arap Dili'ndeki kullanımıyla ilgili olarak İbn Fâris, hitap, teşbîh, bu'd (uzaklık) ve ta'accub maddelerini sayar. Cümlede zâid olarak bulunduğu da işaret eder.²⁹³

Kâf harfinin değişik anlamlar için farklı kullanımları aşağıdaki gibi örneklendirilmiştir:

Hitap için: لَكَ ve لَكَ örneklerindeki gibi.

Teşbih için: زِيدٌ كَالْأَسَدِ. örneklerindeki gibi.

Bu'd (uzaklık) için: ذَاكَ örneklerindeki gibi.

Ta'accub için: مَا رَأَيْتُكَ كَالْيَوْمِ وَلَا جِلْدًا مَحَبَّةً. örneklerindeki gibi.

Zâid olarak kullanımı için: "...لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ..."

"...O'nun benzeri hiçbir şey yoktur..."²⁹⁴örneğindeki gibi.

1.18.5. Lâm Harfi

İbn Fâris, "es-Sâhibî"de, lâm harfinin değişik durumlarıyla ilgili birçok madde belirlemiş ve bunları şiirlerden ve Kur'an âyetlerinden örneklerle açıklamıştır.

Bu harfin, لَ şeklinde meftuh ve لَ şeklinde meksur kullanımlarının bulunduğu beyanla başlayan lâm harfi maddesi, te'kîd veya ibtidâ, yalnız

²⁹³ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.114,115

²⁹⁴ Şûrâ, 42/11

te'kid, mübtedanın haberinin başında, إِنَّ'nin haberinin başında, kase(m)yeminin cevabının başında olması, istiğâse, emir v.b. için kullanımlarının izahıyla devam etmekte ve zâid olarak kullanıldığı durumların da bulunduğu beyanıyla sona ermektedir.²⁹⁵

Aşağıda “*es-Sâhibî*”de bu kullanımlar için verilen örnekler yer almaktadır:

Te'kîd veya ibtidâ için: "لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ..."

“Herhalde onların içlerinde 'dehşet ve yılgınlık bakımından' siz, Allah'tan (O'na karşı duydukları dehşetten) daha çetinsiniz...”²⁹⁶ âyetinin başında yer alan lâm harfi örneğindeki gibi.

Yalnız te'kid için: إِنَّ هذا لأنت.

Mübtedanın haberinin başında olması için: أم الحُلَيْسِ لَعَجُوزٌ.

إِنَّ'nin haberinin başında olması için: إِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ.

Kasem(yemin)in cevabının başında olması için: وَاللَّهِ لَأَقُومَنَّ.

İstiğâse için: يا للناس

Emir için: "تَمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ..."

“Sonra kirlerini gidersinler...”²⁹⁷ örneğindeki gibi.

Zâid olarak kullanıldığı durumlar için: "...هُم لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ"

“...Rablerinden korkanlar için...”²⁹⁸ ve "...أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ"

“...Eğer rüya yorumluyorsanız, benim rüyamı da bana yorumlayın.”²⁹⁹

örneklerindeki gibi.

²⁹⁵ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.115-119

²⁹⁶ Haşr, 59/13

²⁹⁷ Hacc, 22/29

²⁹⁸ A'raf, 7/154

²⁹⁹ Yusuf, 12/43

1.18.6. Nûn Harfi

Nûn harfinin kullanımıyla ilgili olarak “*es-Sâhibî*”de ele alınan hususlar şöyle sıralanabilir;³⁰⁰

Nûn harfi, raf’ alâmeti olur: يخرجان örneğindeki gibi.

الرجلان dediğimizde ن harfi, hareke ve tenvinden bedel olur.

Mutâvaat(dönüşlülük) bildiren eylemin ikinci harfi olur:

انكسر örneğindeki gibi.

Muhaffefe(sâkin) ve müşeddede(harekeli) olarak te’kid bildirir:

إِضْرِبِ ve إِضْرِبِ örneğindeki gibi. ن (nûn), tahfif için yazıda ا (elif)’e

dönüştürülür. لَسْفَعًا örneğindeki gibi.

Muzârî fiilde müfred muhâtaba ve cem’ muhâtaba kiplerde bulunur:

تفعلين ve تفعلن örneğindeki gibi.

Nûn harfine mahsus bir durum da şudur ki; kendisi sâkin olur, kendinden sonraki harf de ب (bâ) harfi olursa, ن (nûn), okunuşta, م (mîm)’e kalbolunur: عنبر ve شنباء örneğindeki gibi.

1.18.7. Vâv Harfi

Vâv harfinin kullanımıyla ilgili olarak ise İbn Fâris’in ele aldığı maddeler şöyledir;³⁰¹

Vâv harfi, atıf için kullanılır: زيد و عمرو örneğindeki gibi.

Raf’ alâmeti olur: أحوك و المسلمون örneğindeki gibi.

Kasem(yemin)de ب (bâ) anlamında olur: والله örneğindeki gibi.

³⁰⁰ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.120,121

³⁰¹ Aynı eser, s.121-123

مع harfî و yer alan cümlesinde: *إِسْتَوَى الْمَاءُ وَالْحَشْبَةُ* anlamında kullanılmıştır. Basralılar, "...فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ..."

"...Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınızı kararlaştırın..."³⁰² âyetinde, "...وَشُرَكَاءَكُمْ..." ifadesinde yer alan vâv'ın maiyyet bildirdiğini ve ifadenin, "...مَعَ شُرَكَاءَكُمْ..." anlamında olduğunu söylemişlerdir.

"*es-Sâhibî*"de vâv'ın maiyyet bildirdiğine bir başka örnek olarak; *لَوْ تَرَكْتَ النَّاقَةَ وَ* "مَعَ فَصِيلِهَا" ifadesinin "وَفَصِيلِهَا" cümlesi kaydedilmiştir ki, cümlede yer alan "مَعَ فَصِيلِهَا" anlamında olduğu söylenmiştir.

إِذِ anlamında kullanılır: "...وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ..."

"...Bir gurup da, canları derdine düşmüştü..."³⁰³ âyet-i kerîmesinde geçen "وَطَائِفَةٌ..." ifadesi "إِذِ طَائِفَةٌ..." anlamındadır.

1.18.8. Yâ Harfî

İbn Fâris, alfabe harflerinin sonuncusu olan yâ harfinin kullanımıyla ilgili olarak da şunları kaydetmiştir;³⁰⁴

Yâ harfî izâfet için kullanılır: *عِبَادِي* örneğindeki gibi.

Tesniye ve cem' için kullanılır: *الزَّيْدَيْنِ* ve *الزَّيْدَيْنِ* örneklerindeki gibi.

Te'nîs için kullanılır: *اسْتَعْفِرِي* örneğindeki gibi.

Tasğîr için kullanılır: *بَيْتٌ* örneğindeki gibi.

Nispet için kullanılır: *كُوْفِيٌّ* örneğindeki gibi.

İbn Fâris, alfabe harflerini tek tek ele alıp her birinin kullanımı hakkında bilgi verdikten sonra edatların kullanımına geçer.

³⁰² Yunus, 10/71

³⁰³ Âl-i İmrân, 3/154

³⁰⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.124,125

1.19. Edatlar

İbn Fâris, “*es-Sâhibî*”de, aşağıda sıraladığımız edatları ele almakta ve kullanımlarını bol miktarda âyet ve şiirle örneklendirmektedir.³⁰⁵

Bu edatları aşağıda, “*es-Sâhibî*”de işlendiği sırayla ele alıp bazılarının kullanımına dair, kitapta ele alındığı şekliyle kısa aktarımlarda bulunacağız.

1.19.1.

أم، أو، إي، أي، إن، أن، إن، أن، إلى، ألا، أما، إنما، إلاً، إياً، إذا، إذ، إذا(إذن)، أي، آتى، أين، أينما، آيان،
الآن، إماً، لا، أمّا، إماً، ...

Bu edatlardan أين ve أينما ile ilgili olarak “*es-Sâhibî*”de zikredilenleri

aşağıda kaydettik;

أين ، أينما:

"أين" edatı, "أين زيد؟" örneğinde olduğu gibi mekân ile ilgili bir soru edatıdır.

"أَيْنَ لَقِيتَ زَيْدًا فَكَلَّمَهُ" "Nerede olursa..." anlamında kullanılan, "في أَيِّ مَكَانٍ..." "Zeyd'le nerede karşılaşırsan, onunla konuş!" örneğinde olduğu gibi mekân belirten bir şart edatı olarak da kullanılır.

"أينما" ise, herhangi bir mekân belirten bir şart edatıdır, soru edatı olmaz. "أينما تجلسُ أجلسُ" "Nerede oturursan, orada otururum." örneğinde olduğu gibi.³⁰⁶

1.19.2.

بلى، بل، بله، بيد، بينا، بينما، بعد، تعال، ثم، ثم، جئير، لاجرَم، حتى، حاشا، خلا، رب، رويد، ذو، ذات
سوف، سوى، سيمما، شتان، عن، على، عوض، عسى، غير، في، قد، كم، كيف، كاد، كان، كائين، كأن،
كلا، لو، لولا، لم، لما، لن، لا، لات، لذن، لدى، ليس، لعل، لكن، ...

³⁰⁵ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.129-183

³⁰⁶ Aynı eser, s.146

Bu soru edatı, tekil, ikil ve çoğul varlıkları ifade etmede kullanılabildiği gibi, müennes varlıkları kasdetmek için de kullanılabilir.³¹⁰

متى:

Zaman ifade eden soru edatıdır. "مَتَى يَخْرُجُ زَيْدٌ؟", "Zeyd ne zaman çıkıyor?" örneğinde olduğu gibi.

Bu edat, Huzeyl kabilesinde, "وَسَطٌ" (orta, ortası) gibi farklı bir anlamda kullanılmaktadır.³¹¹

هَلِّمَّ:

"Gel!" anlamında bir sözcüktür. İbn Fâris, sözcüğün bu şeklinin "هل" ve "أم" sözcüklerinin birleşmesi neticesinde oluştuğunu el-Ferrâ'nın ifade ettiğini belirtmektedir.³¹²

ها:

"Al!" anlamında bir sözcüktür. Bu sözcükle nehiy yapılamaz ancak emir için kullanılır. "ها يا رَجُلُ!" "Ey adam, al!" ve "هَأُوْمُ اقْرَؤُوا كِتَابِيَهٗ" "...

"Alın(gelin), kitabımı okuyun!"³¹³ örneklerinde olduğu gibi.³¹⁴

İbn Fâris, yukarıda sıraladığımız edatları da işledikten sonra, "es-Sâhibî"nin son bölümünde, belâğat ilminin konularını uzunca ele almakta ve bu konuları bol miktarda âyet ve şiir istişhadiyle açıklamaktadır.

Aşağıda "es-Sâhibî"deki bu son bölümün bazı başlıklarına dair aktarımlar yer almaktadır;

1.20. Sözün Anlamları

İbn Fâris, belâğat konularını ele aldığı bölüme şöyle bir girişle başlar;

³¹⁰ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.177,178

³¹¹ Aynı eser, s.179

³¹² Aynı yer

³¹³ el-Hâkka, 69/19

³¹⁴ Aynı eser, s.180

“Sözün anlamları, bazı ilim ehline göre ondur:

Bunlar; Haber, istihbâr, emir, nehy, duâ, talep, arz(عرض), tahzîz(تحضيض), temennî ve taaccüptür.”³¹⁵

Yukarıdaki sıralamadan sonra İbn Fâris, her bir maddeyi detaylı biçimde açıklar ve örneklerini sunar.

Öncelikle haberin tanımını; “Dilcilere göre haber; i’lamda bulunmak, bildirmektir. Kelamcılara göre ise; söyleyeni tasdik ya da tekzip etmenin mümkün olduğu sözdür” şeklinde yapar ve haberin, vâcip, câiz ve müntenî olarak türlerini şu örneklerle zikreder;

Vâcip olan haber: النارُ مُحرَقَةٌ. gibi.

Câiz olan haber: لقي زيد عمراً. gibi.

Müntenî olan haber: حملتُ الجبلَ. gibi.

İstihbâr konusundan genişçe bahseden İbn Fâris, “ما عندك؟” ve “مَنْ رأيتَ؟” cümlelerini, istihbara örnek olarak zikreder ve istihbarın onlarca farklı kullanımını; lafız istihbar/anlam taaccüp, lafız istihbar/anlam tevbîh(kınama, azarlama), lafız istihbar/anlam inkâr, lafız istihbar/anlam nefy v.b. gibi alt başlıklarla izah eder ve bu kullanımları Kur’ân âyetleriyle örneklendirir.³¹⁶

Emir konusunda ise; “Araplara göre emir: Kendisine emredileni yapmayan, âsî(isyan eden) diye adlandırılır. Emir اِفْعَلْ! (Yap!) ve لِيَفْعَلْ! (Yapsın!) lafızlarıyla olur.” şeklinde bir tanımla konuya giriş yapılır.³¹⁷

“وأَقِيمُوا الصَّلَاةَ...” *“Namazı ikâme edin(dosdoğru kılın)!...”*³¹⁸ ve

“وَلِيَحْكُمَ أَهْلُ الْإِنجِيلِ...” *“İncile inananlar... hükmetsinler!...”*³¹⁹ âyetleri emir

konusuna örnek verilir. İstihbar konusunda olduğu gibi emir konusunda da İbn

³¹⁵ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.183

³¹⁶ Aynı eser, s.186-190

³¹⁷ Aynı eser, s.190

³¹⁸ Bakara, 2/43

Fâris, lafız emir/anlam vaîd(korkutma, tehdit), lafız emir/anlam temennî, lafız emir/anlam haber v.b. şeklinde emrin, taşıdığı anlam bakımından farklı durumlarına işaret eder.

Nehy; لا تَفْعَلْ! (Yapma!) şeklindeki sözdür.

Duâ ve talep; duâ eden ve isteyen kişinin kendisinden daha üstte bulunandan istemesidir.

"اللَّهُمَّ اغْفِرْ" şeklinde Allah'tan seni bağışlaması için ona duâ etmen ve

"انظُرْ فِي أَمْرِي" şeklinde halifeden senin işine bakmasını talep etmendir.

Arz(عرض) ve tahzîz(تحضيض) anlam bakımından birbirine yakındır.

"أَلَا تَنْزِلُ، أَلَا تَأْكُلُ" şeklinde söylemek arz,

"وَإِذْ نَادَى رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ * قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَلَا يَتَّقُونَ"

"Rabbin Musa'ya: "Haksızlık eden millete, Firavun'un milletine git" diye nida etmişti. "Haksızlıktan sakınmazlar mı?"³²⁰ âyetinde geçen "أَنْ ائْتِ الْقَوْمَ"

ibaresinde anlam "أَتَيْتَهُمْ" ve "أَلَا يَتَّقُونَ" ibaresindeki anlam da "مُرَّهُمْ بِالْإِتِّقَاءِ"

şeklindedir ki bu da tahzîz(تحضيض), yani teşvik ve ikna anlamı ifade eder.

Temennî ise; "وَدِدْتُكَ عِنْدَنَا." "Yanımda olmanı arzu ettim." şeklindeki sözünün taşıdığı anlamdır.

Taaccübe gelince; İbn Fâris, "bir şahsın ya da bir varlığın, kendisini başkalarından ayıran vasıflarını ortaya koymaktır." şeklinde tanımladığı taaccübe şu örneği verir:

"مَا أَحْسَنَ زَيْدًا!" "Zeyd ne güzeldir!"

³¹⁹ Mâide, 5/47

³²⁰ Suarâ, 26/10,11

Yukarıdaki örneği verdikten sonra İbn Fâris, örneklerini ayetlerle çeşitlendirmiştir; "فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ..." "...Ateşe karşı ne kadar da dayanıklılar!"³²¹ gibi.³²²

1.21. Kelamda Arapların Hakikat ve Mecaz Kullanımları

İbn Fâris, bu başlık altında kelamın hakikat ve mecaz türlerini tanımlamış ve her iki türün kullanımını şiirlerle örneklendirmiştir.³²³

Yine bu başlık altında müellif, Kur'ân'ın mu'ciz oluşuna değinmiş ve Cenâb-ı Hak'ın Kur'ân'ı, Arapların kullandıkları harflerle ve onların Kur'ân'ın inzalından önceki dönemlerde dillerinde yer alan hakikat ve mecaz gibi sanatlarla indirdiğini beyan etmiştir. Arapların sanatlarının Kur'an'da yer almasının hikmetini de; Arapların "Biz Kur'ân'ın benzerini getirmekten aciz kaldık. Çünkü Kur'ân, bizim dilimiz dışında bir dille inmiş ve bizim bildiğimiz, alışık olduğumuz usullerden başkasını getirmiştir" türünden itirazlarını engellemek olduğunu ifade etmiştir. Zira Araplar Kur'ân'da kendi şiir ve hitabet sanatlarının örnekleriyle karşılaşmışlardır. Bu durum, bir yandan onların, Kur'ân'ı anlayamama mazeretlerini ortadan kaldırırken öte yandan sanatlarını tanımlarına rağmen, Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymaları hususundaki acizyetlerini de ortaya koymuştur.

İbn Fâris, bu yaklaşımlarına aşağıdaki âyetle istidlalde bulunmuştur;

"قُلْ لَّيْنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا"

"De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler."³²⁴

³²¹ Bakara, 2/175

³²² İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.194

³²³ Aynı eser, s.202-205

İbn Fâris, aynı başlık altında Arap Dili'nde "lafzın manasının zâhirine muhalif oluşu" konusunu da işler.³²⁵ Buna dair özellikle duâ/bedduâ anlamı içeren cümlelerle örnekler verir. Ancak böyle bir durumun Kur'ân'da bulunmadığını iddia eder. Örneğin; "تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ" "Ebû Leheb'in iki eli kurusun!..."³²⁶ âyetindeki lafzın manasının, zâhire muhalif olmadığını ve nitekim Ebû Leheb'in ellerinin kurummasının bir hakikat olduğunu ifade eder.

1.22. Kalb, Şiirle ve Kur'an'la İstişhad

Kalb, Arapların kelimelerde ve cümlelerde bazı değişiklikler yaparak yeni kelime ve cümle elde etme yoludur. İbn Fâris, kalb bâbında, Arapların "جَدَّبَ" ve "بَكَنَ" kelimelerindeki harflerin yerlerini değiştirmek suretiyle yeni bir kelime elde ederek "جَبَدَّ" ve "لَبَكَ"yi elde ettiklerini örnek olarak zikretmiştir. Bu tür sözcükler Arapçada çokça bulunmakla ve dil bilimciler bu alanda eserler telif etmekle birlikte, İbn Fâris, Kur'an'da bu tür sözcüklerin olmadığı kanaatindedir.³²⁷

1.23. İbdâl

İbn Fâris, Arapların sözcüklerde bazı harflerin yerlerine bir başka harf koyarak değiştirmelerde bulduklarını ve bu yaptıkları işi de ibdâl diye adlandırdıklarını ifade etmekte ve ibdalle ilgili birçok dil bilgininin eser kaleme aldıklarını belirterek şu örnekleri vermektedir:

"مَدَحَ" ve "رَفَلُ" sözcüklerindeki "ح" ve "ل" harflerini değiştirip "مَدَهَ" ve "رَفْنُ" şeklinde "هـ" ve "ن" harflerine çevirmişlerdir. İbn Fâris, bu örneklerle birlikte

³²⁴ İsrâ, 17/88

³²⁵ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.205

³²⁶ Mesed, 111/1

³²⁷ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.208

Kur'an'dan bazı âyetler zikretmiş ve Kur'an'da ibdâlin olmadığını düşündüğünü belirtmiştir.³²⁸

1.24. İstiâre

İstiare, Arapların kullandığı edebî sanat türlerinden birisidir. İstiâre, bir kelimenin manasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmaktır.

Örneğin;

"كَانَهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ"

Yukarıdaki "Onlar, ürkmüş yaban eşekleri gibidir."³²⁹ mealindeki ayette geçen "حُمُرٌ" kelimesi zemmedilen kişi için kullanılarak istiâre yapılmıştır. Aynı durum aşağıdaki beyitte de karşımıza çıkmaktadır;

"دَفَعْتُ إِلَى شَيْخٍ بِجَنْبِ فِنَائِهِ"

"هُوَ الْعَيْرُ إِلَّا أَنَّهُ يَتَكَلَّمُ"

Yukarıdaki beyitte şair, yanına götürüldüğü kişiyi "O, bir eşektir. Ancak konuşuyor da..." ifadeleriyle eşeğe benzeterek istiare yapmıştır.

İbn Fâris, "Namazı ikame et!"³³⁰ mealindeki "أَتِمِّ الصَّلَاةَ" âyetinde kastedilen mânânın "Namazı emrolunduğun gibi dosdoğru kıl!" olduğunu beyan ederek bu ayeti de örnek olarak zikretmektedir.³³¹

1.25. Hazf ve İhtisâr

İbn Fâris, hazf ve ihtisâr sisteminin de Arapların bir tarzı olduğunu belirtmektedir.³³²

³²⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.209

³²⁹ el-Müddessir, 74/50

³³⁰ İsra, 17/78

³³¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.210

³³² İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.211

Hazf bir sözcükte veya cümlede, bir harfi veya bir kelimeyi okumayarak, o harfi bu sözcükten kırpma anlamındadır.

İbn Fâris, "وَاللّٰهُ أَفْعَلُ ذَٰكَ" (Vallahi şunu yapıyorum) cümlesinin "وَاللّٰهُ لَا أَفْعَلُ ذَٰكَ" anlamında kullanıldığını ve "أَفْعَلُ"nin başında bulunan "لا النافية" (Olumsuzluk lâ'sı)'nin hafzedildiğini ifade etmiştir.

İbn Fâris, bu konuya da diğer konularda olduğu gibi Kur'an'dan ayetler zikrederek deliller getirmiştir. Bu örnekleri şöyle sıralayabiliriz;

"وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ..."

"Köye sor..."³³³ ayetinde, köyden kasıt köy halkıdır.

İbn Fâris, buradaki "أَهْلٌ" sözcüğünün hafzedildiğini belirtmektedir.

"إِذَا لَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ..."

"İşte o zaman sana hayatın katmerli acılarını kat kat tattırırdık."³³⁴ âyetinde yapılan hazfi, İbn Fâris şu şekilde açıklar: Bu ayetteki kat kat tattırılan şey, hayatın çilesi, azabıdır. Burada "عَذَابٌ" sözcüğü hafzedilmiştir.³³⁵

İbn Fâris, "hazf ve ihtisâr" konusundan sonra, "ziyâde", "söz tekrarı", "umûm ve husûs", "kendisiyle çoğulun kastedildiği tekil", "kendisiyle tekilin veya ikilin kastedildiği çoğul", "müfrede cem sîğasıyla hitap etme durumu" ve "hitabın ğâibden hâzıra ve hâzırdan ğâibe dönüştürülmesi" konularını ele almış ve her birinin durumunu âyet ve şiirlerle izah etmiştir.

Bu konuları takip eden başlık, aşağıda kaydettiğimiz, "Tek bir fiilin iki şeye nispet için kullanılması" başlığıdır.

1.26. Tek Bir Fiilin İki Şeye Nispet İçin Kullanılması

"وَ إِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا..."
oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koşular..."³³⁶ ayetindeki

³³³ Yusuf, 12/82

³³⁴ İsra, 17/75

³³⁵ İbn Fâris, Aynı yer

" اِنْفَضُوا إِلَيْهَا " lafzı, " اِنْفَضُوا إِلَيْهِمَا " şeklinde iki şeye nisbeti suretiyle anlaşılır.³³⁷

1.27. Şimdiki Ya da Gelecek Zaman Anlamı Taşıyan Bir Fiilin Mâzî Sığada, Mâzî Anlamı Taşıyan Bir Fiilince Gelecek Zaman Lafzıyla Gelmesi

İbn Fâris, başlıkta yer alan konuyu ele almış ve aşağıdaki örneklerle izah etmiştir;

" أَتَى أَمْرَ اللَّهِ " "Allah'ın emri geldi(gelecektir)..."³³⁸ âyetindeki " أَتَى " kelimesi mâzî lafızla gelmiş ama şimdiki ve gelecek zaman anlamı taşımaktadır.³³⁹

" وَأَتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ " "Şeytanların uydurduklarına tabi oldular"³⁴⁰ âyetindeki " تَتْلُو " kelimesi muzârî bir lâfızla gelmiş ancak mazi anlamı taşımaktadır.³⁴¹

1.28. Mef'ûlün, Fâil Lafzıyla Gelmesi

İbn Fâris, "es-Sâhibî"de müstakil bir bâb altında, fâil lafzında gelen mef'ûl konusundan bahsetmiş, örneğin; " سِرُّ كَاتِمٍ " sözündeki " كَاتِمٍ " kelimesinin " مَكْتُومٍ " anlamında kullanıldığını söylemiştir.³⁴² Ayrıca Kur'an ayetlerinden örneklerle de konuya açıklık getirmiştir. Örneğin;

" لَاعَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ " "Bugün Allah'ın buyruğundan kurtulacak yoktur"³⁴³

âyetindeki " عَاصِمٍ " kelimesi, " مَعْصُومٍ " anlamında kullanılmıştır.

³³⁶ Cuma, 62/11

³³⁷ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.222

³³⁸ Nahl, 16/1

³³⁹ İbn Fâris, Aynı eser, s.223

³⁴⁰ Bakara, 2/102

³⁴¹ İbn Fâris, Aynı eser ve yer

³⁴² İbn Fâris, Aynı eser, s.224

³⁴³ Hûd, 11/43

1.29. Yaygın Kullanılan Fiil Kalıplarının Anlamları

Bu başlık altında اُنْفَعَلَ، اِفْتَعَلَ، اسْتَفْعَلَ، تَفَعَّلَ، تَفَاعَلَ، فَاعَلَ، اَفْعَلَ، فَعَّلَ bâbları ve bu bâbların taşıdıkları anlamlar örnekleriyle izah edilmiştir.³⁴⁴

1.30. Kur’anda Vârid Olan Edebî Üslûplar

İbn Fâris, bu başlık altında; “iktisâs”, “takdîm ve te’hîr”, “i’tirâz”, “îmâ”, “teb’îz”, “haml”, “parçayı zikredip bütünü kastetme”, “şart ve cevabı”, “kinaye”, “hasâis bâbı” (“اِنْتَظِرْ مَكَانَكَ!” anlamında “مَكَانَكَ!” lafzı gibi.), “Araplara has kullanım üslûpları” (“غَيْرَ أَنْ” lafzı gibi.), “iştirak”, “itba’”, “naht” ve “işba’ ve te’kîd” v.b. konuları ele almış ve bu konuları çok miktarda âyet ve şiirle örneklendirerek izah etmiştir.³⁴⁵

Bu bölümü, “İktisâs” konusuyla başlatan müellif, hem bölümü hem de kitabı, “Şiir ve Kur’an’ın şiirden uzak olması” bahsiyle tamamlamıştır.

Yukarıda zikrettiğimiz sanatlardan nahtla ilgili olarak “*es-Sâhibî*”de şunlar kaydedilmiştir;

İbn Fâris, Arapların iki kelimeyi kısaltarak yeni bir kelime oluşturduklarını ve bunu da naht diye adlandırdıklarını ifade eder. Naht, ihtisârın bir türüdür.³⁴⁶

Buna örnek olarak; Araplar, iki farklı sözcük olan “حَيٍّ” ve “عَلَى” sözcüklerine yeni bir şekil vererek “حَيْعَلَةٌ” kelimesini türetmişlerdir. “الصَّلْدُ” ve “الصَّدْمُ” kelimelerinden “الصَّلْدَمُ” kelimesi elde edilmiştir. Üç harften fazla olan birçok sözcük bu şekilde naht yapılarak yeni bir sözcük elde edilmektedir.

İbn Fâris, nahtın vecihlerini “*Mu’cemu Mekâyîsi’l-Luğa*” adlı eserinde zikretmiştir.

³⁴⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.225,226

³⁴⁵ Aynı eser, s.237-268

³⁴⁶ Aynı eser, s.263,264

1.31. Şiir ve Kur'ân'ın Şiirden Uzak Olması

İbn Fâris, “*es-Sâhibî*”de, son konu olarak, şiir ve Kur'ân'ın şiirden uzak oluşunu ele almış ve kitabını bu konuyla tamamlamıştır.

Müellif, konunun girişinde şiiri; “Bir anlama delâlet eden vezinli ve kâfiyeli bir sözdür.” şeklinde tanımlar. Kur'ân'da şiirden bir şey bulunmadığını ve Cenâb-ı Hakk'ın, kitabını şiire benzemekten ve peygamberini de şiir sözü söylemekten tenzih ettiğini beyan eder.³⁴⁷ Bu tenzihin hikmetini ise şu âyet-i kerîme ile açıklar:

"وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ * أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ * وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ"
“Şairler(e gelince), onlara da sapıklar uyarlar. Baksana onlar her vâdide şaşkın şaşkın dolaşırlar. Ve onlar yapamayacakları şeyleri söylerler.”³⁴⁸

İbn Fâris, Hz. Muhammed'e (a.s.) şairliğin asla yaraşmayacağını, iman etme ve salih amel sahibi olmada Hz. Peygamber'in (a.s.) ümmetin önünde onlara örneklik teşkil ettiğini, yalan ve insanları güldürüp eğlendirmeden uzak olduğunu kaydetmiştir.³⁴⁹ “İçlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.”³⁵⁰

İbn Fâris'in şiir ve şairlere bakışı şöyle özetlenebilir: “Şiir, Arapların divanıdır. Nesepler onunla ezberlenir, geçmişlerin iyi işleri, kahramanlıkları onunla bilinir. Dil de onunla öğrenilmiştir. Kur'ân âyetlerinde, Hz. Peygamber'in (a.s.) hadislerinde, sahabenin ve tabînin sözlerinde karşımıza çıkan ğaripleri(müşkil/kapalı kelimeleri) bilip öğrenmede şiir bir hüccettir. Şair çok duygulu ve şiir de çok zarif ve tatlı olabilir. Şairler sözün emirleridir; uzunluğunu kısaltırlar, kısayı uzatırlar. Takdim de yaparlar te'hir de. Ancak Allah (c.c.), şairleri, hataya düşmeden masum kılmamıştır.”

³⁴⁷ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.265

³⁴⁸ Suarâ, 26/224-226

³⁴⁹ İbn Fâris, Aynı eser, s.266

³⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/164; Cum'a, 62/2

İbn Fâris, şairlerin, şiirlerinde hataya düşebileceklerini ifade ettikten sonra, bu konuyu “*Hadârâ ya da Na'tu's-Şi'r*” adlı kitabında ele aldığını söylemiştir.³⁵¹

İbn Fâris, “*es-Sâhibî*”yi, kitabı kütüphanesine hediye etme amacıyla kaleme aldığı *es-Sâhib b. Abbâd*'a hayır duâsında bulunarak tamamlar.³⁵²

³⁵¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, s.268; Bkz. Çalışmamızın “Edebiyata Dair Eserleri” Bölümü, s.62

³⁵² İbn Fâris, Aynı eser, s.269

2. “*es-Sâhibî*”nin Arap Dili ve Edebiyatı Yönünden Değeri

İbn Fâris’in, incelediğimiz “*es-Sâhibî*” adlı kitabı, Arap Dili ve Belâğatı alanında oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Çünkü alanında temel eserlerden biridir.

“*es-Sâhibî*”, Arap Dili’yle ilgili temel ilke ve kuralları ihtiva etmesi sebebiyle, ilim ehlinin dikkatini çekecek bir önemi haizdir.

Eser, yalnız bir alanda sınırlı miktarda bilgi vermemiş, aynı zamanda Arap Dilinin sarf, nahiv, belâğat ve özellikle de fıkhu’l-luğa alanlarında oldukça geniş bir konu yelpazesine sahip olmuştur. Eserde yeni görüşlere yer verilmekle birlikte geçmiş dönemlerde yaşayan Sa’leb (ö. h.291) ve İbn Kuteybe (ö. h.276) gibi bilginlerden nakillerde bulunulmuştur. Hacmi ne kadar küçük olsa da Arap dil bilimine dair pek çok bilgiyi ihtiva etmesi sebebiyle diğer eserlerden farklı bir konum arz etmektedir.

“*es-Sâhibî*”, “Fıkhu’l-Luğa” kavramının Arap Dilinde ilk kez kullanıldığı bir eserdir. Sonraki dönemlerde gelen dilciler bu kavramı kullanmaya devam etmişlerdir. Nitekim Ebû Mansur es-Seâlibî (ö. 429/1038) ilk olarak İbn Fâris’in fıkhu’l-luğa kavramını kullanmasından sonra, telif ettiği eserine “*Fıkhu’l-Luğa ve Sirru’l-Arabiyye*” adını vermiştir.³⁵³ Her iki müellif de eserlerinde konuları ele alırken kısa, öz ve açık bir üslup kullanmış olmaları sebebiyle istifade edecek geniş bir kitleye hitap etmişlerdir.

İbn Fâris’ten sonra gelen birçok dil bilgini, kendisinden nakillerde bulunmuşlar ve “*es-Sahibî*”den yararlanmışlardır. Bu durum, Ebû Mansur es-Seâlibî’nin “*Fıkhu’l-Luğa ve Sirru’l-‘Arabiyye*” ve es-Suyûtî’nin “*el-Muzhir*” adlı eserlerinde açıkça görülmektedir.³⁵⁴

³⁵³ M.Ali Kılavuz Araz, a.g.e., s.17

³⁵⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî*, Mhk. Ahmed Sakr’ın önsözü, Kahire, tsz., s.2

“*es-Sâhibî*”de konular ele alınırken takip edilen tabii, kısa ve kolay anlaşılır üslup, eserden yalnız havass (eğitimli, kültürlü insanlar)ın değil, avamın da istifadesini sağlamıştır. Eser bu yönüyle de Arap edebiyatı ve belâğatı kütüphanesinde yer alan, yalnız havassa hitap ettiğini gördüğümüz eserlerden farklı bir konum arz etmektedir.

“*es-Sâhibî*”nin birçok muhakkik eliyle tahkik edilmesi ve İbn Fâris’in Arap Dili ve Belâğatı alanında işgal ettiği yerin öne çıkarılması da gerek müellifin, gerekse eserin konumuyla ilgili önemli bir işaret sayılmalıdır.

SONUÇ

Ahmed b. Fâris, fıkıh, tefsir, siyer, dil ve edebiyat, nahiv ve fıkhu'l-luğa alanlarında çok değerli eserler telif etmiş bir şahsiyettir. Yaşadığı dönem olan IV./X. yüzyılda Arap Dili grameri üzerinde birçok konuda çalışmalar yapılmış ve bunların neticesinde birçok görüş ortaya atılmıştır. Bu görüşler doğrultusunda hem Arap Dilinin çok zengin bir dil olması hem de dünyada en fazla mensubu bulunan İslam dininin temel dili olması münasebetiyle bu dile ait mühim çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar Hazreti Muhammed (a.s.) zamanından itibaren kademe kademe ele alınmıştır. Ancak IV./X. asırda doruk noktasına ulaşmıştır. Nitekim dört halife dönemi, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde İslâm'ın hızla yayılması gibi unsurlar, bu dilin öğrenilmesi çabalarında önemli bir role sahiptir.

Dil çalışmalarının, IV./X. asırda yoğunluk kazanması ve doruğa ulaşmasının nedenlerinden en önemlisi de; başka milletlerin İslâm dinine girerek bu dinin vecibelerini yerine getirmek üzere, Arapçayı en iyi şekilde öğrenmeleri arzusudur.

Ahmed b. Fâris'in, dil ve gramerle ilgili görüşleri çok orijinal olmakla birlikte hemen hemen o döneme kadar dilin ortaya çıkışı ile ilgili olarak mesnetlerle görüş ortaya süren kimse olmamıştır. Nitekim İbn Fâris'in dil hakkında değişik görüşler ileri sürmesi, o devirde oldukça ilgi çekmiş ve buna karşılık birçok dil bilgini bu konu ile ilgili ona karşı görüşler ileri sürmek durumunda olmuşlardır.

İbn Fâris'in "*es-Sâhibî*" adlı eseri, sarf, nahiv, belâğat, fıkhu'l-luğa gibi birden çok alanda konuyu ele alması yönüyle, üzerinde çalışma, araştırmayı hak eden bir konuma sahiptir.

Arap Dilinin doğuşu, gelişimi, Arapçanın, dillerin en üstünü ve kapsamlısı oluşu, ilim ve fetva ehlinin Arapçaya olan ihtiyacı v.b. konularla başlattığı eseri "*es-Sâhibî*"de İbn Fâris, kelimenin kısımlarından isim, fiil ve harf başlığı

altında bu konuları ele aldıktan sonra alfabe harflerinin her birinin Arapçadaki kullanımlarını gösterir.

Edatların kullanımında Kur'ân âyetlerinden ve Arap şiirinden yaptığı bol nakille görüşlerini delillendirir.

Kitabın son bölümünde ise; Arap Dili Belâğatı'nın konularından takdim ve te'hir, şart, kinaye v.b. konular yine âyetler ve şiirlerle örneklendirilerek ele alınır. Kitap, şiir ve Kurân'ın şiirden, Hz.Peygamber(a.s)'in de şairlikten uzak olması bahsiyle sona erer.

“*es-Sâhibî*”, İbn Cinnî'nin “*Sırru-s Sinâa*” ve İbn Hişâm'ın “*el-Muğnî*” adlı eserlerindeki derecelerine ve konuları ele alma genişliğine ulaşamamış, ancak bu alanda aktif olarak varlık göstermiştir. Onun bu aktifliği ve ilmî konumu; İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Hasen el-Bâharzî, el-Kıftî, İbn Hallikân ve İbn Tağrîberdî gibi bilginler tarafından da takdir edilmiş, övülmüştür.

İbn Fâris, ileri sürdüğü görüşlerini, çoğunlukla Kur'an ayetlerinden ve Arap şiirinden istişhadda bulunarak örneklendirdiği için görüşleri çoğunlukla kabul görmüştür. “*es-Sâhibî*”de de öne çıkan bu durum İbn Fâris'in sadece yaşadığı dönemde değil, Arap Dili alanında araştırma yapılan her dönemde kayda değer bulunmuştur.

Sarf, nahiv, belâgat, fıkhu'l-luğa alanlarında araştırmacılara bol malzeme sunan İbn Fâris, Arap Dili ve Edebiyatı/Belâğatı sahasının öncülerinden birisi olarak araştırmacıların gündeminde olacak ve hayatı, eserleri ve görüşlerine dair araştırmalar daha geniş çapta araştırılmaya devam edecektir.

BİBLİYOGRAFYA

Ağırakça, Ahmet– **Eryarsoy**, M. Beşir, *Kur'an-ı Kerîm ve Nüzûl Sebepli Türkçe Meâli*, Fikir Yayınları, İstanbul, 1987

ARAZ, Mehmet Ali Kılay, *Ahmed b. Fâris'in Hayatı – Eserleri ve Dil Hakkındaki Görüşleri*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Van, 2003

el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsaru'l-Musannifîn*, İstanbul, 1955

Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Trc. Abdulhalim en-Neccâr, Daru'l-Maârif, 4.bsk., Kahire, tsz.

el-Cezzâr, Fikri Zeki, *Medâhilu'l-Müellifîn ve A'lamu'l -'Arab*, Riyad, 1994

Dayf, Şevki, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1968

Demirayak, Kenan - **Çöğenli**, M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Fen-Edb. Fak. Yayınları, 1. bsk., Erzurum, 1994

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ülke Yayınları, İstanbul, 1994

Emin, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, Mektebetu'n-Nahda'l-Mısriyye, 7.bsk., Kahire, 1964

el-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1998

The Encyclopedia of Islam, Leiden, 1971

Fayda, Mustafa ve diğerleri (Komisyon), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986

el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risâle, 2. bsk., Beyrut, 1987

Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Yüksel, Azmi ve Er, Rahmi, İmaj Yayınları, 1.bsk., Ankara, 1993

Hammûdî, Hâdî Hasen, *es-Sekâfe*, sayı:34 Vizâratu'l-İ'lam ve's-Sekâfe, Cezayir, 1976

Hasan, H. İbrahim, *İslâm Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, tsz.

Huart, Clément, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, Çev. Cemal Sezgin, Tisa Matbaacılık, Ankara, tsz.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Mesâilihâ ve Suneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*, Thk. Mustafa eş-Şuveymî, Lübnan, 1963

-----, *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Mesâilihâ ve Suneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*, Thk. es-Seyyid Ahmet Sakr, Kahire, tsz.

-----, *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Mesâilihâ ve Suneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*, Thk. Ahmed Hasen Besec, Daru'l-Kutubi'l İlmiyye, Lübnan, 1997

-----, *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Mesâilihâ ve Suneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*, Thk. Ömer Faruk et-Tabba', Mektebetu'l-Meârif, Beyrut, 1993

-----, *Mu'cem-u Mekâyisi'l-Luğa*, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1.bsk., Beyrut, 2001

-----, *Mu'cem-u Mekâyisi'l-Luğa*, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l-Cîl, Beyrut, tsz.

İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, Daru's-Sekâfe, Beyrut, tsz.

İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetu'l-Me'ârif, 1.bsk., Beyrut, 1966

İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut, tsz.

İbn Tağrîberdî, Cemâluddîn Yûsuf, *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûk-i Mısr ve'l-Kâhira*, Kahire, 1963

Kemal, Namık, *Büyük İslâm Tarihi*, Hürriyet Yayınları, 1.bsk., İstanbul, 1975

el-Kıftî, Cemâluddîn Ebu'l – Hasen Ali b. Yûsuf, *İnbahu'r-Ruvât 'Alâ Enbâhi'n-Nuhât*, Dâru'l Fikri'l-'Arabî, 1.bsk., Kahire, 1986

Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuubiyye*, İşaret Yayınları, 1.bsk., İstanbul, 1992

el-Kummî, Abbas, *el-Kunâ ve'l-Alkâb*, Müessesetu'l-Vefa, Beyrut, 1983

Küçükcalay, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı, Konya, 1969

Merçil, Erdoğan, "Büveyhîler", *DİA*, VI, İstanbul, 1992

Mustafa, İbrahim v.d.(Komisyon), *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986

Nuveyhid, Âdil, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, Beyrut, 1983

es-Seâlibî, Ebu Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail, *Fıkhu'l-Luğa ve Sirru'l-Arabiyye*, Thk. Ahmed Faiz, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1.bsk., 1992

-----, Ebu Mansur Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail, *Yetîmetu'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-'Asr*, Thk. Mufîd Muhammed Gumeysa, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000

Tural, Hüseyin, "İbn Fâris", *DİA*, XIX, İstanbul, 1999

el-'Uş, Yûsuf, *Tarîhu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1990

Ünlü, Nuri, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul, 1984

Yâkût, el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Daru'l-Fikr, 3.bsk., Kahire, 1980

-----, el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Sâdir Yayınevi, Beyrut, tsz.

Yazıcı, Tahsin, "Deylem", *DİA*, IX, İstanbul, 1994

Yeğin, Abdullah, *Osmanlıca-Türkçe Yeni Lugat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991

el-Yemânî, Taceddin Abdulbâkî b. Abdilmecid, *İşâratu't-Ta'yîn fî Terâcimin'n-Nuhât ve'l-Luğaviyyîn*, Thk. Abdilmecid Diyab, Merkezu'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Riyad, 1986

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, *DİA*, I, İstanbul, 1988

ez-Zeyyât, Ahmed Hasen, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004

ez-Ziriklî, Hayruddîn; *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*, Dâru'l-'Ilm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1989

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Salih Zeki KEŞ			
Doğum Yeri:	Kadınhanı			
Doğum Tarihi:	15.11.1969			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Ülkü		Kadınhanı	1980
Ortaöğretim	İ.H.L. Orta Kısım		Kadınhanı	1983
Lise	İmam Hatip		Kadınhanı	1987
Lisans	Selçuk Üniversitesi	Arap Dili ve Edb.	Konya	1993
Yüksek Lisans	Selçuk Üniversitesi	Arap Dili ve Belağatı	Konya	2010
Becerileri:	Radyo ile Arapça öğretimi, Arapça-Türkçe / Türkçe-Arapça Tercümanlık			
İlgi Alanları:	Dil öğretimi ve çeviri			
İş Deneyimi:	10 yıldan fazla Arapça öğretmenliği			
Aldığı Ödüller:	Radyo ile Arapça Dersleri Sunuculuğu Onur Plaketi			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL (Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Dekanı) Prof. Dr. Tacettin UZUN (Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Belağatı A.B.D. Başkanı) Doç. Dr. Muhammet TASA (Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi)			
Tel:	0506 399 56 19, 0536 556 10 57			
E-Posta:	salihzekikes@gmail.com			
Adres	Fetih Mah. Karşehir Cad. Gürel Sit. Aybüke Apt. A 2 Blok No.1/3 Karatay / KONYA			